

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ANATANRIÇA KYBELE'NİN FRİG DÖNEMİ İKONOĞRAFİSİ
VE
ÖZGÜN BASKİRESİMLERDEKİ YORUMU**

(Yüksek Lisans Tezi)

Nevra BOZOK

Eskişehir, 1989

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	iv
EKLER	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR KÜLTÜR OLARAK KYBELE 3

1. KYBELE'NİN MİTOLOJİSİ	5
2. KYBELE'NİN DEĞİŞİK UYGARLIKLARDA ALDIĞI ADLAR VE GÖREVLERİ	5

İKİNCİ BÖLÜM

FRİGLERDEN ÖNCE KYBELE GÖRÜNTÜSÜ 8

1. KUBABA, KEYBELE'NİN ÖNCÜSÜ MÜDÜR?	8
2. ÇİVİ YAZILARINDA KUBABA	11
3. SİPYLOS'DAKİ BETİM KUBABA MI?	12
4. GEÇ HİTİT BETİMLERİNDE KUBABA	12
4.1 Ayakta Duran Tanrıça	13
4.2 Taht Üzerinde Oturan Tanrıça	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRİG SANATINDA KYBELE 28

1. FRİG KAYA CEPHELERİ	30
2. KÜLT NİŞLERİNDE KAYA CEPHELERİNDE KEYBELE BETİMLERİ	32
3. KYBELE VE ASLANLAR	41
4. KÜLT OLARAK KAYA ANITLARI	44
5. HALYS VE SANGARIOS (SAKARYA) ARASINDAKİ BÖLGEDE KYBELE	49

	<u>Sayfa</u>
6. KYBELE İLE BİRLİKTE KUŞ, İBRİK, ÇANAK VE KUPA SEMBOLLERİ	59
7. BOĞAZKÖY'DEKİ KYBELE BETİMİ	61
8. FRİG BÖLGESİNDE İKİ KYBELE DİKİLİ TAŞI ..	75
9. GORDION'DAKİ FRİZDEKİ KYBELE Mİ?	79
10. MİDAS ŞEHİRİ VE ÇEVRESİNDEKİ ÜÇ HEYKELİN PARÇALARI	80
11. İDOL, TAHT VE SUNAK	81
SONUÇ	96
EKLER	101
KAYNAKÇA	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
1. Kubaba'lı relief ve yazıtların yayılımı	10
2. Frigya'lılar zamanında Kybele'nin anıt ve figür yapıtlarının yayılımı	29
3. Frigya bölgesinde kaya anıtlarının yayılımı ..	45
4. Kırmızı kumtaşı idol	84
5. Kumtaşı idol	84
6. Kırmızı kumtaşı idol	84
7. Kemik idol	84
8. Boğazköy'deki kaide üzerindeki idol	86
9. Faharet Çeşme'deki idol	86
10. Kaya idolleri	88
a. Midas şehri kaya idolü	88
b. Karababa kaya idolü	88
c. Keskaya kaya idolü	88
d. Midas şehri kaya idolü	88
e. Midas şehri kaya idolü	88
f. Midas şehri kaya idolü (yeni buluntu)	90
g. Fındık kaya idölü	90
11. a. Midas şehrindeki idollü basamak anıtı	92
b. Kalehisar'daki idollü basamak anıtı	92

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
1. Sipylos'taki ana tanrıça	15
2. Ankara'ya Malatya'dan getirilen ortostat	15
3. Karkamış'taki ortostat (Köşe bloku)	15
4. Karkamış'taki ortostat (Uzun duvar heyk.) çizim .	18
5. Karkamış'taki ortostat (Uzun duvar heykelinden)	18
6. Karkamış'taki ortostat (Uzun duvar heykelinden)	20
7. Berlin'deki Zincirli ortostatı	22
8. Londra'daki Birecik ortostatı	22
9. Londra'daki Karkamış ortostatı	24
10. Germanos'taki Frig Kaya nişleri	31
11. Aslankaya'daki Kaya anıtı	33
12. a. Aslankaya'daki kaya anıtındaki niş	33
b. Aslankaya'daki kaya anıtındaki niş (ayrıntı)	33
13. Büyük Kapı Kaya, kaya anıtı	47
14. Kastamonu'da Paphlagonien'de kaya mezarı	43
15. Kastamonu'da Paphlagonien'de kaya mezarı	43
16. Milet'teki dikili taş	47
17. Ankara'da Bahçelievler dikilitaşı	47
18. Ankara'da Gordion dikilitaşı	52
19. Ankara'da Etlik dikilitaşı	52
20. İstanbul'da, Gordion'daki heykel parçaları ...	58
21. İstanbul'da Gordion'daki heykel parçaları ...	58
22. Boğazköy heykel grubu kazı yeri	58
23. Ankara'ya Boğazköy'den gelen heykel grubu	63
24. Ankara'ya Salmanköy'den gelen bir heykel başı	67
25. Kastamonu'da Daday dikilitaşı	76
26. Kayseri'de Beydeğirmen dikilitaşı	76

EKLER

	<u>Sayfa</u>
1. Büyük Aslantaş	101
2. Kastamonu'daki kaya mezarından ayrıntı	102
3. Kale Kapı kaya mezarında ayrıntı	102
4. Yazılıkaya anıtı	103
5. Bahşiş anıtı	104
6. Eskişehir'de mermer heykel	105
7. Kybele figürlü yüzük	105
8. Takmaköy heykeli Eskişehir	105
9. Takmaköy heykeli Eskişehir	105
10. Aizanoi'deki sunak	106
11. İstanbul'daki heykel	106
12. Afyon'daki sunak	106
13. Eskişehir'deki dikili taşın detay	106
14. İstanbul'daki adak yeri	107
15. İzmir'deki adak yeri	107
16. İzmir'deki adak yeri	107
17. Didim'deki adak yeri	108
18. Ankara'daki Gordion kökenli pişmiş toprak heykel	108
19. Afyon Sandıklı'da pişmiş toprak heykel	108
20. Gordion'da pişmiş toprak heykel	108
21. İstanbul'da İznik kökenli heykel	109
22. Bursa'daki heykel	110
23. Ankara'da Gordion kökenli heykel	110
24. İzmir'de Torbalı kökenli heykel	110
25. İstanbul'daki heykel	110
26. İstanbul'da Dorylain dikili taşı	111
27. İstanbul'da kara mermerden Kybele	111
28. Manisa'da "Sardes" anıtı	111
29. Konya'da Kadıhanı adak yeri	111

GİRİŞ

Bir sanat yapıtının ortaya çıkma sürecindeki "yaratıcılık" olgusu, bir yönüyle ortaya çıkacak yapıtın düşünsel birikimini, diğer yönüyle de yapıtta özgü tekniği içermektedir.

Yaratıcılık, insanın doğasında varolan bir olgu mudur, yoksa eğitimle gerçekleştirilebilen bir yetenek midir? İkisi arasındaki oranı ortaya koymak güçtür. Ancak, içinde bulunduğumuz sosyo-kültürel ortam, yaratıcılığı besleyen en önemli kaynaktır. Bunun içine tüm yaşam deneyimleri, bilinç ve bilinç altı, ve üzerinde yoğunlaşılın yapıt ile ilgili bilgi birikimleri de girmektedir.

Bu birikimler, gözleme dayalı olabileceği gibi, çeşitli yazılı kaynaklardan elde edilen bilgileri de içerir. Bu nedenle, yapıtlara konu olan nesne ile ilgili yazılı kaynaklara yönelik olarak yapılacak çalışma, bu yapıtların ortaya çıkmasındaki yaratıcılık sürecinde, üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır.

Konunun diğer yönü de yaratıcılığı besleyen bu bilgi birikiminin yapıtlara uygulanmasında kullanılan teknik süreçtir. Bu; tuval üzerine pentür yapılması, özgün baskı resim yapılması, müzik eserinin bestelenmesi, tiyatro eserinin sahnelenmesi, senaryonun filme uyarlanmasında kullanılan, bu sanat dalları ile ilgili kişilerin kendilerine özgü teknik süreçlerdir. Bu süreç içindeki "teknik" kuşkusuz, mekanik anlamdaki tekniğin ötesinde yaratıcılık ile birleştirilmiş olan bir teknik süreçtir.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu Uygarlıkları içinde özgün bir yere sahip olan Anatanrıça Kybele'nin, özgün baskı teknikleri kullanılan yapıtlarda ortaya çıkmasıdır.

Çalışmanın yöntemi, yukarıda belirtilen amaca ulaşabilmek için iki aşamalı bir süreci içermektedir. ki; ilk aşamada bu yapıtların ortaya çıkması için bilgi birikimi gereklidir. Yani, Anatanrıça Kybele'nin, Frig dönemi ikonografisi ile ilgili yazılı bilgilerin sistematik biçimde yazımı gereklidir.

Bu çalışmanın birinci bölümü Kybele kültürü, mitolojisi ve değişik uygarlıklarda aldığı adlar ve nitelikleri ile ilgilidir.

İkinci bölümde Kybele'nin Frig döneminden önceki adı olan Kubaba'nın ikonografik gelişimi incelenmiştir.

Üçüncü bölüm, Frig dönemindeki Kybele'nin ikonografik gelişimi, ona ait sembolleri ve anlamları ile ilgili bilgileri içermektedir.

Sonuç bölümünde ise ki bu, ikinci aşamanın bir açıklamasıdır, Anatanrıça Kybele'nin ikonografik gelişiminden yola çıkılarak yapılan özgün baskılar için seçilen teknik ve uygulanış nedeni ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR KÜLTÜR OLARAK KYBELE

İnsan kafası sayısız algılarla, izlenimlerle gelen birikimlerle doludur. Bu nedenle ortaya bir nesne koymanın gerekliliğini duyar. Kybele de bir sanatın, bir düşüncenin ürünüdür.

Kybele yalnız değildir. Ürünlerle, düşüncelerle, sanat güçleriyle, yaratıcı yeteneklerle yüklüdür. İnsan düşüncesinin tüm başarılarını bir elde toplayan ya da istenen yaratmaların kaynağı olan bir gök varlığıdır. İnsanlar yapmak istediklerini, yapacaklarını onun ağzından dile getirirler. Kybele, insan düşüncesinde başarıların kaynağı, yaratma eyleminin özüdür. İnsan onun dilinden söyler, onun gözüyle görür, onun kımıldanışıyla devinir gibidir. Yaratıcı düşünce, doğurucu eylem, geliştirici, ilerletici kımıldanış ondadır.

Kybele, tüm davranışlarıyla, eylemleriyle evreni kucaklayan bir insan düşüncesidir. İnsan emekleriyle yüklü bir eylemin, bir devinmenin dışı vurmuş, belli bir kimlik altına girmiş biçimidir.

Kybele'nin ünü kısa bir süre sonra tüm evrene yayılmıştır. Uluslar kendi dillerince çeşitli adlar vermişler, başına taç giydirmişler, süslü bir tahta oturtmuşlar, adına şenlikler, şölenler düzenlemişler, törenler, düğünler kurmuşlardır (Eyüboğlu, 1973).

Doğanın doğurucu, besleyici niteliği onda dile getirilmiştir. Artık Kybele, bir ürün kaynağı, bolluk ırmağı diye anılmaya başlamıştır.

İnsanların bolluk, mutluluk istemlerinin, bunu kendi düşünce ölçülerine göre somutlaştırmanın elle tutulur,

gözle görülür bir örnek olarak ortaya koymanın yolunu ara-
maları sonucu, Kybele doğmuştur.

Kybele'nin ortaya çıkışı doğadan ayrılınca, doğa
ötesinde gizli bir varlığa inanma eğiliminden doğmamıştır.
Onunla insan, daha çok doğaya bağlanmış, doğa ile insanın
birleşmiş, bir gövde gibi ortaya çıkmış olması ona kişilik,
kimlik kazandırmıştır.

Kültü, dal budak salmış bu tanrıça figürünün değin-
diği bilim dalları o kadar çoktur ki, araştırmaları bir
tek ilgi alanında toplamak oldukça zordur. Ana tanrıça di-
nini aydınlatmak bugün arkeoloji, tarih, din tarihi, mito-
loji ve sanatla yazın tarihinin katışık görevi olmalıdır.
Tüm bu kollların çabası bir araya geldikten sonra, ana tan-
rıçayı gereğince, gerçeklere uygun olarak tanımlayabilmek
ve anlayabilmek olasıdır (Erhat, 1972, 233).

1. ANA TANRIÇA KYBELE'NİN MİTOLOJİSİ

Aslında tek bir mitolojisi vardır. Bu mitolojide hem tanrıçada analık kavramının nasıl anlaşıldığı dile gelmekte, hem de tapınım biçimi saptanmaktadır.

Tanrıça, Attis adlı bir delikanlıya tutkundur. Onu Pessinus kralının (bazı kaynaklarda kral Midas'ın) kızıyla evlenmek üzereyken düşün yerinde birden karşısına çıkarak çıldırtır ve kendini hadım etmesini sağlar. Attis kendi kestiği hayalarından akan kanla toprağı sular, bitkilerin fıskırmasına yol açar ve bir çam ağacına dönüşür (Erhat, 1972, 33).

Toprak-bereket efsanesinin hepsinde özellikle Adonis mythos'unda görülen bu ölme dirilme motifi, Kybele kültüründe bir takım kendinden geçme ve esrime hallerine karışmakta ve ana tanrıça tapımının özünde olan bir çeşit kurban törenleriyle gerçekleşmektedir.

Attis erkekliğini keserek kendini nasıl tanrıçaya kurban ettiyse, Kybele'nin baş rahibi de kanlı bir törenle kendi eliyle kendini hadım etmek zorundadır. Attis mythosunda simgelendiği gibi akan kan ve yitirilen erkeklik gücü daha evrensel bir nitelik kazanarak bereket ve canlılığın daha geniş bir alana, yani tüm doğaya geçmesini sağlamaktadır.

2. KYBELE'NİN DEĞİŞİK UYGARLIKLARDA ALDIĞI ADLAR

Hiçbir mitolojide hiçbir tanrı ana tanrıça kadar çeşitli adlarla adlandırılmamıştır. Bu ad ve görev çokluğu ana tanrıçanın kaynağı Anadolu'da olmak üzere uluslar üstü bir nitelik kazandığını kanıtlamaya yeter.

Kültepe tabletlerinde adına KUBABA olarak rastlanır. Lydia'da adı Kybebe, Frigya'da Kybele olarak geçer. Hitit kaynaklarında Hepat diye adlandırılır. Komana Pontika (Tokat Bölgesinde Gümenek) ve Kayseri yöresindeki Komana Kapadokika (Kemer) kentlerinde adı çok eski bir Anadolu adı olan Mâ dır. Sümer'de Marienna, Hitit'te Arinna, Mısır'da İsis, Suriye'de Lat, Girit'te Rhea, Efes'te Artemis, İtalya'da Nemi Gölü bölgesinde Venüs, ana tanrıçanınaldığı değişik adlardır.

Ayrıca bazı yer adlarından üreme sözcüklere, örneğin Yunanca meter, latince mater sözcüğü eklenerek, tanrıçanın bölgesel niteliği de dile gelmektedir.

Sipylene Sipylos (Manisa) dağının, İdaia Girit'teki İda ve Troya'ya hakim Kazdağının, Berekyntia, Sakarya kıyısındaki eski bir kalenin, Steunene, Aizanoi (Çavdarhisar) yöresindeki Steunos (Kesikmağara) mağarasının tanrıçası olduğunu belirtir.

Bunlar arasında en yaygın olan da Dindymene adıdır ki Dindymos dağının tanrıçası anlamına gelir. Anadolu'da ise Dindymos adını taşıyan üç dağ vardır. Biri Frigya'daki Muratdağ, öbürü Mysia-Frigya sınırındaki Kapıdağ, üçüncüsü de tanrıçanın en önemli merkezi olan Pessinus'a yakın Günyüzü dağıdır. Pessinus'da eski adı Justiniapolis olan Sivrihisar'ın biraz güneyinde, Gordion'un güneybatısındaki Balhisar'dır.

Ana tanrıçanın Pessinus'tan da daha eski bir tapım merkezi Komana şehridir ya da şehirleridir. Tarih kaynaklarından burada tapınılan tanrıçanın şimşek, topuz ve çift ağızlı baltayla simgelenen bir savaş ve zafer tanrıçası olduğu anlaşılır. Yunanlılar bu tanrıçayı savaş tanrısı Ares'in çevresindeki Enyo ile, Romalılarsa Bellona ile bir tutmuşlardır. Bu niteliğiyle ana tanrıçanın kültüyle Karadeniz bölgesinde merkezlenen Amazonlar'la ilişkisi olduğu sonucuna varılır ki, anaerkil bir toplumun ürünü

olan savaşçı Amazonları efsanelerin hepsi ister Artemis, ister başka adlarla anılan ana tanrıçanın hizmetinde, ya da onunla ilişkili olarak gösterir (Erhat, 1972, 233).

İKİNCİ BÖLÜM

FRİG DÖNEMİNDEN ÖNCEKİ KYBELE BETİMLERİ

Prehistorik devirlerinde ortaya çıkarılan idol ve figürinleri, yazılı belgeler olmadığından Kubaba diye isimlendirmek belki haksızlık ise de, tanrıça Kubaba (Kybele) nin "Büyük ana" "Ana Tanrıça", "Doğanın Tanrıçası", "Vahşi hayvanların Egemeni (POTNIA THERON)" gibi adlarını bunlara yakıştırmak, başka bir deyimle adı geçen idol ve figürinlerin, Kubaba'ya etkili olduğunu belirtmek nereye kadar doğrudur, bu kanıtlanamamıştır. Çünkü o devirde yazılı belgeler olamayacağı için tanrıça veya tanrıçaların adları bilinmemektedir (Çapar, 1978, 205).

Bu figürinlerin ve idollerin temsil ettiği tanrısal güç, doğanın kadının şahsında beliren doğurucu kuvveti ve bereketinin sembolize edilişi, tahtta oturmaları ve vahşi hayvanlarla bir arada görünmeleri nedeniyle Kubaba-Kybele ile ilgili olabilecekleri söylenmektedir.

1. KUBABA, KYBELE'NİN ÖNCÜSÜ MÜ?

Büyük tanrıçalar anası Kybele, antik edebiyatta Frig ve çok az olarak da Lidya tanrıçası olarak tanımlanır. Bize en eski tanrıçalar üzerine edebi bilgileri veren Herodot, ana tanrıça Kybele'nin kutsal yerinin Sardunya'da olduğunu ve burada bulunan Dindymene dağının anası DINDYMON olduğunu söyler. Fakat Kybele'nin asıl kutsal yeri Frigya'daki Pessinus'tur. Bir de tanrıçaların anası Deukalion ve Pyrrha'dan atılan taşlardan oluştuğu söylenmektedir ve tanrıçanın resmi gökyüzünden düşmüş olmalı, denmektedir (Naumann, 1983, 17).

Atalitler, buraya tanrıçalar anası için koridorları beyaz mermerden yapılmış sütunlardan oluşan bir tapınak yaptırmışlardır.

Romalılar da Sibylle'nin anlatımına göre, ana tanrıça buradan Roma'ya taşınmıştır ve Pessinus ana tanrıçaya tapınmanın merkezi olarak kabul edilmiştir.

Bir başka düşünce de; Troya İda dağında Dardanus'un oğlu olan İdaus tarafından eski bir tapınak yaptırılmış ve bu tapınaktan da bu kült yayılmıştır.

Pindar, Aristophanes ve Euripides'in değindiği Kybele adı da Kybelon dağından kaynaklanmıştır (Naumann, 1983, 17).

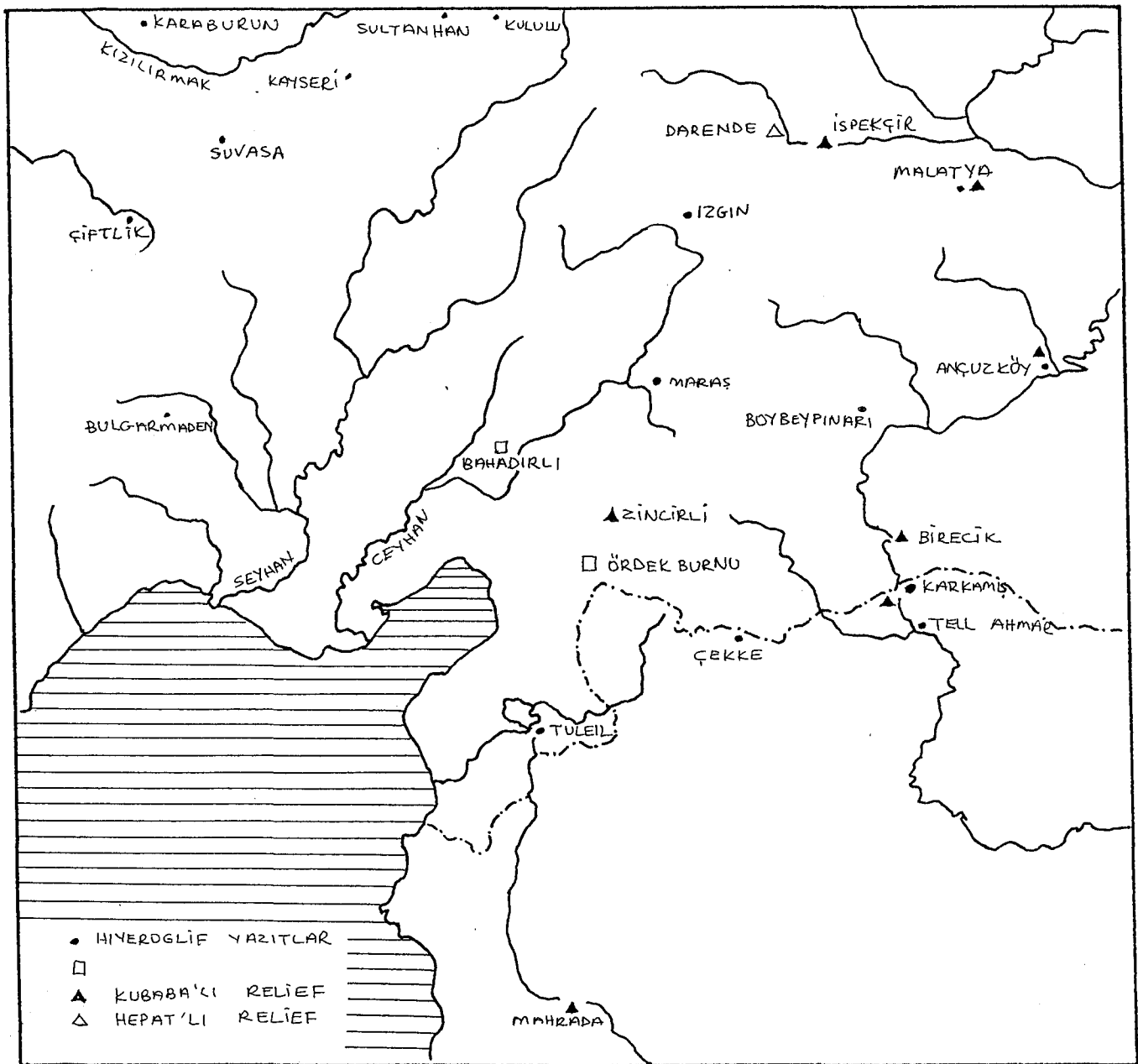
Herodot Kybele'nin eski Lidya'daki adınının Kibebe olduğundan bahsetmiştir. Helenistik ve Roma zamanında da aynı adla anılmıştır (Herodotos, 1973).

Frigyalılarda Tanrıça, Matar Kubile adını almıştır. Bu ad eski Frig yazıtlarında Akkuş yuvası Ayasin kült yüzeylerinde ve Germanous'un Soğukçam yazılı kayasındaki yazıtta da dile gelmiştir (Naumann, 1983, 18).

Kybele'nin adı bir çok doğa olayıyla birlikte anılmıştır. 1928 yılında W.F.Albright, çok kesin olmayan bir kaynağında Kybele-Kybebe adınının, Suriye ve Küçük Asya'da 2. y.y. beri KUBABA adıyla geçen bir tanrıçadan kaynaklanmış olduğunu söylemektedir.

E.Laroche da Albrights'ın denemesinden alıntı yaparak şu soruları sorar:

- Küçük Asya'da Kybele adı ile özdeş olan ve aynı adı taşıyan bir tanrıça yaşamış mıdır?
- Küçük Asya kültürünün hangi izleri, hangi sembolleri ve mitleri batı tarafından alınmıştır, uyarlanmıştır. Yazıtlardaki ve hiyogroglif metinlerindeki eleştirel saymalar, yani bu adları saymalar ve değerlendirmeler (Kubaba'yla ilgili) ne kadar emindir: (Laroche, 1960, 113).

Şekil-1 Kubaba'lı relief ve yazıtların yayılımı

2. ÇİVİ YAZILARINDA KUBABA

Kubaba'nın adıyla ilgili en eski kayıtlar Kültepe Kanış'deki listelerdir. Bunlar üç adet eski Suriye çivi yazısıdır. İçeriği; papaza veya Kubabat'a belli miktarda metal ya da malın verildiği ya da ödendiği şeklindedir.

Laroche, erkek bir tanrı olan Kubaba'yı bir dişi olarak açıklamıştır. Fakat bu açıklama Kültepe'de kanıtlanmış değildir. Bu arada da Gelb, bu tanrıçayı Asyalı olarak göstermiştir.ve onu Ön Hititlere ait olan Hepat ile bir tutmuştur. Kubabat'ın ise tanrıça Kubaba ile özdeşliği sözlük anlamında kanıtlanmamıştır.

Tell Açana-Alalah'daki 7 metinde de tanrıçanın adı, kadın adları olarak verilmiştir. 7.kattaki metinde Alli Kubaba, 4.kattaki metinde de Alli Kubaba olarak verilmiştir.

Wisemann'a ait olan metinlerde ise Kubabatani ve Kubabaduni olarak belirtilmiştir (Naumann, 1983, 19).

Kubaba'nın adı aynı zamanda ticari andlaşmada da geçmektedir. Bu metnin sonunda Adad ve Ningal adlarıyla anılmıştır. Aynı şekilde Ugaritte bulunan bir mühürde de kral kendisini Kubaba'nın hizmetkârı ve ona tapınan olarak tanımlamıştır. Suriye bölgesinde çok anlatılan Matrunna mührünün içinde de kendilerini Kubaba'nın uşağı olarak tanımlayanların adı vardır. Bu da tanrıçanın bu bölge içinde oldukça geniş yayılımı olduğunu göstermektedir.

Boğazköy'de bulunan bir çok metinde tanrıça Kubaba'nın adı aynı zamanda bir çok kadının adı olarak da geçmektedir.

Tüm bu metinler Kubaba'nın ne görünüşü ve ne de davranışı ile ilgili hiç bir bilgi vermemektedir. Kubaba'yı eski sanat yapıtlarında tanıma uğraşmaları, Kubaba'nın eskiden hayvanların sahibesi ve ana tanrıça olmasından kaynaklanmaktadır. Ve bu düşünceler, metinlerin okunmasını bile

etkilemektedir. Gerçekten doğru ve güvenilir çizimlerin 2.y.y.da bulunmaması, Yunanlılar zamanında ve daha sonraki çizimlerde bazı kadın tanrıçaların Kybele olmasa bile Kybele sanılmasına neden olmuşlardır.

3. SİPYLOS'DAKİ BETİM KUBABA MI?

Kybele'nin en eski betimi Yunanlılara göre Magnet'lerin ülkesinde bulunan ana tanrıça betimidir. Bu betim Sıpylos dağının kuzey tarafındadır. Yerli bir tanrı olan Broteas'ın yapıtıdır (Resim 1). Yuvarlak biçimli olarak çalışılan ve sırtıyla duvara yapışık durumdaki ciddi yüzlü bu tanrıça, iki eli ve kolu göğsünün üzerinde durur bir biçimde yapılmıştır. Başının üzerinde bir polos (taç) vardır. Baş, yüzü ve polosu biraz yıpranmıştır. Yatay olan alt bölümünde ise üzerinde düzgün bir giysi bulunmaktadır. Giysisinin ayak ucunda bulunan taşın üzerinde iki ayağının ucu gözükmektedir. Bu taş blok oldukça büyüktür. Sağda yukarıda nişin dışında ve aşağı yukarı figürün kafasının yüksekliğinde, dört köşe ve 50 cm genişliğinde kadar, düzeltilmiş bir taş parçasının üzerinde bir fişek kovanı görülür. Çok düzeltilmiş olan bu taş parçasına çeşitli anlamlar verilmiştir. H.T.Bossert bu taş parçasıyla çok yoğun bir şekilde uğraşmış ve çok düzgün olan bu işareti kült oku olarak ve bir kamış demeti olarak yorumlamıştır (Akşit, 1983,136).

4. GEÇ HITİT BETİMLERİNDE KUBABA

Geç Hitit sanatında ana tanrıça iki şekilde betimlenir.

- a. Ayakta duran tanrıça
- b. Taht üzerinde oturan tanrıça

Bazı tanrıçalar adları da yanlarında olarak relief ilişkisi içinde Kubaba olarak gösterilmiştir, bazılarına başka adlar verilmiştir.

4.1. Taht Üzerinde Oturan Tanrıça

Tanrıça Kubaba'nın adının da yanında olduğu çok belirgin bir betimi Malatya'daki sunak taşındadır (Resim 2). Kireç taşından yapılan bir blok içinde ve düzgün olmayan bir şekilde diyagonal durumdadır. Üst ortasında bir güneş yüzeyi vardır ve yan tarafları ise aşağıya doğru eğimli bir şekilde yapılmıştır.

Ön tarafında alt blok genişliği, kanat şeklinde güneş gibi, iki insan figürüyle profilden gösterilmiştir. Bunlardan bir tanesi aslanın üzerinde, kalkan ve elinde yıldırımlardan oluşan bir demet taşıyan, başının üzerinde bir polos bulunur şekilde betimlenmiştir.

Tanrıçanın davranışları, boynuzlu şapkası, kalkanı, yıldırımlardan oluşan demeti, onun hava (gök) tanrısı Karhuha olduğu izlenimini uyandırır. Sağ tarafta yazılı olan tanrıçanın adı ile özdeşleştirilebilir.

Kubaba, iskemle gibi arkası yuvarlanmış yüksek bir yerde oturmaktadır. Bacakları çapraz bir durumda aslanın ayaklarının ucunda gibi durur ve ayaklarını bir tabure üzerine koymuştur. Tabure ve iskemle sola doğru dayanan bir boğanın boynuzları üzerinde dururlar.

Tanrıçada belinde kemeri olan uzun kollu bir giysi vardır. Gövdesinin üst kısmı vücuduna yapışık ve düzgün olarak durmaktadır. Alt tarafı diyagonal olarak katlanmış ve kıvrımları bulunmaktadır. Altında da gaga ayakkabıları gözükmektedir. Başında üzeri dört sıradan oluşan dağ motifleriyle süslü bir polos taşımaktadır. Onun üzerinde de bir duvak bulunmaktadır. Bu duvak, iskemlenin arka desteğine kadar uzanır. Sonunda spiral şeklinde dönen ve omuzlarına kadar uzanan saç örgüleri de altından çıkar. Sol kolu bükülmüş ve eli yumruk yapılmış durumdadır. Göğsünün üzerindedir. Öne uzattığı sağ elinde ise sapı süslü bir ayna tutmaktadır.

2.y.y.dan beri aslan, tanrıları veya tüm tanrı gruplarını taşıyan hayvan olarak bilinmektedir. Aslan, güç açısından insandan çok üstün olduğu için, her türlü tanrı gücüyle ve varlığıyla özdeş tutulmaktadır. Hiç bir zaman tek başına bir tanrıya ait olduğu söylenemez. Bu nedenle çeşitli tanrılar büyüklüklerini, kendilerini taşıyan aslanla simgelemişlerdir (Naumann, 1983).

Yazılıkaya'da bir tanrıça, aslan türünden olan bir panter üzerinde betimlenmiştir. Aynı zamanda erkek tanrılar, Hititlerde kendilerini taşıyan hayvan olarak boğayı kullanmışlardır. Malatya'da tek bir örnekte Kubaba'yı taşıyan hayvan boğa, diğerleri hep aslan olarak betimlenmiştir.

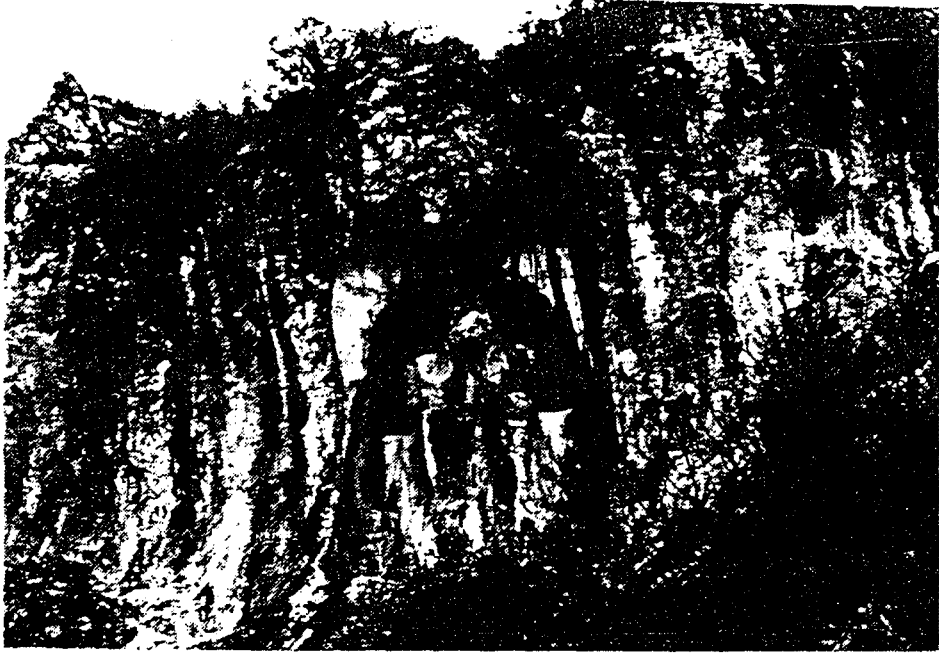
Ana tanrıça çevresindeki tanrılar ve Kubaba, taşıyıcı hayvan olarak aslanı, çok daha fazla kendilerine ait görmüşlerdir.

Malatya reliefine benzer bir Kubaba betimi de Karkamış'daki kral kapısının girişinin sağ köşesindeki blokta bulunmaktadır. Tanrıça iskemlesi aslanın üzerinde durur biçimdedir. Elinde ayna taşımaktadır. Bu ayna süslü değildir. Kafasını örtecek kadar geniş bir polos, sol tarafında da üzerinde çiçekleri olan bir nar vardır (Resim 3).

Kadın rahibelerin ve kurbanı getirenlerin betimlendiği bu blok, girişin başındadır. Taht üzerinde duran Kubaba da, uçta ve bu dini alay sırasının sonunda durmaktadır. Reliefteki tüm insanlar da ona doğru hareket ediyor gibi gözükmektedir.

Kubaba'nın bulunduğu yerin uzun tarafındaki relieflerde dört müzisyenin yer aldığı görülür. Tanrıçanın karşısında betimlenen bu müzisyenler çeşitli flüt, lavta, çembalo, boru ve davul çalmaktadırlar.

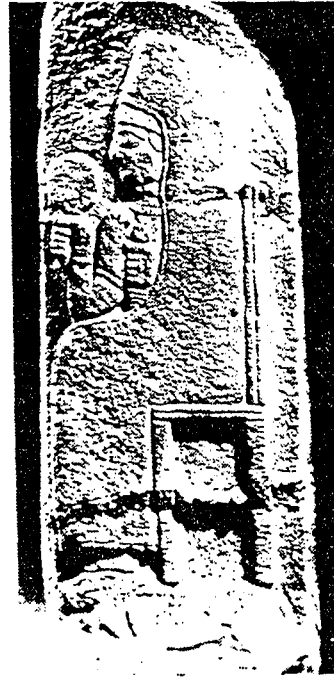
Tapınak içinde kazanılan savaş için sunak yapılmıştır. Aynı tanrısal heykel, kapıların girişine de yapılmıştır. Karhuha ve Kubaba içeri giriyor gibi gösterilmiştir (Naumann, 1983, 28).

Resim-1

Resim-2

Resim-3.

Buraya kadar anlatılan Kubaba betimleri, buluntuların bütünlüğü açısından çok güvenilirdir. Bundan sonraki-lerde ise reliefler parça parça bulunduğu için bütünlüğü çok fazla kanıtlanmamıştır.

Ancuzköy'ün yazıtlarında Kubaba, oradaki kurbanları karşılayan olarak gösterilmiştir. Buluntuda taht üzerinde oturanların sadece bir parçası gözükmemektedir.

Tanrıça, daha öncekilerde olduğu gibi taht üzerinde oturur durumdadır ve elinde nar vardır. Giysisinin alt kısımları süslüdür.

Kolundaki bilezik ve iskemlesinin köşesi daha da süslüdür.

İkinci parçadaki oturan kadın figürünün kolu dantellerle süslenmiştir. Üzerinde bir palto vardır.

Göğsü ve iki kolu zincir ve bileziklerle doludur. Tanrıça çok süslü bir ayna, sol elinde de içinde nar olan köşeli bir yaprak demeti tutmaktadır.

Tanrıçanın arkasında duran ok taşıyan olarak tanımlanabilmiştir.

Karkamış'taki büyük merdivenin altında bulunan büyük parçada da Kubaba betimlenmiştir. Diğer parçayla birbirlerine ait olduğu düşünülmektedir. Çünkü her iki parçada da çiçeklerden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Relief parçaları Asur stilinde yapılmış ve çok kesin bir biçimde Karkamış'taki diğer relieflerden ayrıldığı gözlenmiştir. Bu nedenle her iki parçanın birbirinin devamı veya benzeri olduğu söylenebilir (Naumann, 1983, 29).

Zincirli Kalesinin kapısında oturan kadının Kubaba veya Kybele olduğunu söylemek ise daha zordur. Buradaki savaş tanrıçası kalkan ve mızrakla gösterilir. Ayakta duran tanrıça da elinde ayna ile, gök tanrısı da şimşek demetiyle bunları takip eder. Hepsinin arkasında tahtta oturan bir kadın figürü bulunur ki; bu figür kuş kafalı bir

seytanın önünde oturur. Arkasından keçiler gelmektedir.

Bir dansör, bir müzisyen bulunduğu bir diğer relief de, içerik olarak diğerlerinden ayrılamayacak bir biçimdedir.

Tanrısal üçlü olarak bu dizinin Tarhunda-Kubaba-Karhuha olduğu söylenebilir.

Burada tahtta oturan ikinci bir tanrıça gözükmektedir. Bu tanrıça Karkamış'taki büyük merdivendeki tanrıçaya benzemektedir. Fakat Zincirli'deki heykeller sırasındaki oturan tanrıça, görünüm ve konumu nedeniyle tanımlanması zor bir biçimdedir.

Tüm bu betim biçimleri tipiktir. Sadece tahtta oturan Kubaba'ya özgü değildirler. Çünkü, genel olarak tüm kadın tanrıçalar ve hatta bazı durumlarda, kraliçeler için de kullanılmışlardır.

Laroche, Akurgal ve Orthmann, taht üzerinde oturan ve Hepat adını alan tanrıçanın, yalnız betim olarak değil, varlık olarak da Kubaba'ya benzer bir relief olduğu konusunda birleşmişlerdir (Naumann, 1983,29).

4.2 Ayakta Duran Tanrıça

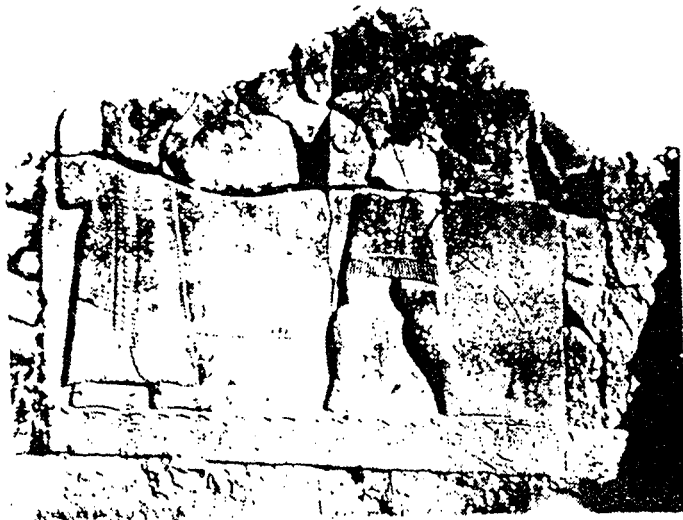
Kubaba, Geç Hititlerde taht üzerinde oturduğu kadar, ayakta durur şekilde de betimlenmiştir. Bu betimlere, hem diğer tanrılar arasında, hem de tek başına relieflerde de rastlanmaktadır.

Mallowan, Katuwas ve Güterbock'a göre, Karkamış'taki büyük merdivenin uzun duvar heykelleri, tanrıçaların, kralın zaferinden sonra, tekrar kutsallıklarını nasıl kazandıklarını göstermektedir.

Burada hava veya gök tanrısı şimşek ve elindeki balta ile önden yürür; arkasından da tanrıça sağ elinde nar, sol elinde başakla yürür şekilde (Resim 5) betimlen-

Resim-4

Resim-5

miştir. Diğer tanrıçalar ve savaş tanrısı elinde mızrakla bu tanrıları takip etmektedir. Tanrıçaların sağ ellerinde narlar bulunmaktadır. Tüm bu tanrı ve tanrıçaların arkasında çıplak kanatlı bir tanrı figürü vardır. Kraliçe de tanrılar ve savaşçıların arasındadır. Günümüzde birinci tanrıçanın kafası ve başaklar yoktur, aynı zamanda gök tanrısının elleri ve ellerindeki nesnelere de yoktur. Fakat bunlar, G.Smiths'in anlatımına göre tekrar çizilmiştir (Resim 4).

Bu tanrılar dizisinde, iki erkek, iki tanrılar grubundan oluşan dörtlünün, önden yürümesi dikkatimizi çeker. Çünkü yalnız üç Kubaba, Tarhunda ve Karhuha arasındadır. İlk defa iki erkek ve iki kadın arasında gözükmektedir.

Büyük bir olasılıkla Kubaba, bu betimle birinci tanrıça olarak düşünülmüştür. Büyük kraliçe olarak Karkamış'a sahiptir. Aynı zamanda elindeki başak ve nar da ona aittir (Resim 6).

Karkamış'ta ve Ancuzköy'de narı elinde tutar. Dini alayda rahibeler de ona başak demeti getirirler.

İki tanrıçanın ön ve arkasındaki hiyeroglifler bu nesnelere tanrısal olarak nitelendirmektedirler. Yürüyen tanrıların adları belirtilmemiştir. Ancak, Karkamış'taki Geç Hititlerde Kubaba dışında hiç bir tanrıça adıyla tanımlanmaz. Acaba Kubaba, burada iki kez betimlenmiş olabilir mi?

Karakteristik özelliği olan narı, göğsünün üzerinde taşıması, bu anlamı daha da güçlendirmektedir. Ve uzattığı sol elinde de bir ayna olduğu düşünülebilir. Belki de ilk Kubaba, verimliliğin, bereketin büyük sahibesi olarak görülmektedir. İkincisinde ise güzelliğin sahibesidir. İki betim biçiminde de dile getirilen nedir? Çünkü birinci tanrıça, Smith'in çizimine göre, kafasındaki tacı süslü, ikincisinde ise vücudun üst kısmının çok az bir bölümü var. Ve bu bölümün bir kısmı, bordür, rozet ve süslerle

Resim-6

doludur. Tanrısallığının işareti olarak da kafasında boynuzlar vardır (Resim 4). Üzerindeki giysiye ek olarak bir duvak göze çarpar. Bu duvak tacının üzerinden omuzlarına kadar gelmektedir. Geç Hitit zamanının palto ve duvak taşıyan tek tanrıçasıdır. Fakat bu tanrıçanın tanrısallığının üzerine ne söylenmek istediği açıklığa kavuşmamıştır.

Bu iki tanrıçaya benzer bir tanrıça da Zincirli'deki kale kapısının dış tarafındaki tanrıçadır (Resim 7). Burada duran tanrıça savaş ve gök tanrısının arasında duran Kubaba'dır.

Aslında bu betim, diğerlerine oranla daha kaba olarak tanımlanmıştır. Bu tanrıça Kubaba'ya ait tüm özelliklere sahiptir. Kafasında, boynuzları olan polos, elinde taşıdığı ayna ve göğsünün önünde tuttuğu narı tipik özellikleridir. Ayağında da Hititlerdeki gaga ayakkabıları vardır. Saçları da Karkamış'taki tanrıçanın saçları gibidir. Arkaya doğru katlanmış bir örgü halindedir, aşağı doğru uzanan duvağında zigzag süslemeler bulunmaktadır. Palto şeklinde olmayan giysisinin üzerinde çeşitli köşeli dar bir kemer gözükmektedir. Bu giysi ayak bileklerine kadar uzanmaktadır.

Birecik'teki (Resim 8) tanrıçayı da Kubaba olarak nitelendirebiliriz. Buradaki tanrıça sola doğru dönmüş ve büyük bir kanatlı güneşin altında durmaktadır. Başında duvak olmadığı için kafasındaki tanrısallık boynuzlar tacının ön ve arkasından gözükmektedir (Naumann, 1983).

Karakteristik özelliklerinden olan aynayı taşımaktadır. Yapraklar içinde olan nar, göğsünün üzerinde durur biçimdedir. Kaba ve geniş örgülü saç, gaga ayakkabıları, saçının uçlarının zigzag şeklinde oluşu ve de yüz biçimi incelendiğinde ortaya çıkan durumu zincirli'deki Kubaba'nın bir benzeri olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Gördüğümüz gibi Malatya'daki konumunda "Kanatlı Güneş", gök tanrısı ve Kubaba'yla birlikte düşünülür. Fakat

Resim-7

Resim-8

Birecik'deki konumunda "Kanatlı Güneş" Kubaba'nın üzerinde durur. Diğer yerlerde Kanatlı Güneş, hep gök tanrısı ve Kubaba'yla birlikte, bir tek Birecik'de Kubaba'yladır.

"Kanatlı Güneş", gök tanrısı üzerinde beş kez, bir kez de koruyucu tanrı üzerindedir. Bu güneş, Geç Hitit zamanında kesinlikle tanrısal ve tanrılara ait kozmik işler üslenen, onlara ait bir işaret olarak görülmektedir.

Kanatlı Güneşin sıklıkla gök tanrısı ile birlikte betimlenmesi, ona ait olduğu izlenimini uyandırmakta, gök tanrısından Kubaba'ya geçtiği düşünülmektedir (Naumann, 1983, 32).

Kubaba, Geç Hititlerde gök tanrısı Karhuha'nın yanında görülür. Ve bu betimdeki rolü, aynı Hititlerin zenginlik zamanındaki güneş tanrıçası Arinna'nın Tesub yanında aldığı role benzer.

Frigler zamanında Kubaba-Kybele, belirgin olan tek tanrıça olduğu için, Etlik'teki konumunda da yine Kanatlı Güneşle birlikte (Resim 19).

Bu betimde Kanatlı Güneş, bir şeytan tarafından taşınmaktadır. Bu ikonografiden hareketle ve Kubaba'nın daha sonraki yaşamındaki varlığına ait izlerden, Geç Hitit zamanında Kubaba'nın gök tanrısı Karhuha'nın eşi veya sevgilisi olduğu söylenebilir mi? (Naumann, 1983,32).

Şimdiye kadar anlatılan Kubaba betimlerinde tanrıça profilden gösterilmiştir. Sadece bir keresinde Karkamış'taki Kubaba önden görülür ve ayakta durur (Resim 9). Bu tapınağın arkasında bulunan yazıtlardaki metinlerde Prens Kamanas'ın Kubaba betimlerini yaptığı yazılıdır.

Kara mermerden yapılan bu taşda, tanrıçanın omuz yüksekliğine kadar olan kısmı 1.67 cm.dir. Tanrıça aşağı yukarı insan büyüklüğündedir. Bu dikili taş, yarım sütun formundadır. Ön tarafında relief öylesine yapılmıştır ki, tanrıça bir çerçevenin içinde durur gibidir. Ve bu çerçe-

Resim-9

ve ayaklarının durduğu yere kadar devam eder. Burada tanrıça uzun, diklemesine ince pliseli ve belinde kemeri olan bir giysi taşımaktadır. Bu giysinin yan tarafları daha uzundur. Kısa olan ön tarafından çıplak ayakları gözükmektedir. Büyük süsü ise bir çok kattan oluşan omuzlarından aşağı düşen zincirlerdir ve tüm göğsünü kapatmaktadır, Büyük dairelerle karnına kadar uzanır. Giysisinin üzerinde bir palto bulunmaktadır. Bu paltonun ince çizgileri vardır ve tanrıça paltonun içine geçirdiği kollarını göğsünün üzerinde tutmaktadır.

Giysisinin devamı iki katlı, dilimlenmiş dantel gibidir. Sol elinde sapı süslü bir ayna taşımaktadır, yumruk halindeki sağ elinde ve taşıdığı ise belli olmamaktadır.

Bu biçimlendirmenin ön tarafında büyük boşlukları olan ve vücudun alt kısmına doğru olan yerde Kubaba betimi, yuvarlak izlenimini uyandırmaktadır (Akurgal, 1949, 88).

Geç Hitit sanatında, relieflerde Frontal duruş çok nadirdir. Frontal duranlar yalnızca şeytanlardır. Örneğin Tel-Halaf da iki tanrı veya daha fazla şeytani yaratıklar görülmektedir (Orthmann, 1971, 6). En azından Yunan stilinde yapılan, özellikle resimde ve reliefde hiç bir zaman ön açıdan gösterilmemişlerdir. Çünkü, buna bakan, izleyen, frontal olan yapılarla, daha değişik bir ilişki kurulmaktadır. Frontal olarak gösterilenler, şeytanlar, ölümler ve ölümden sonraki yerlerdeki tanrılardır.

Bu nedenle şunu söylemek gerekir ki; Geç Hitit zamanındaki Kubaba'ların heykel olup olmadığı düşünülebilir. Ama bu heykellerin arka kısımlarına bakıldığında, yorum yapılabilmesi heykel oldukları varsayımını kuvvetlendirmektedir (Naumann, 1983, 33).

Tanrıçaların tam yuvarlak oldukları heykeller Tell Halaf tapınağındaki heykellerdir. Taşıyıcı biçimleri ola-

rak, sütun şeklindeki karakterleri gösterirler. Karkamış'ta da gerçekten yuvarlak plastik özelliğini taşıyan heykeller vardır. Örneğin bu heykeller efendi olanı, hakim olanı gösteren heykellerdir. Aynı zamanda aslan ve boğaların üzerinde durduğu temelleri vardır.

Karkamış'ta tanrılar ve tanrıça Kubaba da aynı şekilde yorumlanmıştır.

Frontal ve yüksek reliefler arasında bulunan ve aşağısı düzgün, kaygan bir resim temeline dayanan kadın figürü Hama yakınındaki Mahra'da görülmektedir. Yalnız bu dikili taşın alt kısmı eksiktir. Bu heykelin çok yalın, ve üst kısmı geniş, aşağıya doğru düşen bir giysisi vardır. İki tarafına açtığı ellerinde başak demetleri taşımaktadır. Aynı şekilde çok zarif olarak yorumlanan yüzün yan tarafları da lülelerle süslenmiştir. Bu figürde polos ve palto yoktur. Üstündeki kanatlı güneş uçar gibidir. Sağında ise ona sırtını döner biçimde ve çok zor tanımlanabilen bir figür vardır.

Bu ayakta duran heykelin kesin olarak tanrısal bir karaktere sahip olduğu söylenemez, çünkü polos ve Kubaba'nın Geç Hititlerde elinde taşıdığı nesnelere de eksiktir, ama, Suriye ve Asur betimlerinde bir tanrıça için Kubaba'ya ait özellikleri taşımak gerekli değildir. Figür elinde bir başak demeti taşımaktadır. Polos, duvak ve paltonun dışında Kubaba'da olabilecek özellikler vardır. Bu nedenle de R.D.Barnett bu kadını Kubaba olarak tanımlamıştır (Naumann, 1983, 34).

Darende ve Malatya arasında bulunan Arnuwanti'deki dikili taş da Hitit çekirdek bölgesine ait olduğu için bahsetmekte yarar vardır.

Kireç taşından yapılan bu dikilitaşın üç tarafında figürler gözükmektedir. Dördüncü tarafı yıkıntı halindedir ya da tam yapılmamıştır. Dört blok olarak yatay biçimde ve ayrılmış şekilde bulunmuştur. Sivas Müzesinde bir araya ge-

tirilmiştir. Bu reliefdeki sahneler Geç Hitit zamanında alışılmamış bir ikonografiye sahip olduğu için çok zor tamamlanmış ve betimlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

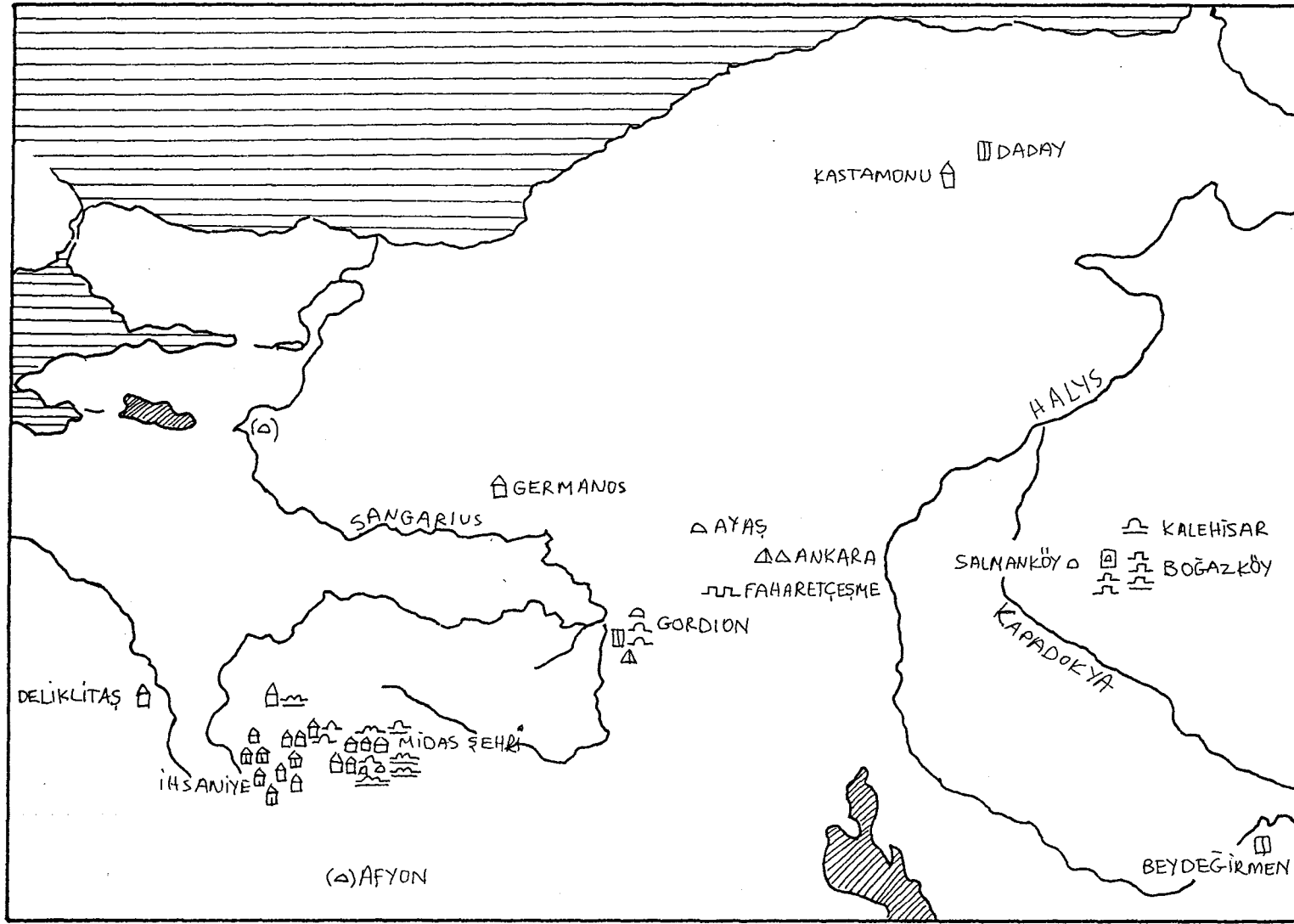
FRİG SANATINDA KYBELE

Frigya'lılar antik alıntılara ve modern araştırmalara göre, Ege göçleri sırasında büyük kavimler halinde Anadolu ovalarının batı kısmından göç etmişler, Hitit'lerin genişleme ve zenginlik dönemlerinin etkisi altında kalmışlardır. Frigya'lıların geldiği bölgede büyük bir olasılıkla daha önceden yerleşik olan halkın, Frigya'lılar zamanında da bu bölgede yaşadığı söylenmektedir. Burada yerleşik kültürün, Frigya'lıların kültürüne etki yaptığı ve onların kültürünü belirlediği söylenebilir.

O halde, Frigya'lılar, diğer kültürlerden bağımsız olarak, bu bölgelere neler katmışlardır: Şimdiye kadar Frig kültürünün tarihsel açıdan eski Balkan ülkesine hangi katkıda bulunduğu anlaşılmamasının olası olmadığı söylenmektedir (Akungal, 1955, 25).

Daha sonraki kaynaklara göre, bir orman tanrısı olan Midas'tan bahsedilmektedir. Midas, aynı zamanda Frigya'lılarda ortaya çıkan efsanevi bir tanrının adını taşımaktadır. Aynı zamanda Kybele miti içinde de adı geçmektedir. Kybele miti içinde "bir tapınak yapan tanrı" olarak adı geçmektedir. Bu tapınakta Midas, Attis ile kızının düğününü yapmıştır. Kendi baş şehri olan Gordion'dan başlayarak, batıda ve Global'de denize bir yol uzatarak, kendi ülkesini Klikya ve Suriye'ye kadar büyütmeyi amaçlamıştır.

Eski Hitit yerleşme bölgelerinde, 2.y.y. ve daha sonraki Geç Hitit kültür bölgelerinde Frigya'lılar, Kubaba'yı tanrıça olarak tanımış ve onu kabul etmiş olabilirler. Ama Frigya'lıların tarihine girer girmez Kubaba, onların ana tanrıçası olarak görülmüştür ve ondan sonra Yunan bölgesine geçmiştir.

- 🏠 TANRIÇA RESİMLİ KAYA ANITLARI
- 🏠 RESMİ OLMAYAN KAYA ANITLARI
- △ KAYA ANITI TÜRÜNDE KYBELE DİZİLİTAŞI
- 🏠 KYBELE DİZİLİTAŞI
- △ PLASTİK FORMLU FİĞÜR
- 🏠 YAPILANDIRILMIŞ TAPINAKÇIKTA KYBELE
- 🏠 FRİZ İDOL, SERBEST ÇİFT İDOL
- 🏠 KAYA İDOLU, KAYA ÇİFT İDOLU
- 🏠 SUNAK ÜZERİNDE İDOL

Şekil-2 Frigya'lılar zamanında Kybele'nin anıt ve figür yapıtlarının yayılımı

Ama bu tanrıçanın çeşitli Frig kavimlerinde ve her bölgede aynı şekilde kabul edilip, saygı gördüğü söylene-
mez. Değişik kült merkezleri arasında bir ayırım vardır. Bunlar Yunan ve Roma edebiyatında tanrıçanın ana tapınağı olarak geçen, Sangarius'da (Sakarya bölgesi) Pessinus'tur ki, Kybele ile ilgili gerekli kanıtlar tam anlamıyla bulunmamıştır. Bunun dışında Frig ovasında Midas şehrinde, çok sayıda Kybele heykeli bulunmuştur.

Dinsel bölge olarak kabul edilen Halys ve Sangarios'da, Ankara ve Gordion'da ve çevresinde ana tanrıça için bazı tapınaklar bulunmuştur.

ikonografide de çeşitli bölgelere göre kült görüntüleri ya da figürleri arasında farklılıklar vardır (Naumann, 1983, 40).

1. FRİGYA'LILARIN KAYA CEPHELERİ

Eski Frig kaya cephelerinde bir niş ile birlikte, büyük sayıda Afyon-Eskişehir'de, daha az olarak da Gediz-Deliklitaş'ta, Nallıhan-Germanos'da ve Paphlagonien'de Kybele adına, kayadan bazı tapınma yerleri bulunmuştur. Bu tanımlama C.H.E. Haspels tarafından yapılmıştır. Haspels, Frigya bölgesindeki tüm kaya cephelerini araştırmış ve bunları yazıya dökmüştür. Bu kanıtlar, yazıtlarda da bulunmaktadır (Naumann, 1983, 41).

Ayasin'de küçük bir kaya cephesinin arkasındaki nişte ve Germanos'daki yazıtta (Resim 10), kayanın alt tarafındaki nişte gözükmektedir. Tüm bu kaya cephelerinde ortak olan şey, çeşitli yapıların ön taraflarını kullanmış olmaları ve bu yapıların ortasında bir orta direk bulunması, tepelerinin de çatılı, geometrik biçimlerle süslü olmasıdır. Geometrik biçimlerle süslü olan bu yüzeylerde ortada bir niş bulunmaktadır. Bu nişlerin çerçeveleri özellikle dışarıya doğru çıkarılmıştır. İçlerinde tahtadan ya-

Resim-10

pılmış nişler gözüktür. Örneğin Aslankaya heykelinde kapıların kanatlarına bile plastik bir biçim verilmiştir (Resim 11). Nişlerin büyüklükleri değişmektedir. Alt niş 2 m.den daha yüksektir. Bir çoğu da 90 cm ile 1.60 m arasında değişir. Bir kısmı da 40 cm.dir. Hepsi yer yüksekliğinden hareketle yapılmışlardır (Resim 12).

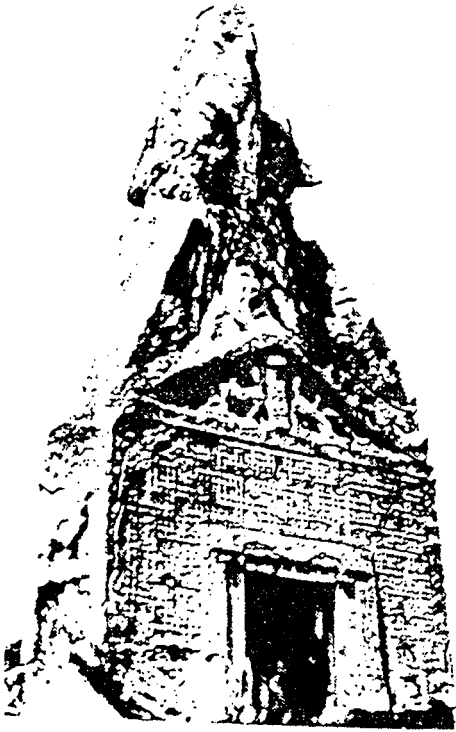
Bazıları iki veya üç kata ulaşırlar. Heykeller dağların tepelerinde bulunmaktadır. İki heykelde ise küçük niş bir pencere gibi yatay bir şekilde yapılmıştır. Onun dışındakiler diğer nişler gibi yapılmıştır. Araştırılan 34 nişten 5 tanesinin arka kısmında Kybele'nin bir reliefi vardır.

Antik kaynakların belirttiği gibi Kybele, dağda yasar şekliyle düşünülmüş, çeşitli kayaların uç kısımlarında ortada, çıkık kayalarda, ya da yüzeylerde kapılarında durur ve ona kurbanlar getirilir şekilde yorumlanmıştır.

2. KÜLT NİŞLERİNDEKİ KAYA CEPHELERİNDE KYBELE BETİMLERİ

Kült nişleri içinde tanrıçanın en iyi görüntüsünü veren Aslankaya'daki Kybele'dir. Bu betimlemenin diğer kaya heykellerinden farkı dışarıdaki geometrik ve yüzey süslemelerindeki hayvan relieflerinin yanısıra, bu süslemelerinin niş içinde de yapılması ve önemli bilgileri vermesidir (Resim 11-12).

Aslankaya, Döğer ovasında bulunmaktadır. İhsaniye'nin kuzeyindedir. Bu heykel dar ve uzun bir kaya üzerine konulmuştur. Bu kayanın altında yatay olarak pomza taşından bir bölüm bulunmaktadır. Bu taş nişin altında da bulunmaktadır. Heykelin üzerinden dışarıya doğru taşan kaya parçasının sivri yeri, heykeli eski zaman miğferi gibi taçlandırmaktadır. Güneydoğuda heykelin yüksekliği 7 m.dir. Yan taraflarındaki büyük reliefler bu heykele bir derinlik boyutu ka-

Resim-11

Resim-12

Resim-12 (Ayrıntı)

zandırmaktadır. Bu yapı dar bir çerçeveye çevrelenmiş, kenarları karelerle süslenmiştir. Üzerinde tümüyle harab olmuş bir yazıt vardır. Heykelin üzerinde düzgün bir tepe bulunmaktadır. Yan taraflarında yine yapılar gözükmekte, gerisinde ise süslemeler bulunmaktadır. Kybele ve onu çevreleyen kült resmi, kaya duvarda dışarıya doğru yontulmuştur. Üst kısmı oldukça karışıktır.

Tanrıçanın omuzları yuvarlak ve aşağıya doğrudur. Kollarını vücudunun önünde tutmaktadır. Başında bir polos vardır. Vücudunun tümünü bir duvak örtmektedir. Alt kısmını ise daha uzun bir giysi kapatmaktadır. İnce vücutlu ve dik duran aslanlar ön ayaklarını tanrıçanın kafasına koymuşlardır. Vücut adaleleri ve ön ayakları tanrıçanın omuzuna göre uyarlanmış bir biçimdedir. Omuz adaleleri, ön ayakları ve zırhları, yüzleri ve yeleleri son derece plastik bir biçimde yapılmıştır. Halâ sağdaki aslanın postunda, yelelerindeki lüleler görülebilmektedir.

Her iki aslanda da arka ayaklar geridedir ve kuyrukları bacaklarının arasındadır. Kısa stantlar üzerinde durmaktadırlar.

Kybele'nin giysisi yere kadar uzanmaktadır. Yanındaki büyük aslanlar sadece birer nesne olarak düşünülemezler. Bunlar, daha çok gücü simgelemektedirler ve böylece de tanrıçanın gücünü arttırmaktadırlar.

Heykelin dar olan tarafına çalışılan aslanın geriye kalan parçalarından yukarıya doğru çalışılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıçanın yanındaki aslanlara daha büyük, daha güçlü çalışılan bu aslan ile bu tapınakta tanrıçanın her şeye sahip olduğu inancı belirtilmek istenmiştir.

Heykelin sol dar tarafında da bir hayvan bulunduğu varsayılmıştır ama, buluntular çok azdır. Bu figür Ramsey ve Haspels tarafından küçük aslan şeklinde yorumlanmıştır (Naumann, 1983, 45).

Tanrıçanın bir başka reliefi de Aslankaya'nın 10 dakika uzağındaki Büyük Kapı Kaya anıtıdır (Resim 13). Kısa bir ayağın üzerinde basamaklar ve 7 m uzunluğunda, 3 m yüksekliğinde bir ön cephe görülmektedir.

Bu cephe yüzeyi düzgün olan bir çerçeveye bölümlere ayrılmıştır. Aralarından da kült nişine geçişler vardır. Yukarıya doğru sıra halindeki dörtgenler anıtı bölmektedirler. Nişlerin arasında da akroter'lerin (bezemeli levha) kalan kısımları gözükmektedir.

Nişin ortasında, ayakta duran tanrıça Kybele polo-sunun üzerinde bir pelerin ya da duvak taşımaktadır. Duvak şeklindeki pelerinin eskiden bu iri heykeli kaplar şeklinde olduğu düşünülmektedir. Çünkü heykelin arka tarafında bu duvağın etek boyları tanımlanamaz durumdadır. Heykelin alt kısmında 17 cm boyunda, 12 adet dikey ve aralıklı çizgiden oluşan pelerinin pliseli kısımları gözükmektedir.

Bunun dışında 12 cm yükseklikte tanrıçanın yanında Aslankaya örneğine göre yapılmış Kybele'ye özgü nesnelere gözükmektedir. Bu kaya cephesinin yüzeyinde bir hayvan reliefi bulunmaktadır, sol alt tarafa da kedigiller ailesinden bir hayvanın görüntüsü yer almaktadır.

Küçük Kapı Kaya'daki tanrıçanın heykeli de Aslankaya'dan çok uzakta değildir ve aynı kaya cephesine aittir. Fakat burada çok hafif çizgiler halinde bir heykel görülür. Bu anıta dört kayadan yapılmış bir merdivenle ulaşılmaktadır. Bir niş üzerindeki yüksek relief de tanrıça Kybele'nin durduğu varsayılmaktadır. Kafası yıpranmıştır, halâ kayanın renginin açıklığından, kafanın yeri tahmin edilmektedir. Kafadan aşağıya inen duvak çok az bir biçimde durmaktadır ve nişin arka kısmındadır. Tek görünen şey göğsünün üzerinde kavuşturulmuş olduğu sağ koludur. Hristiyanlık zamanında bu betimleme, üzerine yapılan haçlarla kuvvetini kaybetmiş ve önemini yitirmiştir.

Kumca Boğaz Kapı'daki anıt bu gruptan aşağı-yukarı 15 km güneyde bulunmaktadır. Bir podyum üzerinde bir tomruk şeklindedir, açıktadır ve tapınakçık gibi çalışılmıştır. Çevresindeki yerde su aktığı tahmin edilmektedir. Tapınakçığın çevresi süslü değildir. Niş çok dar ve düz bir çerçeve ile çevrelenmiştir.

Burada Kybele yüksek bir reliefle nişin arkasında ayakta durmaktadır. Üst kısmının tahrip olmasına karşın, kaya yüzeyindeki farklı toprak renkleri nedeniyle tanrıça figürünün yeri tahmin edilmektedir. Kybele silindirik şeklinde bir polos taşımaktadır ve düz yüzeyli olan giysisinin üzerinde biraz daha aşağıya inen bir duvak vardır. Bu anıtın yan taraflarından, kare şeklinde üst kısmı parlatılmış bir kaya parçasına ulaşılmaktadır. Bu kayaya ön tarafından iki, yan tarafından tek basamakla çıkılmaktadır. Üzerinde bir dübel (takoz) deliği farkedilmektedir.

Haspels, bir kült betimlemesi olduğundan bahsedilemeyeceğini söylemektedir (Naumann, 1983, 46). Çünkü burada sunak şeklinde basamak heykelleri bulunmaktadır. Ancak, neden tapınakçığın yanında bir tanrıça figürünün bulunduğu bir betimleme vardır? Özellikle burada insanın aklına basamaklardan oluşan sunaklar gelmektedir.

Bu kadar güçlü olmamakla birlikte Deliktaş'taki tanrı figürünün dış konturlarına rastlanmaktadır. Asar Kale kümbetinde de tanrı figürünün dış konturlarına rastlanmıştır.

Deliktaş'ta düz nişin ortasına bir bant çalışılmıştır. Onun üzerinde de çok kabaca çalışılmış taşlar görülmektedir. Bunlar, bu reliefin geriye kalan parçalarıdır. Asar Kale'deki reliefin büyük bir olasılıkla Hıristiyanlar zamanından koparılmış olduğu sanılmaktadır, çünkü nişin içine bir haç oturtulmuştur. Polostan ise sadece geriye bir kaç iz kalmıştır.

Deliktaş Kale'deki niş ve tanrıça betimi Midas şehrinde görülebilecek uzaklıktadır ve özel bir yer tutarlar ki bu da nişin durumunu açıklamaktadır. Çünkü bu betim, doğu girişinin solunda, kaleye uzanan basamakların kenarlarına çalışılmıştır ve süslü olmayan bir çevreye sahiptir.

Bu düz reliefdeki tanrıça betiminde, bir silindir üzerinde iki disk görülmektedir. Tanrıça başının üzerinde disk biçiminde bir bölüm taşımaktadır. Buradaki Kybele, Boğazköy'deki Kybele'ye benzemektedir. Bu şehrin bekçisi olduğu sanılmaktadır. Çünkü her iki kare biçimindeki ve değişik büyüklükteki tanrıçanın önündeki deliklerden, bunun bir kült düzenlemesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Naumann, 1983).

Anıtların içindeki nişlerin geriye kalanlarından, figür ve kült betiminin buraya getirilme konusundan çıkar-samalar yapılabilmesi nedeniyle, geriye kalan izlerin özelliklerine değinmek gerekir.

- Midas anıtı ortasında 17 m yüksekliğinde bir ön taraf, ve aşağı-yukarı 2,5 m genişliğinde, 2.31 m yüksekliğinde çift çerçeveli bir giriş kapısı göstermektedir.

- 1 m derinliğindeki nişin üzerindeki üst kısmın altı tahribata uğramıştır ve bu alt kısmın arka tarafında kare şeklinde 22 cm eninde 13 cm derinliğinde aşağı doğru bir uzantı görülmektedir.

- Bu dübel deliğinde ve buna uygun olarak nişte, tah-tadan, taştan ya da bronzdan yapılmış, tanrıçanın bir heykelinin olduğu sanılmaktadır.

Maltaş anıtı da Midas şehrinde 25 km uzaklıktadır. Ortasında 2.48 m yüksekliğinde, 2 m derinliğinde, yamuk olarak yapılmış nişin içine 50x75 cm büyüklüğünde dikdörtgen bir derinlik çalışılmıştır. Bu derinlikten aşağı yanlara doğru, suların akabilmesine uygun delikler, ya da girintiler yapılmıştır. Bu girintilerin bazıları diğerleriyle birleşerek tepeye doğru üst kapağa uzanırlar.

Gabriel bu girintilerin tanrıçanın figürü ile birlikte, metal relief plâkaları konulduğunu söylemektedir. Dolayısıyla çok büyük metal plâkalara gereksinim duyulduğu ortaya çıkmıştır. Her iki taraftaki duvarlarda tanrıçanın olduğu düşünülmektedir (Naumann, 1983, 47).

Hyacinth anıtında (Midas şehrindeki) nişin arka kısmında, 64x40 cm büyüklüğüne yapılan derinlikte bir duvar parçasının, bozulmuş olduğu görülmektedir ve bu bozulan yerden nişin devamı çıkmaktadır.

Burada niş temeli ve yan taraflardaki gibi bir arka duvar, süslü geometrik motifler, yanda, sağ ve solda çeşitli büyüklüklerde bulunmaktadır. Tüm bunlardan yapılan çıkarsama da; bu duvar parçasında eskiden tanrıçanın bir figürünün olduğu ve bu duvar süslemesinin, tanrıçanın getirilmesinden sonra yapılmış olduğudur (Naumann, 1983, 48).

Köhnüş vadisindeki anıtta da nişin arka tarafında haç şeklinde bir dübel deliği görülmektedir. Bunun üzerinde iki küçük sabitleştirme deliği vardır.

Kes Kaya anıtındaki bir heykelde de niş temelinde ters bir T şeklinde bir dübel deliği görülmektedir. İkinci bir nişte üç dübel deliği yan yana durmaktadır.

Döğer Azar Kaya anıtında büyük bir niş, sağında ve solunda daha küçük kayaya oyulmuşlardır.

Acaba Aslankaya'daki (Resim 12) merdiven sahanlığında olduğu gibi simetrik olarak konulan bu nişlerin ve Büyük Kapı Kaya'daki nişlerdeki (Resim 13) tanrıçaların yanısıra, bunların yanına refakat eden kimseler var mıydı?

Döğer Azar Kaya'da ikinci bir anıt da özellikle derin bir nişte ne daha önceden çalışılmış bir figür ne de dübel deliklerinin izleri görülmektedir. Buna dayanarak Haspels serbest duran bir heykelden bahsetmektedir (Naumann, 1983, 48).

Değirmen Yeri'ndeki anıt kaya, üç tarafında boş duran odalar şeklinde çalışılmıştır. Bunlar içeriye ve dışarıya doğru biraz tam olmayan geometrik motiflerle kaplıdır. Girişin karşısında arka tarafta, 2.13 m derinliğinde ve yerin 50 m üzerinde duran bir odacık vardır.

Bu odacık, küp şeklindeki çerçeveli bir nişle çevrelenmiştir. Nişin arkasında bulunan kare şeklindeki delikler burada kıyıya uzanmaktadırlar.

Buradaki anıt şeklindeki kaya cepheleri, tanrıçanın figürünün çerçeveleridir. Bunun arkasındaki dağ parçalarını Frigya'lılar tanrıçanın evi olarak düşünmüşlerdir.

Kybele, kendi hüküm sürdüğü yerde, varlığı tek olarak düşünülmektedir. Onun yanında başka ayakta duran bir figür ya da iz bulunmamaktadır. Tanrıça burada öyle durmaktadır ki etrafından geçen herkes için görülebilir şekildedir ve kendi tüm ülkesine tepeden bakacak biçimde konumlandırılmıştır.

Nişlerin içinde bulundurulmuş figürler Kybele'yi önden ayakta durur şekilde betimlemektedirler ve nişin arka duvarları önündedirler. Genellikle tanrıça figürleri niş temellerinden yukarıya doğru çalışılmıştır. Yalnızca iki kez tanrıça heykelinin bulunduğu yerde belli temeller görülebilir. Ayaklar hiç bir zaman görülmez ve her zaman polos niş tavanını kapatmaktadır.

Dübeller ve tavandaki çalışmalar, bugün boş olan nişler içinde şuna işaret etmektedirler ki; Kybele'nin boyu tavana kadardır (Naumann, 1983, 48).

Bu betimlemeye göre Midas ve Hyacint anıtındaki Kybele heykellerinin, yaşamın üstünde, yaşama özelliğine sahip oldukları ortaya çıkmıştır ve bu heykeller 2 m üzerindeki nişler içine yapılmışlardır.

Bu tür heykellerin taştan yapılması şunu kanıtlamaktadır. Nişler içindeki heykeller de Midas ve Hyacint

anıtındaki heykeller gibi plastik formlu ve büyüktürler.

Tanrıça bir kez dışında, başında bir polos taşımaktadır ve görülebilir olanların tümünde başta silindir şeklinde bir polos vardır. Uzun duvak şeklindeki pelerin, polos üzerine geçirilmiş ve bu pelerin topuklarına kadar uzanmıştır.

Üç Kybele betiminden de saptayacağımız gibi duvak şeklindeki pelerin, tanrıçanın konturlarını takip etmektedir. Yalnızca bir kez pelerin üzerinde pliseler olduğu görülmektedir. İki betimlemede de tanrıçanın kollarının göğsünün üzerinde tuttuğunu görmekteyiz. Burada ellerde tanrıçaya ait sembollerin olmadığı göze çarpmaktadır.

Büyük Kapı'daki tapınakta tanrıçanın sağ ve solunda iki merdiven sahanlığı vardır. Döğer Asar Kaya'daki tapınakta ise ana nişin iki tarafındaki nişlerin üzerinde tanrıçaya refakat eden kişilerin olduğu düşünülebilir (Naumann, 1983, 49).

Aslankaya'daki Kybele'nin yanındaki aslanlar değişik bir özelliktedir. Deliktaş Kale'nin girişindeki niş içindeki Kybele figürünün gösterdiği gibi Kybele, Geç Hititlerde ve Frigya'lılarda şehri koruyan olarak, hatta, dağların tanrıçası ve doğanın efendisi olarak da düşünülmüştür.

Tanrıçaya, figürünün ön ve arkasında çeşitli kurbanlar verilmiştir. Kurban törenleri ile ilgili literatür olarak bilinen birşey yoktur. Tanrıçanın yapılan taşları önünde törenlerin canlandırılışına rastlanmamıştır.

Çünkü Kybele figürü orada duran bir taş üzerine çalışılmış olduğu için ve bazen çok zor nişlere bağlandığından, kolaylıkla yerinden alınıp ilkbahar bayramlarında nehir kenarında suya sokulup Romalılar ve Frigya'lılar için geçerli olan böyle bir kült olayının yapılmış olduğu kesinlik kazanmamıştır. Bunlara ilişkin bilgiler kaya cepheleğinde bulunmamıştır (Akurgal, 1955, 96).

3. KYBELE VE ASLANLAR

Aslankaya'daki Kybele heykelinin yan tarafındaki alışılmamış büyüklükteki aslanlar, Geç Hititlerde Kubaba'da da görülmektedirler.

Tanrıçayı taşıyan aslanlar, onu görüntü olarak diğer tanrıların üstünde bir içerikte sunarlar. Fakat bundan daha sonraları aslanlar tanrıçayı doğada ve dağlar çevresinde vahşi bir şekilde taşıyan ona ait semboller olarak görünmektedirler.

Benzer biçimde büyük aslanlar, Myken nehirlerinde bir dağ tanrıçasını taşırlar ve bazı relieflerde ise yine tanrı varlığını taşırlar.

Yunanlılarda Kybele hayvanların sahibesi iken Aslankaya anıtında Kybele, hayvanlar üzerindeki gücünü göstermez, aksine hayvanlarla birlikte sahip olduğu gücü gösterir. Bu olay, onun doğanın içinde olduğunun işaretidir.

Aslankaya'daki aslanların bulunduğu anıtın (Resim 11), Aslantaş'taki ayağı havaya doğru bakan aslanlarla benzerliği vardır. İkincisinde de ön ayaklar bir kapının üzerine dayanırlar ve girişte, orta bölümde heybetli bir biçimde dururlar. Myken'in Aslankapı'sı, Spanos ve Aslantaş'taki ile birlikte Kybele için bir kült anıtı olarak durmaktadırlar.

Aslantaş'taki orta ok tanrıçanın figürünü sembolize eder. Kült anıtlarının karakteristikleri çok belirgin bir şekilde kendilerini gösterirler. Bu da; Aslantaş bir kült anıtı olamaz anlamındadır.

Aslantaş bir çok mezarın arasındaki taşların, kayaların dikey olarak kırıldığı bir yerde bulunmaktadır. Ve içinde iki oda vardır. Bu odaların girişi ve ön cephesinde iki heykel bulunmaktadır. Burada Kybele anıtı ve gücü için gerekli olan şeyler eksiktir. Örneğin çok vurgulu ola-

rak gösterilen bir ev girişinin kısıtlı olması ve tanrıçanın figürü için nişin bulunmaması, olan yerlerde de insan yapılarının bulunmaması şeklinde yorumlanabilir.

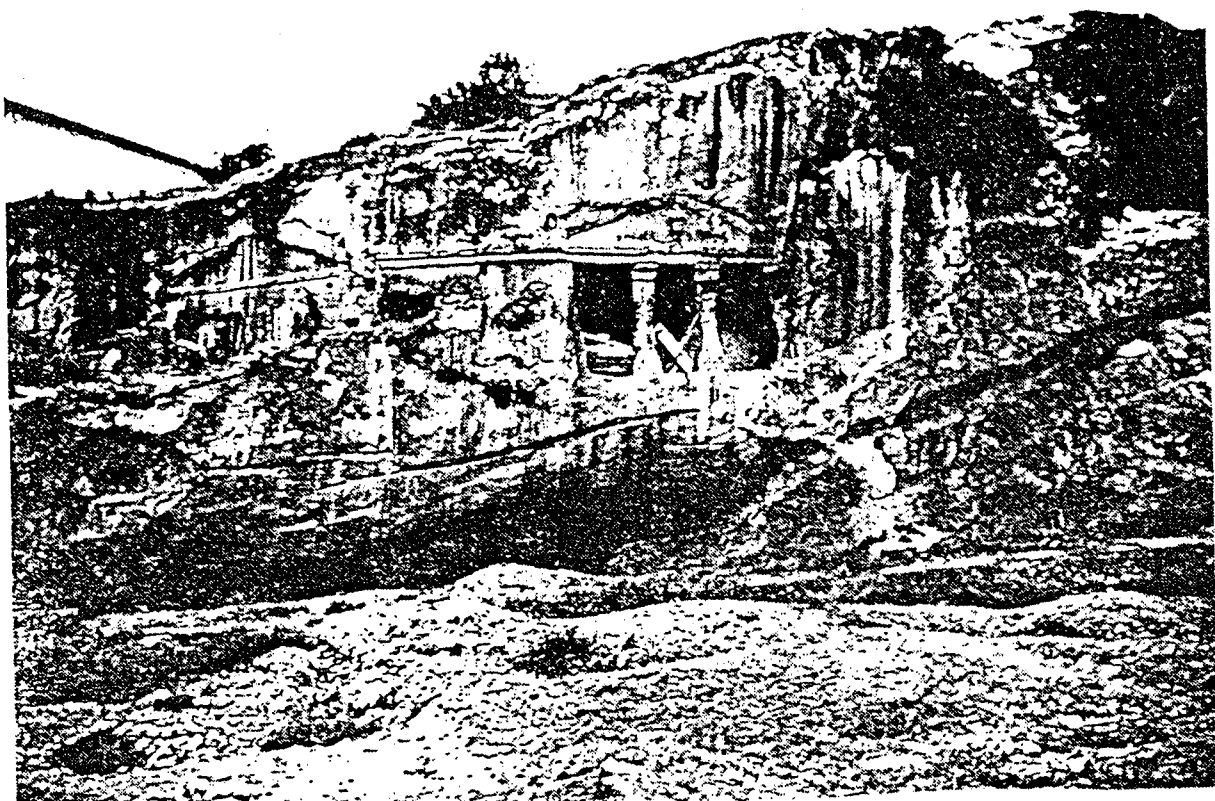
Ortadaki direk ya da ok gibi yer, sivri bir uçla bir çok mezara doğru yönelmiştir. Oradan da bu orta oklar hayat ve bereket sembollerini işaret ederler.

Aslanlar da mezar kültürüne aittirler. Ölümün gücünü simgelerler ve daha sonra Romalılar ve geç Antik zamanda da sade Frigya'lılarda değil, mezarların üzerine konulmuş ve özellikle mezarların başına getirilmişlerdir.

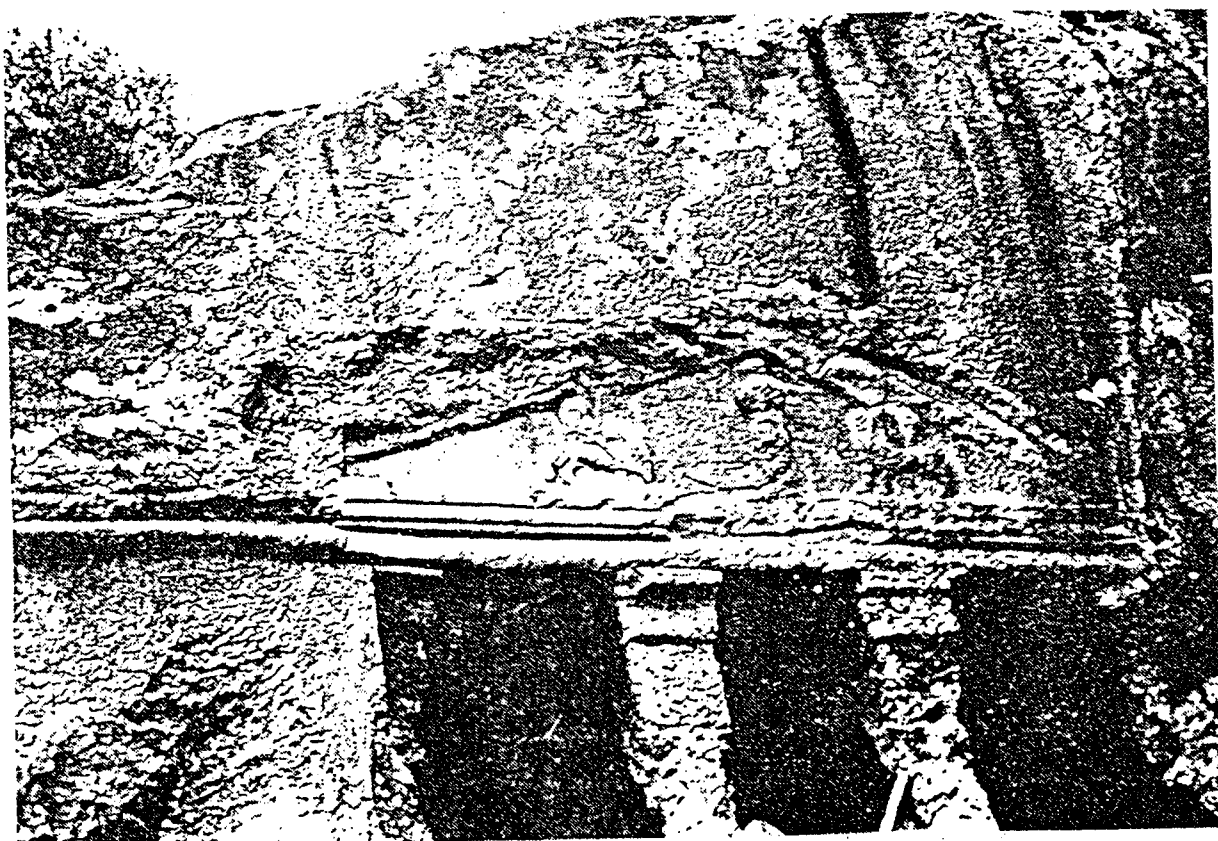
Aslantaş'ın üzerindeki yerde Spanos Kybele'ye ait bir kült yerinin olduğuna değinmiştir. "Buradaki basamak belki bir yardımcı konstrüksiyon olarak bulunmaktadır, fakat ben herşeye rağmen burada Kybele'ye kurbanlar verildiğine inanmıyorum. Belki buradaki ölümler için bu mezarların başında yaşamın başışlayıcısı olarak dağda oturmaktadır. Sonuç olarak, koruyucu bir tanrısal güç olarak, daha sonra da mezar taşlarında, mezarların bekçisi olarak gösterilmiştir." demiştir (Naumann, 1983, 50).

Daha sonraki bir görüntüde de burada Frig kaya cepheslerinin öğelerinde, taş mezarlardan da anlaşılacağı gibi benzer bir betim olarak (Resim 14-15) PAPHLAGONIENS kaya mezarlarını Evkaya Kastamonu'dakilerine benzer olarak gösterebiliriz. Daha sonraki dönemlere ait klasik ve Helenistik mezarlar iki ön holden oluşan ve bu ok gibi bölümlerle bir tepeye tamamlanan Yunan anıtlarını oluştururlar. ve tepedeki çatıda taşlardan dışarıya doğru yontulmuş bir tanrıça vardır. Burada iki ayakta duran sfenks profilden kanatlarıyla birlikte yontulmuştur.

Paphlagonien'in daha önceki tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Keramik buluntuları bunların Friglere yönelik kültürel ilişkileri olduğunu göstermektedir. Bunların uzun süre sürmüş olması gerekmektedir. Bir tepe olarak duran kaya cephesinin ön tarafındaki kaya ni-

Resim-14

Resim-15

şinde, çok belirgin olarak Paphlagonienin Frigya'lılar tarafından dinsel açıdan da etkilendiği bellidir ve Kybele'nin orada tanındığı ve saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Böylece H.V.Gall bu mezardaki kadın figürünü Kybele olarak nitelendirmiştir (Naumann, 1983, 51).

Kybele burada Friglerdeki gibi ayakta, kollarını göğsünün üzerinde kavuşturmuş olarak ancak başında polos ve duvak olmadan betimlenmiştir. Şimdiye kadar Frigya'da kanıtlanmayan şudur ki sfenks tarafından taşınmamaktadır.

Sfenksler her şeye rağmen Aslan Kaya'daki Kybele anıtının orta desteğinin yan taraflarında Kybele'nin üstünde durmaktadırlar. Evkaya'da sfenksler Likyada ve Yunan anlamında 5 y.y. mezar bekçileri olarak tanımlanmışlardır. Bunlar bu zamandan beri mezar bekçisi olarak Kybele'nin yanında dururlar. Ancak Aslankaya'da da dekoratif olarak gözükmezler. Belki de daha çok Hitit'lerdeki anlamında kullanılmışlardır (Akurgal, 1961, 67).

Aslanlar ve sfenksler Hitit'lerde büyük kapılarda bekçiler olarak betimlenmişlerdir. Aslanlar dünyasal gücü, sfenksler ise şeytansal gücü simgelemektedirler.

Evkaya'daki çatıyla kompozisyon olarak karşılaştırıldığında, benzer olarak Milet'te arkaik bir doğuş reliefi görülmektedir. Burada Potnia Theron (tanrıça) aşağıda aslanların dizlerinin arasının altındaki bölgeye yerleştirilmiştir (Resim 16).

4. KÜLT OLARAK KAYA ANITLARI

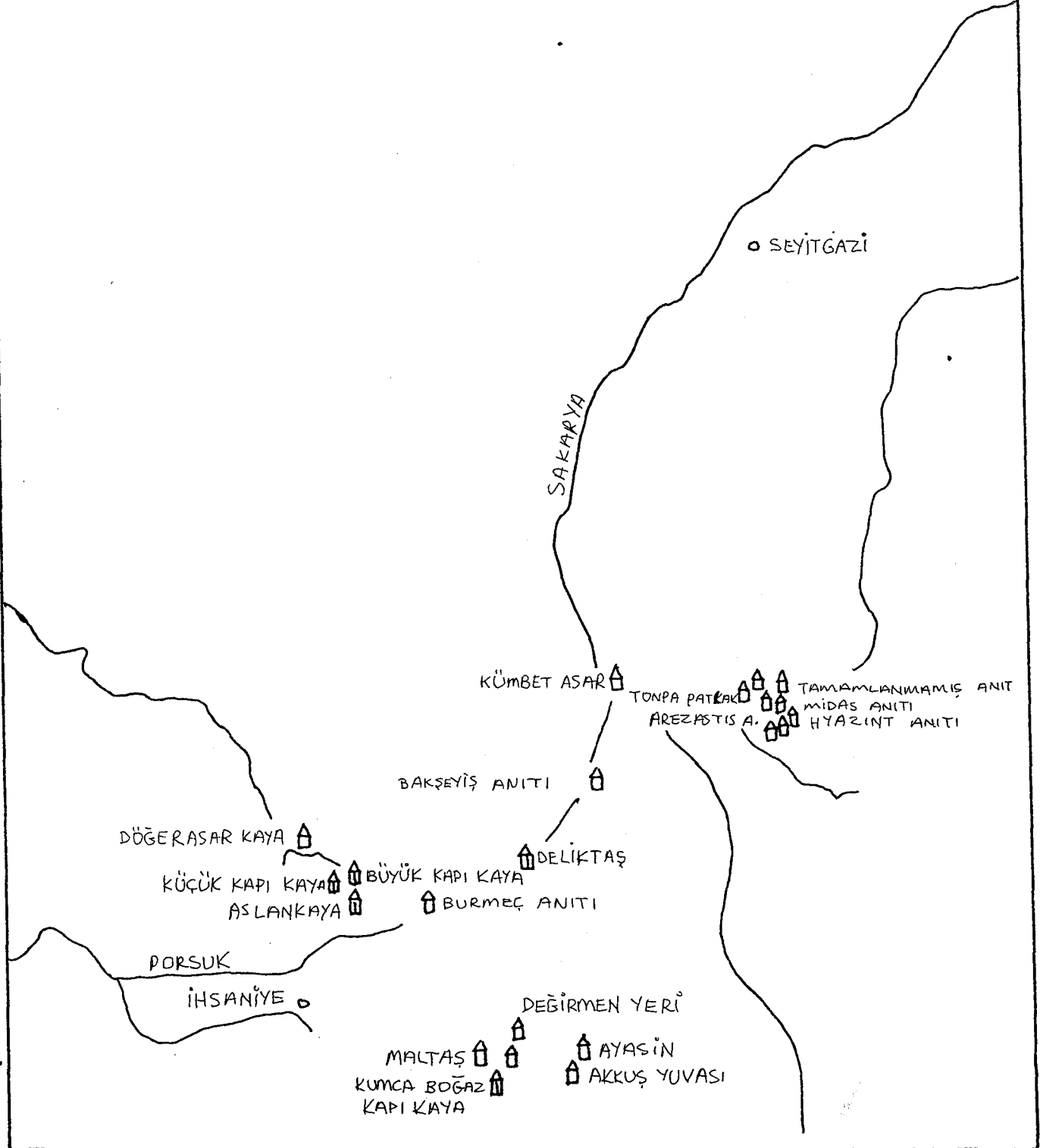
Bakşeyiş, Maltaş, Değirmen yeri ve Deliktaş'taki dört kaya anıtı, kült resimlerinin bulunduğu nişlerin arkasındaki kayalardaki kuyularla kendilerini tanımlarlar.

Fındık Yeri'nde de bir kuyu vardır. Bu kuyular daha önceleri burada mezarların olduğunun işaretidirler. Ancak yine de bu kuyuların anıtlara ait olduğu düşünülmüştür.

🏠 KAYA ANITLARI

🏠 ELDE OLAN GÖRÜNTÜLERİ İLE KAYA ANITLARI

FINDIK 🏠

Şekil-3 Frigya bölgesinde kaya anıtlarının yayılımı

Kuyular çok değişiktir ve boyutları anıtın büyüklüğüne bağlıdır. Hemen yüzeyin arkasında dağa uzanırlar ve kült nişine uzanırlar. İçerde bir bağlantıları yoktur.

Maltaş, Bakşeyiş, Deliktaş kuyularında ortada kendi boylarında geriye doğru bir iniş vardır. Bu inişler çeşitli büyük tahta ve başka malzemenin kullanılması içindir.

A.Körte'ye göre bu kuyular, kurbanların verildiği yerlerdir. Nedeni ise, bu kuyuların içinde kanın akacağı kısımların bulunmasından kaynaklanmaktadır.

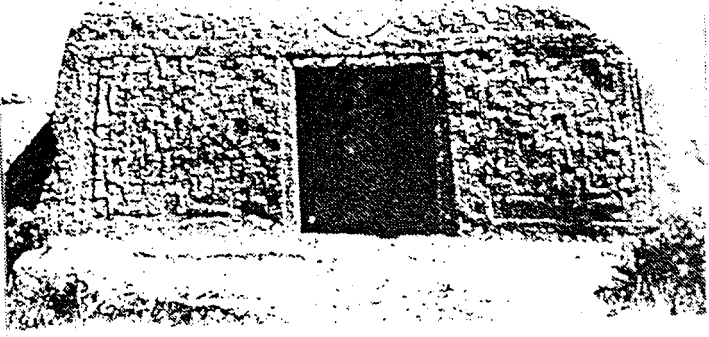
Daha sonraki kuyular taurobolien'lere (boğaların kurban edildiği daha büyük kuyular) benzer biçimdedir. Bu tür yerler Deliklitaş'ın arkasında görülürler. Deliklitaş, Aizanoi'ye çok yakındır ve Kybele mağarasının arkasında, tanrıçanın boyunda taurobolien'ler bulunmaktadır (Naumann, 1983, 53).

Bu konuda en iyi bilgiyi Prudentius vermektedir. Burada boğaların kurban edildiğini ve kanın bu delikler arasından kurban edilme sırasında altında duranların üzerine bir yağmur gibi aktığını anlatmaktadır.

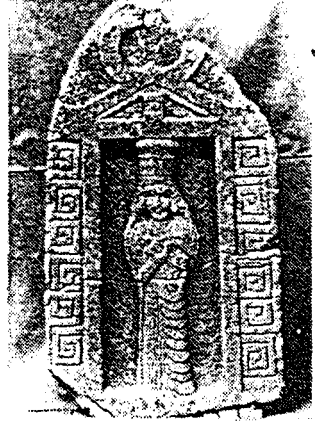
Başka kaynaklar da boğa kurban edilme işleminin Bellona ve Mithras kültünde görüldüğünü daha sonra Kybele kültüne geçtiğini belirtmektedir. (Naumann, 1983, 53).

Değirmen Yeri ve Fındık Kale'deki kuyuların daha küçük olması nedeniyle, buralarda boğa kurban törenlerinin yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Bu yerlerde bulunan bu küçük kuyularda ne kurban edildiği, bulguların olmaması nedeniyle anlaşılmamıştır. Sembolik kurban çukurları olabileceği de düşünölmektedir (Naumann, 1983).

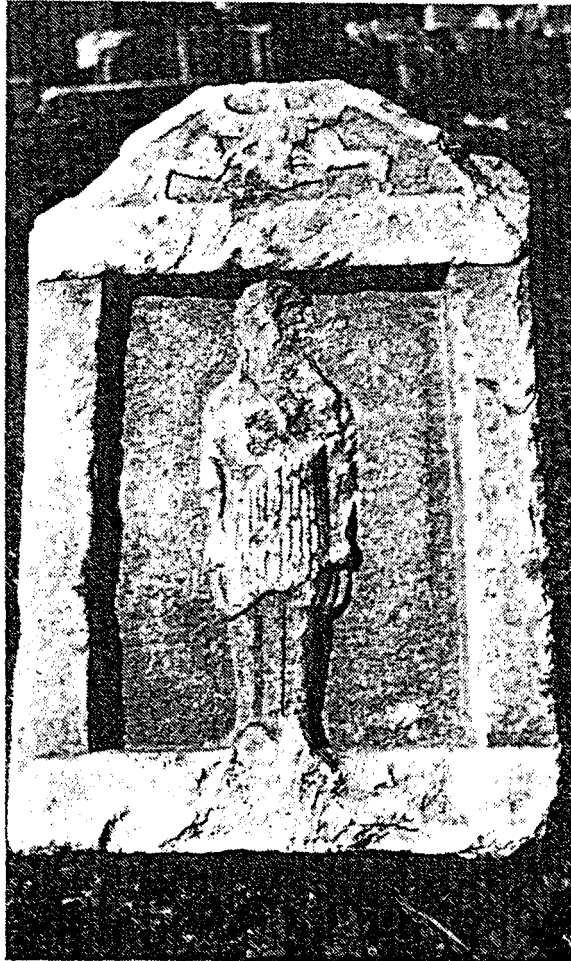
Aslan Kaya'daki yapay deliğin, bir kuyuya girişi oluşturduğu, daha sonra kapandığı ve bir daha araştırılmadığı için kesinlik kazanmadığı araştırmacılar tarafından söylenmektedir (Naumann, 1983).

Resim-13

Resim-17

Resim-16

Sadece Midas anıtı, kült bayramları için daha fazla değişiklik göstermektedir. Bu anıtla nişler, çeşitli girintiler, bu girintilerin içinde demir parçaları ve meşe kömürü parçaları bulunmuştur. Frigya'lıların metalurjinin bulucusu, Kybele'nin de demirin bulucusu olduğunu Gabriel, burada bulduğu demir bir kapaktan anlamış ve kullanımının da kült yüzeyleriyle aynı zamana rastladığını söylemiştir (Naumann, 1983, 54).

Kült anıtlarının yüzeyleri tanrıçanın evinin yüzeylerini oluşturmaktadır. Bunların en önemli bölümü giriştir. Bu girişler, özellikle dışarıya yönelik yapılmışlardır. En önemli kült bölümleri nişlerdir.

Bu nişler içinde tanrıçanın kendi figürü, geçen herkes tarafından belirgin bir biçimde görülecek gibi betimlenmiştir. Kült anıtları, plan yapıları açısından çok benzerdirler. Dışarıya doğru yontulmuşlardır. Aynı zamanda tahtadan yapılmış bir evin n kısmına da benzerler. Bu zellikleri, kapı ve tavanda iki yatay ve uzunlamasına yapılmış destek ile belirginleşmiştir.

atı ve süslemeli küçük kaidelerin yapıları da bu prensibe göredir. Çatının dikey bir orta desteği vardır, üstü kapak şeklinde bir tavan ile kapalıdır. Hyacint anıtında simetrik olarak ışık açıklıkları vardır. Küçük kaideler ha şeklindeki eğriler gibi tanımlanabilir.

Arezastis'teki anıtta küçük kaideler, çift taraflı tavan tahtalarının bitirilmemiş sonları gibidirler. Kesme yerlerinde bir relief vardır ve konstrüktif açıdan ivillerle tutturulmuşlardır (Akurgal, 1955, 90).

Bereket tanrıçası olan Kybele için yapılan bu anıtta, boğa boynuzlarının bulunmasının, üretkenlik sembolü olarak düşünülebileceği Akurgal'ın bir görüşüdür (Akurgal, 1955).

5. HALYS VE SANGARIOS ARASINDAKİ BÖLGEDE KYBELE

Kybele evle öylesine birlikte düşünölmüştür ki oturmasa bile, bir kaya cephesi bile onun için girişde olsa, eviyle birlikte ve evinin önünde ayakta durur biçimde betimlenmiştir.

Burada ev, dikili taşın yerini tutmaktadır. Giriş nişinde tanrıça cepheden yontulmuş şekliyle gösterilmektedir. Bazen Midas şehrindeki gibi sadece boyanmış değil, bu çatıları olan boş nişlerden de bu düşünceye varılmaktadır.

Şimdiye kadar tanınmış olan yüzey mimarisine sahip üç parçalanmış taş bulunmuştur. Ankara çevresinde ve Gordion'dadır.

En belirgin olanı Ankara'nın Bahçelievler'deki bir kaya cephesindedir (Resim 17). 1.75 m büyüklüğünde ortası biraz kırılmış olan bu taş, yukarı küçük kaideye doğru uygun şekilde, yarım yuvarlak bir yapıya sahiptir. Konstrüktif açıdan evin cephesi tam olarak verilmemiştir. Çünkü çatı, tahta kalas şeklindeki kapı çerçevesi üstünde bulunmaktadır. Fakat evin tüm ön kısmında yoktur. Bunu taşıyan ögeler, dikili taş temelini ön tarafında bulunmaktadır. İki düz kapı kalası, iki tarafa doğru orta temel direğidir, yan tarafta da çatı bulunmaktadır.

Tavan kısımları ve ortadaki destek, daha zayıf bir reliefle verilmiştir. Kapı kalaslarının sağında ve solunda duvar, birbirinden bağımsız altı su yolu çengeliyle reliefi yapılmış durumdadır. Tam düzenli değildir ve kapılardaki kalaslara ve taşların dış kenarlarına getirilmişlerdir. Bu motiflerin etkisi kaya cephelerindeki geometrik dekorlara benzemektedir.

Dikili taşın temeline doğru yapılan nişte tanrıça, cepheden ve ayakta durur biçimdedir. Niş temelinden tavana uzanır şekilde ve tüm dikili taş hakim durumdadır.

Tüm yapı, figür, büyük bir reliefle, parlatılmış düzleştirilmiş niş temelinin önünde görülür fakat bu görüntü nişin önüne çıkmaz. Yine duvak şeklinde bir pelerini vardır ve polosunun altından görülür. Zarif, uzunlamasına oval yüzü, yapraklardan, kareler ve dilim şeklindeki motiflerden oluşan polosunu lüleler takibeder. Dar gözler, yuvarlak göz kapaklarıyla çerçevelenmiştir. Yanaklar, çıkık elmacık kemikleri üzerinde biraz yuvarlak olarak biçimlendirilmiştir.

Küçük ağız, şimdi yıpranmış bir iri burnun altında biraz gerilmiş durumda, gülermiş gibi bir ifadeyle betimlenmiştir.

Yüze karşılık vücudun üst kısmı yuvarlak omuzlarla nisbeten daha geniş ve anatomik olarak daha az modellenmiştir. Vücudun alt kısmı üstüne oranla daha dardır. Giysi diyagonal, motif olmayan plilerle omuzlardan bele kadar inmektedir. Bele kalın bir kemer bağlanmıştır. Heykelin sol tarafında görülen düz dik çizgiler, ayaklara kadar inmektedir.

Tanrıçanın sol tarafındaki konturlar pelerini üzerine çok oturmuş bir biçim çizerken, belin altındaki kısımda giysi öne doğru çekilmiştir. Bu giysinin bir kısmı da kemerin içine sokulmuştur.

Oradan da giysi drapeler şeklinde, on geniş ve dalgalı pli ile vücudun alt sağ kısmına doğru inmektedir. Yerde hafifçe sallanır biçimde durmaktadırlar.

Tanrıça göğsünün üzerinde sağ eliyle gaga ağızlı ibrik türünde bir nesne taşımaktadır. Sol eli belinin biraz üzerinde pelerininin üzerindedir. Bu pelerin bir kuşun ve tanrıçanın ayaklarını kapatmaktadır.

Aynı şekilde Bahçelievler'de meşhur Ankara relieflerinden birisi ortaya çıkarılmıştır. Buradaki ortostat'ların (büyük boyutta bezemeli duvar kaplama taşı) 10 tanesi kır-

mızı andesitten yapılmıştır (Akurgal, 1961, 137). Aşağı-yukarı aynı büyüklüktedir. 90 ile 104 cm büyüklüğünde, 1.50 cm yüksekliğindedirler. Bunların dokuz tanesinin üst kısmında çeşitli şekilde düzenlenmiş kıskaç şeklinde delikler bulunmaktadır.

Her direkte bir hayvan reliefi vardır. Dört direkte aslan reliefi, iki tanesinde sfenks, iki tanesinde birer boğa, bir aslan, bir zümrüdü anka kuşu ve kanatlı ama oldukça yıpranmış bir hayvan reliefi bulunmaktadır. Tüm bu hayvan reliefleri Geç Hitit stilinde çalışılmıştır.

H.G.Güterbock 1946 yılında bu ortostatları büyük bir yapıyla bağlamıştır.

Saray gibi veya anıt tapınak gibi bir yapıyla bir arada düşünülmüştür. Bunun Ankara'nın yakınında bulunması gerektiğini söylemiştir.

Yine Güterbock, Gordion'daki kireçtaşından yapılmış küçük bir relief için (Resim 18) düşüncesi şudur:

Bu ortostatların bazıları, 1956 yılında bulunmuş Bahçelievler Kybele dikili taşını, içerde ve dışarda süslemiştir (Naumann, 1983, 64).

Bu büyüklükteki ortostatların Geç Hititlerde dış cephelerde, sarayların ve tapınakların dış cephelerindedir. Bahçelievler'deki dikilitaş, tanrıçanın kült evciğini belirttiği için, iki tarafında bulunan hayvan ortostatları belki de bir duvar boyunca yapılmışlardır. Daha sonra Naumann'a göre Eflatun Pınar'daki tapınakta da görülmektedir.

Büyük Kapı Kaya'daki anıt gibi (Resim 13) ön kısımdaki 1 m yüksekliğindeki merdiven sağanlığı büyük bir olasılıkla hayvan frizleriyle süslüydü ki bu tapınak, Ankara relieflerinin Kybele dikili taşlarını süslemiş olabilir (Naumann, 1983, 64). Daha düz ve kısa bir merdiven sahanlığı Boğazköy'deki Kybele heykelinde de görülmektedir.

Resim-18

Resim-19

Bahçelievler'deki Kybele dikilitaşı, Gordion'daki buluntularla bağlantısı olmayan bir durumdadır. Daha küçüktür ve kırmızı kumtaşından yapılmıştır. (Resim 17). Evin her tarafı tahrip edilmiş fakat Kybele yıpranmamıştır.

Bahçelievler'deki Kybele ile karşılaştırıldığında Gordion'daki Kybele (Resim 18), duruş şekliyle biraz daha öndedir. Her iki tanrıça aynı şekilde giyinmiş, aynı şekilde durmuş olmalarına karşın, betim biçimi çok ayırıcıdır.

Gordion tanrıçası büyük, bastırılmış gibi, daha az süslü, daha fazla derinlik etkisi bırakacak şekilde betimlenmiştir.

Pelerin daha kısa bir polos üzerinde, yuvarlak olan yüzünü kapatan saçları da örtmektedir. Kolların üst konturlarını devam eden ve giysinin altında süslü bir etek görünür. Giysinin yatay katları, içine çizilmiş çizgilerle belirtilmiştir. Pelerin vücudun sağına çekilmiş ve on katla aşağı doğru inmektedir. Aynı şekilde stilize edilmiş pliselerle değil, vücuda uyacak şekilde ve önce yuvarlak yumuşak pliseler, daha sonra daha dik geniş açılan pliselerledir. Burada Kybele ibrik yerine sağ elinde daha yayvan bir çanak tutmaktadır. Sol elinde de kıvrık gagalı bir kuşu taşımaktadır.

Aslında her iki tanrıça figürünün detaylarında belli bir şey gözümüzün önüne gelmektedir. Yine de çok ayrıntıya girildiğinde daha değişik şeyler gözükmektedir.

Kybele Etlik'teki evindeki dikili taş ev duvarında geometrik şekil bulunmayan tek dikili taştır. Figürsel olarak yapılandırılmıştır. Sarımsak kireçtaşı bloğunun yarısı kalmış, sağ tarafı düzgün olarak restore edilmeye çalışılmıştır (Resim 19). Bugün bu dikili taşın bir kısmı biraz daha açık renktir. Aslında bu taşın 72 cm genişliğinde olması gerekmektedir (Naumann, 1983).

Burada bir evin yüzeyi, çatı ve büyük bir nişle çerçevesiz olarak betimlenmiştir. Ortaya çıkan yan duvarlar

yatay çatı üçgeniyle kapanmıştır.

Tavanda kalaslar üstündeki kısım biraz daha plâstik olarak yapılandırılmıştır. Çatı boynuz biçiminde küçük bir kaideyle kapatılmıştır (Akurgal, 1949).

Çatının altındaki binanın cephesi, nişin yan tarafında bulunmaktadır, temele kadar uzanmamaktadır. Ortada, giysili bir şeytan reliefi bulunmaktadır. Bu uzun ve ince yaratığın çok belirgin bir yelesi vardır ve ağzı açık bir biçimde kollarını başının üzerine kaldırmış olarak durmaktadır. Bu reliefte kanatlı güneş de bulunmaktadır.

Bu yaratığın bir ayağı insan ayağı şeklindedir, diğeri ise biraz kıvrık olarak durmaktadır ve ayağına kadar inen bir giysi ile kaplıdır. Giysi biraz katlıdır ve yavaş yavaş vücutla birlikte kendi izi de kaybolmuştur. Nişin içinde, nişi tümüyle kapayan tanrıça büyük yüksek bir polos ve büyük bir kafayla betimlenmiştir. Bu polos ve kafa figürün üçte birini kaplamaktadırlar.

Polos yukarıya doğru genişler ve çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Biraz dar ve düz bir bantın üstünde lâstik biçiminde kafaların üstünde durur. Burada pipo şeklindeki örnekler görülürler. Bunun üstündeki kısımlarda polosun diğer bölümleridir. Tanrıçanın yüz biçimi U harfi gibidir.

Polosun altındaki alın dar ve kısadır, gözler büyük ve badem şeklindedir. Burun ve ağız tahribedilmiştir. Katlı katlı düzenlenmiş saçları yanlara doğru uçmaktadır ve omuzlara kadar iner.

Buradaki Kybele'deki pelerin ya da palto, diğer Kybele betimlerindeki gibi daha saç ve alından itibaren başlamamaktadır, aksine omuzlardan başlayıp, aşağıya doğru inmektedir. Giysinin üst kısmı düzdür, boyun kapalılığı yoktur, kemerin altında dikey ve biraz da derin pliler vardır (Naumann, 1983).

Yere kadar uzanan pelerin tanrıçanın sol tarafında vücudundan diyagonal olarak ayrılmıştır ve kemerin içine sokulmuştur. Kısaltılmış plilerin zamanla yok olmasıyla taşın, kenarlarında daha kısalan pliler gözükmemektedir. Kybele burada da sağ elinde derin bir kap taşımaktadır. Öbür tarafında ne el, ne de ona ait bir nesne, tahribat nedeniyle gözükmemektedir.

Etlik dikilitaşının enteresan tarafı şeytandır. Bu şeytan tanrıçayı uçurmaktadır. Buradaki relief deseni, kay a cephelerindeki (Resim 13) ve Bahçelievler'deki dikili taştaki gibi (Resim 17) simetrik olarak yerleştirilmiştir. Daha Geç Hitit zamanında şeytanlar, çoğunlukta çift ve simetrik olarak ortaya çıkarlar. Şeytanlar Hitit, Geç Hitit, Asur ve Suriye sanatında çok geniş dağılmışlardır ve bu şeytana biçimsel ve kompozisyon açısından paralel olarak bir şeytan daha bulmak zordur (Akurgal, 1955).

Hitit'lerde şeytanlar tanrı biriminin üzerinde bir güneş diski tutarlar, fakat kendi üzerlerinde bunu asla tutmazlardı. Bunu çok nadir olarak yaparlardı. Geç Hitit'lerdeki sanatta, kuş, boğa ve aslan kafalı şeytanlar kanatlı güneş için bir destek güç işlevi görmüşlerdir. Çoğunlukla hareketleri belirlenemez. Değişik işler yaparken görülürler (Naumann, 1983).

Hayvan kafalı şeytanın, gökyüzünün veya güneşin destek figürü olduğu yapılandırılmasına göre, Geç Hitit'lerden değil de Hitit'lerden alınmış olduğu sanılmaktadır.

Hitit'lerdeki şeytanlar yer ve gökyüzü arasında aracı olarak yeryüzü ve gökyüzü tanrılarına aittirler ve bunu Etlik'teki Kybele dikili taşının doğa ve gökyüzü tanrıçası olarak çizilmesinden ve buradaki şeytanlar ve kanatlı güneşin olmasından anlayabiliyoruz (Resim 19).

Ancak Geç Hitit'lerde de şeytanlar en azından Kuba-ba çevresine aittirler. Zincirli'deki (Resim 7) ortostat dizisinden bir şeytan tanrıların gittiği sıra arkasından görülmektedir (Naumann, 1983, 67).

Karkamış'taki büyük merdivende çıplak bir kadın şeytan veya tanrıça, tanrılarının arkasında bulunmaktadır.

Burada da belirgin olan Firigya'lılarda, Hitit ve Geç Hitit'lerden benzer betimlerin alınmış olduğudur. Çünkü bunun dışında Frigya sanatında şeytanlar hiç yoktur (Naumann, 1983, 67).

Bu taşın tarihçesi için şeytanlar fazla bir şey vermemektedir. Çünkü, ne Hitit ne de Geç Hitit betimlerine stilistik açıdan tanı olarak katılabilmektedir. Bu şeytanlar, çok dar uzun yapısıyla ve küçük kafasıyla daha fazla Frigya'daki hayvan betimlerine benzemektedirler.

Halys ve Sangarios arasındaki aynı alandan kökenini alan Frigya'lılara ait Kybelenin yuvarlak plâstikleri, tanrıçanın, yüzeylerdeki Kybele ile duruş ve ona ait nesnelere açısından benzerlik göstermemektedir.

Çağköy'de (Ayaş 15 km kuzeybatısında) kırmızı andesitten bir Kybele heykeli bulunmuştur. Günümüze, vücudunun ortasına kadar olan kısmı kalmıştır. Heykel Ayaşta oturanlara göre oradaki hükümet evinde durmaktaydı (Naumann, 1983, 67). Aşağı-yukarı gerçek insan büyüklüğündedir. Buradaki heykel şöyle betimlenir.

Heykelin elde kalanı sadece vücudun üst kısmı ve kafadır. Tanrıça çok yüksek ve biraz yuvarlanmış süslü bir polos taşımaktadır. Bu polosun kenarlarında süsleri ve bir duvağı vardır. Arkasında yere kadar uzanarak vücudun yarısını kapatmaktadır. Saç lüleleri bozulan yüzü kapatmaktadır. Ankara'daki diğer Kybele'lere benzemektedir. Vücudun üst kısmı ince bir giysi ile süslenmiştir. Dikey, dalgalı pliseli giysi de Yunan arkaik korolarındaki giysiler gibidir. Elini tutuşu Ankara Gordion'dakine (Resim 18) benzemektedir. Sol elinde bir kuş, sağ elinde bir çanak bulunmaktadır. Burada göze çarpan, kalçanın vücuttan çok keskin bir biçimde aşağı doğru oturtulduğu ve vücudun bir sütun biçiminde olmasıdır.

Bu taşın ön cephelerinde belirgin ve yeni olan şey (Kybele betimlerinde), giysilerin belinde kemer olmayışı ve daha az pliseli olmasıdır. Burada belde bir kemer olmayıp, giysi bunun içine sokulmadığı için pliseleri olan giysi tümüyle görülebilmektedir. Bu Kybele betimi Atina'daki arkaik dönemdeki ince pliseli giysilerle karşılaştırıldığında, Küçük Asya'daki Kybele'lerin giysilerinin daha çok yatay ya da diyagonal bir pelerini üzerlerinde bulduklarını görülmektedir. Eğer bu pelerin yoksa, belin alt kısmı oldukça kabarık bir biçimdedir (Ayaşa olduğu gibi). Polos ve kafanın konumunda ve kolların duruşunda ve tanrıçaya ait nesnelere bu Kybele dikili taşı Gordion'daki ile özdeştir (Naumann, 1983).

Gordion'da 22 cm yüksekliğinde bir heykel parçası vardır (Resim 20-21). Geriye kafa ve kalın vücudunun üst kısmı kalmıştır. Bulunduğu yere, kol tutuşuna ve sembollerine göre mutlaka Kybele olmalıdır (Naumann, 1983, 68).

Bunun yapısı kaba, proporsiyonları (oranları) düzgün değildir, başı çok büyüktür. Tanrıça karşımıza şaşırtıcı bir saç biçimiyle çıkmaktadır.

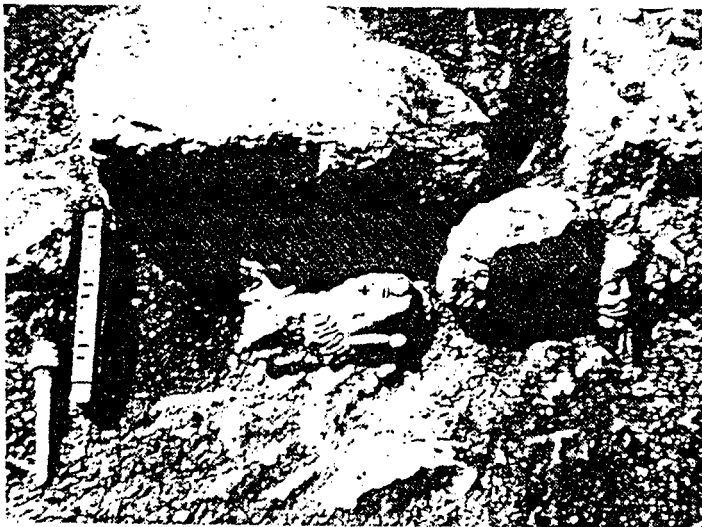
Saçı ortadan ayrıktır ve alnının üzerine küçük dalgalılar şeklinde düşmektedir. Kafanın arka kısmındaki saç yüksekçe taranmıştır. Tam ensesinde topuz gibi toplanmıştır. Bu sırada kulaklar açıkta kalmaktadır. Belki de saçının düştüğü alnında, bir bant taşımaktaydı ve bu bant kulakları üzerinde devam etmekteydi. Çünkü oradaki hafif bir derinlik buna işaret sayılabilir. Yüz V biçimindedir. Büyük bir alan kaplamaktadır. Kısa alın, geniş ve daha iri burnun üzerine doğru uzanır. Ağız küçük ve dardır. Az biçimlidir. Çene ve ağız biraz geriye doğrudur. Burada çok keskin bir omuz çizgisi, yüzü ve kalın boynu birbirinden ayırır. Yuvarlak ve dar omuzlara sahip olan vücudun üst kısmı kafadan biraz daha genişçedir ve pek fazla çalışılmamıştır. Bu tanrıçada kollarını vücudunun önünde kavuş-

Resim-20

Resim-21

Resim-22

turmuştur. Sağ elinde bir çanak, sol elinde göbeğinin tam üstünde ve hemen çanağın altında yuvarlakça bir kuş taşımaktadır.

Bu çok kalın, kaba taş malzemede, giysinin detayları tanımlanamaz şekildedir. Dikkati çeken tanrıçanın ne polos ne de duvak şeklindeki pelerini taşımadığıdır. Saç biçimi de doğu ve Frigya'lılarda benzeri bulunmaz şekilde yapılmıştır. Bundan sonra Xanthos'taki Likya mezar anıtlarındaki sfenkslerin saçları bu stile göre yapılmıştır (Akurgal, 1949).

Ensedeki topuz, sfenkslerde aynı büyüklükte ve parçalanmamıştır. Fakat alındaki saç biçimlenmesi daha küçüktür. Bu sfenkslerin yüzleri kalite açısından, anlamlılık açısından daha ileridedir. Fakat düz burun çizgisi, üst dudağı ve küçük ağı Gordion'daki parçayla benzerlik göstermektedir.

6. KYBELE İLE BİRLİKTE KUŞ-İBRİK-ÇANAK VE KUPA SEMBOLLERİ

Halys ve Sangarios arasında kesin gözle bakılan beş Kybele betimlerinin 4'ünde tanrıça, sol elinde bir kuş taşımaktadır. Beşincisinde ise bu nesne parçalanmıştır. Bittel adlı yazar bu kuşu detaylı olarak tanımlamamakta, Akurgal ise bunu bir avcı ya da yırtıcı kuş olarak tanımlamaktadır. (Naumann, 1983, 69).

Bu kuşlarda dekoratif bir öge bulunmaya çalışılmaktadır. Yine daha önceki atmaca sınıflandırmasına göre, bir atmaca kuşu Roma zamanında da Kybele'nin kuşu olarak geçmiştir.

Burada atmacaların tanrıçaların anası tarafından, Mermnos yakınında yerleştirildiği söylenir. Mermnosun tanımını yunanca değildir, belki de çok eski bir Hitit kuş adıdır. Bir atmaca ise Geç Hitit'lerde yazıtlarında Kubaba'nın kuşlarından (Naumann, 1983, 69).

Bu kuşun tanrıçaya ait oluşunun önemli bir göstergesi de tırmık işaretleridir. Bu işaretler Gordion'daki evlerin duvarlarında bulunmuştur.

R.S.Young bu tarihi İ.Ö. 8.y.y. olarak düşünmektedir. Çoğunlukla bu kuş kıvrık bir gaga, boyutları çok büyük tırnaklarla betimlenmiştir. Bazı betimlerde oturmaktadır ve kompozisyon içinde oldukça büyüktür. Oturduğu yer bir evin önü veya kapılı ve nişli bir tapınaktır.

Young dikkatleri kuşun Kybele ile ilişkisi üzerine çekmektedir. Bu kuşu şahin olarak tanımlamakta ve av için kullanıldığını söylemektedir (Naumann, 1983).

Bu nedenle İ.Ö. 8.y.y. da Frig'lerde evlerin üzerine çizilen tanrıça sembolleri, acaba bu evlerin ve içinde oturanların, tanrıçanın güç alanına ait oldukların, anlamına mı gelmektedir? (Naumann, 1983, 70).

Boğazköy'deki kutsal bir kült alanında 10 cm büyüklüğünde çamurdan bir kuş figürü bulunmuştur. Üç ayaklı taç biçimli bir nesne ile süslenmiştir.

Bir başka kuş figürü de fildişindendir. Büyükkaale'de bulunmuştur. Gordion'da da bir avcı kuşunun bronzdan gagası gibi yapılmış olan ibrik bulunmuştur. Kara mermer, bu kuşun helenistik yapıda olduğuna işaret etmektedir (Akurgal, 1949, 24).

Daha olgun Frig stilinde atmaca, Keramiklerde sadece dekoratif yapıda kullanılmamıştır. Burada şahin 6.y.y. da Efes Artemis'inin ve Artemis Orthyo'nun, yani tanrıça Kybele ile benzerliği bulunan tanrıçaların sembolü olarak tanımlanmıştır.

Bahçeli evlerdeki dikili taştaki (Resim 17) Kybele bir ibrik tutmaktadır. Gordion, Etlik ve Ayaş'ta da elinde bir çanak tutmaktadır. Yunan tanrı betimlerinde elde bir çanak tutulması (İ.Ö. 5.y.y.dan) beri yapılagelmektedir. Bu sembol tanrıların sadece iyilikler yaptığının işareti

olmadığını, aynı zamanda kurbanlara ihtiyaçları olduğunu ve bu kurbanlara tanrısal güçlerinin yenileceğinin anlaşılabilmesi için kullanılmıştır.

Kybele'de, İ.Ö. 5.y.y. itibaren çanakla gösterilmiştir. Bu sembol doğuda pek tanınmış değildir. Orada hiç bir tanrı elinde çanakla kurban kabul ederken çizilmemiştir. Burada bir istisnayı, Mezopotamya'da hayat suyu bağışlayan tanrı birimleri oluşturmaktadır (Naumann, 1983).

Bu taş hiyeroglif yazıları içermektedir. 7.y.y. Geç Hitit'lere aittir. Tanrıçanın elinde çanakla kurban kabul ettiğine dair en eski kanıttır.

Bu çanağın içinde, Geç Hitit motifinin içindeki bilimsel ve dinsel içerikten Frig'lere ait olduğu da düşünülmektedir (Naumann, 1983).

Küçük bardak, kupa da aynı şekilde değerlendirilebilir. Alışılmamış olan, doğu alanında hiç kanıtlanmamış olan, tanrıçanın eliyle bir bağış ibriği tutmasıdır ki bu tip bir ibrik Bahçelievler'deki Kybele dikili taşında görülmektedir (Resim 17).

Bağış ibriklerini genellikle insanlar tutarlar. Yunanlılarda yarı tanrılarda tutarlar. Bunun nedeni de tanrıları, tekrar döndürmek içindir.

İbrik halen içinden bağış yapılan bir kaptır. Açıkta bulunma nedeni kurban içindir. Burada, bağışta bulunan bir tanrıya işaret edilmek istenmiştir (Naumann, 1983, 71).

7. BOĞAZKÖY'DEKİ KYBELE BETİMİ

Büyük Kale'nin güneydoğu kapısındaki daha eski olan Hitit kale duvarındaki yapılan bir arşiv binasının bulunmasından sonra R.Naumann 1957'de doğu duvarında ve onun üstünde kule gibi duran yeri bulmuştur. Araştırmalarını yaparken yukarıya doğru duran bir kadın kafası ve onun üzerinde duran bir polos tepesi ve lotus (beyaz nilü-

fer) çiçekleri bulmuştur. Aynı düzeyde 30 cm daha kuzeyde iki erkek figürü bulunmuştur. Bunlarda durdukları platformda torsolarıyla bir başka platforma bağlı olarak bulunmuşlardır. (Resim 22).

Heykelin üst kısmı, kenar bölümüne kadar kalmıştır ve bu kısım biraz erimiş bir kireçten oluşmaktadır. Vücudun üst kısmı ateşten etkilenmiş ve yanmıştır. Ve o zamanda düşerek tahrip olmuştur. Bu yangın ve kireç malzemenin araştırılması sırasında, açılmış şekilde duran sol el parmakları da bulunmuştur. Ayrıca bu buluntular içinde polusun bir kısmı ve vücudun eksik olan bir takım parçaları da vardır.

Bu yerde daha sonra yapılan kazılarında bu grubun hazır vaziyette durduğu ve kapının girişinde sol tarafta bir kule girişi duvarına yapılmış bir niş görülmüştür.

Frig'lerin kalesi yanınca, nişin üzerindeki kale duvarları yıkılmıştır. Heykelin vücudunun üst kısmı koparak ateşe düşmüştür. Grubun alt kısmının bir bölümü korunmuştur. Bu grup Ankara Arkeoloji müzesinde biraraya getirilmiştir.

Bu kült betimi yumuşak kireçtaşından yüksek relief şeklinde çalışılmıştır (Resim 23). Tanrıçanın kafası ve iki refakatçisi yuvarlak bir biçimdedir. Bu üç figürün bulunduğu konum 8.3 cm yüksekliğinde ve 57 cm genişliğindedir. Figürleri birleştiren sırt plâkası, bugün duruş plâkalarından tanrıçanın kollarına kadar uzanmaktadır. Üst kısımda, arka plâkanın duran yerinde tanrıçanın sağ elini kıvrık olarak taşıdığı düşünülmektedir.

Polos ile birlikte 1.26 m. büyüklüğünde olan tanrıça cepheden gözükmektedir. Yüksek ve yukarıya doğru genişleyen polosun kalkan gibi duran bir plâka ve çiçek tomurcuklarıyla relieflenmiş bir bant ve bunlara uyan yuvarlanmış bir tepelikle betimlenmiştir.

Resim-23

Geniş ve dikdörtgen şeklindeki yüz, büyük ve yuvarlak gözleri hafif bir yuva içinde gösterilmektedir. Yanaklar, keskin çizgilerle ortaya çıkan burundan ayrılmaktadır. Ağız biraz kapanmıştır ve dar olan dudak kıvrımlarıyla gülümser gibi yukarıya doğru çekilmiştir.

Güçlü bir ifadesi olan çene ise öne doğru çıkıktır. Saçlar tanrıçanın yüzünü yatay dalgalı lüleler halinde çerçevelemektedir. Aşağı-yukarı ağız çevresine kadardır. Bir lüle de arkaya doğru diyagonal bir şekilde taranmıştır.

Tanrıçanın giysisindeki uzun, dar pliseler halinde aşağıya düşen etek hala durmaktadır. Bu etek yukarıda da bir bant tarafından toparlanmaktadır.

Üzerinde bir pelerin taşımaktadır. Vücudun sol tarafına doğru çekilmiştir. Ucundan kemerin içine sokulmuştur. Giysinin duruşu ve biçimi çok süslüdür. Etek pliseleri, kemerden ayağa kadar uzanırlar. Giysinin altından düz ayakkabılar ortaya çıkarlar.

Vücudun üst kısmı büyük bir olasılıkla çıplak değildir. Elde kalan parçadan düz bir üst giysi olduğu anlaşılmaktadır.

Göğsün üzerinde geometrik biçimli bir süs durmaktadır. Sağ eli kıvrık olarak göğsün üzerine konulmuş ve ona ait sembollerden birini taşır şekilde olduğu kalan parçalardan tahmin edilmektedir. Kıvrık olan sol kolunun elinin parmakları bulunmaktadır. Bunlar ucunda çiçekleri olan bir nar taşımaktadır. Sağ kolun alt kısmı biraz uzun ve hacimli gözükmektedir (Naumann, 1983).

Geç Hitit örneklerine göre beklenti şudur ki soldaki nar ile birlikte sağ elinde de bir ayna taşınması gerekmektedir. Pelerinin belin üst kısmına kadar nasıl uzandırıldığı bilinmemektedir. Pelerin polosun altından çıkmamaktadır. Etlik'teki dikili taşta olduğu gibi omuzu örter bir şekilde tamamlanmaktadır.

Tanrıçaya Auloi ve Kitarası olan iki küçük figür refakat etmektedir. Vücut olarak çocuk ölçülerine sahip büyük kafalı ve kısa bacaklı, çıta gibi kolları vardır. Saçları başlarının üzerinde kep gibi durmaktadır. Alnın üzerinde ve onun hizasında düz kesilmiştir. Süslü kulaklar açıkta kalmaktadır. Yüz biçimi, gözler, ağız tanrıçanın yüz biçimine benzemektedir.

İki figürün de kısa düz pantolonları vardır. Tanrıçanın solundaki refakatçi Auloi çalmaktadır.

Örümcek şeklinde açık parmaklarıyla ve iki eliyle çalmaktadır. Eller çalgı üzerinde aynı yükseklikte durmakta ve çalgı üzerinde küçük delikler gözükmemektedir.

Sağ taraftaki refakatçi ise büyük bir Kitara taşımaktadır. Kitaranın üzerinde diyagonal bir tahta durmaktadır ve yedi tellidir. Sağ elinin kısa parmakları çalgının üzerindedir, sol el gözükmemektedir.

Bu figür grubu armonisi olan bir bütünü oluşturmaktadır. Bu figürler tanrıçanın boyunun yarısı kadardır (Naumann, 1983, 73).

Grup, relief ve yuvarlak heykel arasında bir konumda bulunmaktadır. Bu grup doğuda da Suriye, Kıbrıs ve Girit'te genellikle İon-Yunan alanında doğudan etkilenmiş bir biçimde sıkça bulunur.

Burada tanrıça arkaya doğru kesilmiş gibi bir etki yaparken, ona eşlik edenler sadece yuvarlak, plâstik bir biçimde betimlenmemişlerdir. Biraz kıvrılmış bacaklı kitara çalan kişi, sağ ayağını öne doğru çıkarmıştır. Hareketli gibidirler.

Yüzlerin şekilleri büyükçedir. Hafif badem şeklinde gözler, kalın ve güçlü kaşlarla kaplıdır. Daha kısa ve düz bir alın vardır. Dar bir ağız göze çarpar. Geç Hitit stiline göre yapılmışlardır. Tanrıçanın belirgin gülüşü, yukarıya doğru kıvrılmış dudak kenarlarıyla Kıbrıs'takileri andı-

rır. Kıbrıs'ta İ.Ö. 7.y.y.da bulunan bir heykele benzer. Yüzdeki bir takım çizgilerde İon-Yunan arkaikliğini anımsatır (Naumann, 1983).

Polos diğerleri gibidir. Başındaki örtüler Hitit ve Geç Hitit tanrıçalarınıninkilere benzemektedirler. Geç Hitit'lerde poloslu tanrıçalar ve ölümlüler de taşımaktadırlar. Bu poloslar, oldukça kısa ve yuvarlatılmış bir biçimde bitmektedirler. Özellikle yukarıya doğru genişlemezler. Pelerin bu zamanda ya polosun üzerinde onu tümüyle kapayacak bir biçimde, ya da omuz üzerinde büzgüler halinde durur fakat hiç bir zaman süslenmiş polos, serbest değildir.

Sadece bir Geç Hitit betimlemesinde pelerin omuzdan aşağı bırakılmıştır. Genellikle Frig betimlemelerinde pelerin örtüldüğü polosun uç kısımları gözükmektedir. İ.Ö. 8.y.y. da polos doğrudan Yunanistan'a geçer, orada büyük bir ölçüde kabul edilir. Temel olarak kısa ve silindirik biçimindedir.

Polosun tüm detayları; Boğazköy'de de doğuda olduğu gibi kanıtlanmıştır. Buna karşın biçim ve anıtsal yapısı açısından Frigya eserine benzemektedir.

Bundan sonra polos, Boğazköy ve Salmanköy'deki Kybele anıtında görülmektedir (Resim 24). Boğazköy'deki tanrıçanın dikkati çeken saç biçimi Olimpia'daki tanrıçanın saç biçimiyle karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda çok dalgalı ve lüleli saçların bulunduğu kireçten yapılmış kafa biçimi de çok benzemektedir.

Bunun dışında Vulci'de bulunan kara mermerden yapılmış kadın başı da benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlik saçın dalgalarında çok belirginleşmektedir. Başın üzerinde bir şapka gibi duran bu saçlar (Kybele'nin yanında bulunan insanlarda) İ.Ö. 7. ve 6.y.y. da genellikle erkeklerin kullandıkları bir saç biçimidir. Bu saç biçimi Geç Hitit'ler-

Resim-24

de, Kıbrıs'ta, İon ve biraz değişiklikle Isparta'da göze çarpmaktadır (Akurgal, 1949).

Erkeklerin kısa düz pantolonları meşhur Kıbrıs ti-pine aittirler. Pantolonlar göbeğin altından bağlanırlar. Doğu sanatında bu giysi bulunmamıştır. Orada bu tür pantolonlu betimlemeler çok azdır ve kesin değildir. En çok Kıbrıs'ta rastlanırlar (Naumann, 1983).

Boğazköy'deki tanrıçanın giysisine dikkat edildiğinde anlamlı olarak şu ortaya çıkmaktadır. Ankara, Etlik ve Gordion'daki heykelleri eşit inceleme gerekliliği. Çünkü bu üç Kybele heykelinin giysileri biçimsel açıdan aynıdır (Resim 23-17-18-19).

Dört tanrıçada da etek plise şeklinde dikey kıvrımlarla aşağıya inmektedir. Ankara ve Gordion'dakinin (Resim 17-18) üst kısmı biraz daha pliseli, buna karşılık Etlik'teki tanrıçanın giysisi düzdür. Bu giysinin üzerinde bir pelerin taşınmaktadır. Bu pelerin omuza alınan büyük bir örtü gibidir. Ankara ve Gordion'daki kadın figürlerinde bu pelerin başın üzerinde, Etlik ve Boğazköy'de (Resim 19-23) omuzlara konmuştur. Pelerinin sol üst kısmındaki ucu, kolun altından kemerin içine sokulur, böylece de pelerinin sol tarafı açık bir yay şeklinde ve giderek dikleşen pliselerle vücudun alt kısmına doğru uzanır.

Gordion'daki Kybele'deki pelerinin kendinden bir dalgası vardır ve sağ tarafında pelerinin sivri yanından koltuk altına sıkıştırılmıştır. oradan aşağıya inmektedir.

Ankara Bahçelievler'dekinde (Resim 17) pliseler, süslü olarak büzülmüştür. Bunun dışında Etlik'tekinde (Resim 19) pelerin ön kenarlarından diyagonal olarak yukarı doğru çekilmiştir. Boğazköy'dekinde (Resim 23) bu pliseler çok eşit biçimde stilize edilmiştir. Geç Hitit relieflerinde bazen bu pelerin, iki tarafından da kemerin içine sokulmuştur. Her zaman boyu kısadır. Bu stil hiç bir zaman Frig heykellerindeki kadar kesin ve belirgin bir biçimde uyar-

lanmamıştır (Naumann, 1983, 76).

Frigya tanrıçalarının giysilerinin İonya-Sami alanındaki tanrıçalarının giysileriyle benzerliği vardır. Yine de Frig tanrıçalarının daha organik ve daha bilinçli olarak yapıldığı söylenebilir. Gerçeğe en yakın olanı Gordion'daki heykeldir. Daha süslü olanı ise Ankara'daki, çok karmaşık büzgülü ve stilize olarak yapılanı da Boğazköy'dekidir. Tanrıça bir pelerine sarılmış durumdadır.

Buna karşın İonya-Sami alanında duvaklı pelerin, süsleyici bir yan elemandır. Bu heykelleri bir zamanlama sırasına oturtmak oldukça güçtür. Gordion'daki heykeli en eski olarak düşünüp 6.y.y. koyabilmekteyiz. Ankara ve Boğazköy'deki heykeller 6.y.y. ilk yarısına, Etlik'tekini daha sonraya koyabilmekteyiz (Naumann, 1983, 77).

Bu heykeller Frigya çekirdek alanında, İonya-Sami alanındakilerden daha önce oluşmuşlardır. Burada anlatılardan büzgülerden oluşan pelerinin bir Frigya giysisi olduğu çıkmaktadır. İlk olarak Frigya "anne"si tarafından, sonra "anne Hera" tarafından kullanılmıştır.

Tanrıçanın refakatçileri K.Bittel'in de düşündüğü gibi insan olan ve tanrıçaya tapınan kişiler değildir. Bunlar kendileri de tanrısal yaratıklardır ve kült parçalarıdır. Çoğunlukla kadındırlar ve ona nedimelik yapar konumdadırlar. Bunlardan bazıları da erkektir (Naumann, 1983, 77).

Yunanlılar da tanrıça annelerinin refakatçileri sanat ve edebiyatta çok sık görülürler ya birbirlerinden çok ayırdırlar ya da şeytanlarla benzer bir biçimdedirler.

Kybele'ye ait doğa yaratıkları çemberindeki cüceler, yer cinleri zincirine ait olan diğer varlıklar da Korybant'lar (rahipler) dir. Mitosta Korybant'ların adı Kybele'nin ölümlü oğlu Korybas'tan türetilmiştir.

Yer cinleri için kullanılan adlar, Naumann'a göre Boğazköy'deki Kybele refakatçilerine de aittir.

Bittel bu tanımlamadan emin değildir ve mutlaka Frigya'daki Boğazköy Kybele'sinin yanındakilerin başka adlarının olabileceğini söylemiştir. (Bittel, 1938).

Kybele kültüründe korybant'ların özel bir yeri vardır. Bu kültürde çok etkin müzik yapan varlıklardır. Flüt, çembalo, timpanon, vurmali çalgı, davul gibi aletlerle veya kılıçlarını kalkanlarına vurarak müzik yaptıkları söylenmektedir.

Tanrıçanın son refakatçisi sayılan Auloi, Akdeniz alanında çok eski bir enstrümandır. 8 ve 9.y.y.dan beri Auloi ile oyun, Kybele kültürü ile bağılı olarak görülmektedir (Naumann, 1983, 78).

Auloi'nin sesi, kızıştırıcı tonu, dinsel havaya sokucu hali, Baküs'teki tınıyı veren bir şekilde tanımlanmıştır ve Yunan'lılardaki Kybele kültürüyle tanıdık nesnelere bir araya getirilmiştir. Bu nedenle Boğazköy'deki Kybele kültüründe Auloi çalanlar o kadar şaşırtıcı görünmemektedir (Naumann, 1983).

Kybele kültüründe 3.y.y.dan beri Akdeniz bölgesinde telli çalgı kitara da çalınmaktadır. Kitaradan başka Phorminx adlı telli çalgı da bu zaman diliminde kültür çalgıları arasındadır. Wegner, bu çalgıları Apollon, bazen de Dionizos için kullanılan enstrümanlar olarak kabul etmiştir. Bu enstrümanların kullanımı sırasında tanrıçalar trans haline geçmektedirler (Naumann, 1983).

Telli çalgılar doğu bölgelerinde daha çok şeytanlar ve insanlar tarafından kültür içinde çalınan enstrümanlar olarak gözükmektedirler. Kült dışında da festivallerde kullanılmışlardır. Geç Hitit, Suriye ve Kıbrıs'ta tanrıçaların bulunduğu yerde enstrüman çalan gruplara rastlanmıştır. Çembaloların yanında, ziller büyük davullar, auloi, kitara benzeyen telli çalgı karakteristik müzik aletleridir.

Boğazköy'de Frigya'lı sanatçılar (müzisyenler grubu) daha yumuşak ve doğulu olan enstrümanları seçmişlerdir.

Daha sonra davul, timpanon, çembalo gibi ritmik müziğin enstrümanları, sonraları Kybele ve refakatçilerinin karakteristik enstrümanları olmuşlardır (Bittel, 1935).

6.y.y. da Dionizos'un doğulu kervanlarında bu tür enstrümanların eşlik ettiği görülmüştür.

Frigya'lılardan sonra ana tanrıçalar çok az olarak enstrümanlarla betimlenmişlerdir. Romalılar zamanında 1966 yılında İstanbul Müzesinde Eskişehir yakınlarında bulunan pişmiş topraktan yapılmış bir grup arasında tanrıça iki korybant arasında gösterilmektedir. Halen elde kalan korybantlardan bir tanesi Auloi çalmaktadır (Naumann, 1983).

Burada betimlenen 8,2 cm yüksekliğinde bir kadın kafasıdır. Uzun bir boyuna sahiptir. Aynı temelin üzerinde oturmaktadır. Yanında iki erkek vardır. Sol korybant, ayaklarına kadar kırılmıştır. Dalgalı ve yüzünü kapatan saçlarının üzerinde bir polos vardır. Yapraklardan oluşmuştur. Tanrıçanın kafasının yanındaki figür küçük bir çocuk yüzüdür. Sağ tarafındadır, saçları lülelidir. Üzerinde kısa bir gömlek vardır ve elinde bir Auloi tutmaktadır, fakat çalmamaktadır.

L.Curtis, K.Schauenburg ve H.Jucker'e göre yapraklardan oluşan polos ve kafa yapısı nedeniyle bu ana tanrıçanın betimlemesi Potnia Theron olarak da düşünülebilir. Bu motif çok güçlü bir biçimde Küçük Asya bölgesinden etkilenmiştir. (Naumann, 1983, 80).

Yunanlılarda da iki refakatçi arasında tanrıçalar bulunmuştur. Burada refakat edenler enstrüman çalmaktadırlar. Biçimsel olarak buna uygun olan grup, pişmiş topraktan yapılmıştır. Juno in Caere denilen yerde tapınaktaki bir anıttır.

Aynı şekilde yapılandırılmış iki kadın figürü bulunmaktadır. Flüt ve kitara çalan kişiler arasında gösterilmiştir.

Boğazköy'deki Kybele, Midas şehrinde ve Ankara'daki dikili taşlarda olduğu gibi evinin içinde betimlenmiştir. Bu ev, bakım kulesi ve kulenin doğu kapısı arasındaki bir yerde yapılmıştır. Tahminen Frigya'lılar 7.y.y. yapmışlardır (Resim 22).⁷

Kült ve betiminin yanında bir müzik grubu, şehrin girişindeki kapının yanında bulunmaktadır. Sırtlarıyla kalenin kapısına dayanmışlar uzakta bir yere bakmaktadırlar. Bu kazıda 1.70 m derinliğinde nişler bulunmuştur. 1.50 m mesafeyle kulenin duvarına yakındırlar, ki bu duvar onların sırtlarını oluşturmaktadır. Nişlerin arka kısmında 40 cm yüksekliğinde geniş taşlar vardır. Kısa olan iki taş ise yanlardaki girintilerde durmaktadır ki bunlar nişin temelini oluştururlar. Burada müzik grubunun durduğu düşünülmektedir (Naumann, 1983, 81).

Sağ tarafta kule odasına yakın basamaklı bir bank bulunmaktadır. Bu bank ve niş arasındaki kaldırım 4 m genişliğinde 8 m uzunluğundaki küçük taşlarla yapılmıştır. Belli bir biçimde çıkış yoluna doğru konulmuşlardır.

Yanan tahta parçaları ve geri kalanları burada tahattan yapılmış bir duvarın varlığının işareti sayılmaktadır. Buradaki kült evciğinin de yine tahta konstrüksiyon olduğu düşünülmektedir. Bu evin dış genişliği 2.30 m genişliğinde, büyüklüğündedir. 1.70 m yüksekliğindedir. Tanrıça da kült nişinden tavana kadar uzanmaktadır. Niş kapılarının tahtadan bir çerçeveye sıkıştırıldığı düşünülmektedir. Nişlerin ön ve yan duvarları yıpranmıştır. Büyük kapı önündeki Kybele, şehri koruyan bir varlıktır. Deliktaş Kale'deki gibi, tüm inananlar için, kapının ve kulelerin korunması için buraya getirilmiştir (Naumann, 1983, 81).

Burada bulunan banka, büyük bir olasılıkla tanrıça için kurbanlar getirilmiş olmalıdır. Niş ve bank önünde seremoniler yapılmış olmalıdır. Büyük kapı önünde sunak yerinde çeşitli olayların geçmiş olması olasıdır (Bittel, 1958).

6.y.y. da kapı ve tapınak büyük bir yangında tahrib olmuştur ve tekrar yapılmamıştır. Tepe bozulmadan kalmıştır. Kapının nişinde keramik parçaları bulunmuştur. Bu keramikler, kült betimlemesinde önemli bir kanıt oluşturmaktadır.

Temelde 8 m genişliğinde bir Frigya binasının kalıntıları bulunmuştur ki giriş tapınağıyla ilgilidir. Tapınağa girişin önünde 8.y.y. ikinci yarısında bir binanın olduğu sanılmaktadır. Onun kutsal olduğuna dair düşünceler olmasına rağmen Frigya'lılara ait kalıntılar yoktur. Sadece elde en alttaki taş bölüm kalmıştır. Üç dikey ve birbirine bağlı olarak duran duvar çizgileri odayı oluşturmaktadır. Bunların iç kısmı, arka duvarı boyunca ve 4 m uzunluğundaki sol duvar boyunca, kısa ve küçük bir podyuma ulaşmaktadır. Ortada, podyumun arka kısmında bir heykel altlığı bulunmaktadır. Önünde de kurban verilecek bir yer bulunmaktadır. Bu alanın bir kanalla bağlantısı vardır.

Binanın yapısına ilişkin bir kalıntı yoktur. Kömür gibi yanmış tahta parçalarından, tahtadan yapılmış olduğu düşünülmektedir. Bu yapı Kybele'ye ait bir tapınak olarak kabul edilmektedir. Heykel altlığını da kült betimi içinde bir temel olarak düşünmek daha doğrudur (Naumann, 1983).

Sadece bu yerin konumu ve tapınağın girişindeki ortak noktalar, temel çizgileri, tahtadan yapılanma, merdiven sahanlığı, yan taraflardaki büyük bank, temelin önünde kurban adanan yer ve bir çok şahin figürü, ve bir aslanın reliefini gösteren bronz niş de bu anlama işaret etmektedir. Kybele buna göre 8.y.y. ikinci yarısında Boğazköy'de bir tapınma, saygı duyma varlığı olmuştur (Naumann, 1983, 82).

Boğazköy'e ait olan ve orada bir usta tarafından yapıp daha sonra taşınan 1968 yılında Salmanköy'de (Boğazköy'e 13 km uzaklıkta) bir kazı yerinde gerçek büyüklüğünde, başının üzerinde polos taşıyan pir parça bulunmuştur. Bu mutlaka bir Kybele başıdır. (Resim 24). Bu kafanın alt kısmındaki çene kırılmıştır ve polos yıpranmıştır. Yüz de aynı şekildedir. Kısa yüz, polos oranla küçüktür. Gözler badem şeklindedir ve basit bir göz yuvası içindedirler.

Dolgun yanaklar ağız kısmından oldukça ayrı durmaktadır ve daha az belirgindir, daha az gülümser durumdadır. Kalın geniş lülelerden sağ tarafında altı tane, sol tarafında yedi tane bulunmaktadır. Duvağın altından çıkarlar ve ucunda da kısa olan alın sınırlanmış, böylelikle de yüz çevrelenmiştir.

Bu tanrıçada da Ankara ve Gordion'daki (Resim 17-18) tanrıçalardaki saç biçimi aynıdır. Pelerin yukarıya doğru genişleyip polosunu kapatır biçimindedir. Arka tarafta düz bir giysi bulunmaktadır. Ön kısmında pelerinin eteğinde ve onu takip eder biçimde incilerden oluşan bir bant bulunmaktadır ve bu bant 12 yapraktan oluşan bir demetten yapılmıştır. Bu bant iki taraftan saç lülesine kadar uzanmaktadır.

Aslında düz olan polosun üst kısmında yuvarlak şekilde yontulmuş sekiz yapraklı rozetlerden oluşan bir bant oluşturulmuştur.

Bunlardan beş tanesi halâ görülebilir. Alınlığın sol üstünde kapanmaktadır, sağ tarafta bir relief daha geriye gitmektedir. Bu Kybele başında, kafa alın ve lüleler çok belirgin olduğu için, ya polosun süsleri duvak üzerine oturtulmuştur ya da bu duvak çok transparan bir şekildedir ki polosun süsleri arasından lüleler gözükebilmelidir. Frigya'lılarda polosla çok değer verildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Boğazköy'deki heykel ve Etlik'teki dikili taşta kafa üzerine konulan duvaktan tümüyle vazgeçilmiştir (Naumann, 1983, 83).

Ayaş ve Gordion'da olduğu gibi, duvak kafayı örtmektedir. Polos süsü herşeye rağmen ön kısımdadır ve alın yüzeyince çok belirgindir.

Salmanköy'deki (Resim 24) tanrıçanın alnının üstündeki alınlık şeklindeki bant yapısı ve duruşuyla Boğazköy'deki (Resim 23) tanrıçanın bandına çok benzer. Küçük Roma pişmiş toprak başı da, polosunun önünde bağlı bir şekilde alınlık olarak bir yaprak demeti taşımaktadır. Polos bantlarının rozetleri, bunun karşısında Karkamış Geç Hitit tanrıçasını hatırlatmaktadır (Resim 6).

Bu arada Tel Halaf'daki bir tanrıçanın heykeli ve Zincirli'deki sfenksin rozet bantları da bununla karşılaştırılabilir.

Anlatılan kafa, saç biçimi, polosun yapısı, oranı ve ağzın oturtulması nedeniyle tipik Frig'tir. Belirgin olan ise Yunan stilinden değil, Geç Hitit stilinden etkilenilmiş olmasıdır. Polostaki rozetler Geç Hitit'lerde çok sık bir biçimde, Yunanlılarda ise ender olarak bulunmaktadır.

Bu şekilde betimlenmiş Kybele'lere Frig anıtlarında rastlanmaktadır (Naumann, 1983, 84).

8. FRİG BÖLGESİNDE İKİ KYBELE DİKİLİ TAŞI

Frigya'lılar tarafından etkilenenalandaki iki basit dikili taş, "Atmaca ile birlikte Kybele" betiminden ayrılmaktadır. Burada söz konusu olan kazı yerlerine göre Frigya'lı Kybele olmalıdır (Naumann, 1983, 84).

Daday'ın kenarında Paphlagonien'de koşullar düşünülmeyen yer altında, yukarıya doğru gelişen bir mermer dikili taş bulunmuştur. Dört tarafında düz bir alan vardır, tanrıça bu alanı yerden tavana kadar tümüyle kaplamaktadır. Kısa, geniş bir polos, omuzlarına kadar düşen bir duvak taşımaktadır. (Resim 25). Yüzü çok relieflidir, göz kapakları

Resim-25

Resim-26

oldukça dışarıya çıkmıştır. Sağ elini yukarı doğru kaldırmış, yuvarlak biçimlendirilmiş göğüslerinin arasında tutmaktadır. Sol elini de yine hafif kıvrımış bir biçimde tutmuş ve belinin altındaki giysinin üzerine koymuştur.

Tanrıçanın üstü çıplaktır. Belin altında heykel daha genişler, kemer yoktur ve sekiz dikey plise aşağı doğru iner. Basit ve oransız olan giysi, bazı Kubaba relief giysilerini hatırlatmaktadır. Tanrıçanın davranışları doğu ölümlerini anımsatmaktadır. Göğüslerin bastırılması, ellerin vücudun alt kısmına konması ve vücudun üst kısmının çıplak olması bereketin sembolü şeklinde açıklanmaktadır (Naumann, 1983).

Ancak Astarte plaketlerinde giysisiz tanrıça dışında, aynı davranışta bulunan giyinmiş tanrıçalar da vardır.

İstanbul Arkeoloji Müzesi deposundaki bir Kybele dikili taşı, Daday Kybele'sine (Resim 25) kaba biçimi nedeniyle benzetilmektedir. 40-45 cm yüksekliğindedir, kum taşından yapılmıştır. Sakarya'da bulunmuştur.

Çok dar bir çerçevede oluşturulan niş, cepheden gözükmemektedir. Üst ve alt çerçeveye deşmektedir. Kafası çok büyüktür. Polosu ve yüzün bir kısmı bozulmuştur. Üzerinde düz, aşağıda kıvrımları fazla olan bir giysi bulunmaktadır. İki kolunu göğsünün altına koymuştur.

Frigya merkezinde Kybele betimlerinin çerçevesinden kaba, bitirilmemiş bir dikili taş ortaya çıkmıştır. Beydeğirmen'de bulunmuştur (Resim 26). Bu dikili taşta bir kadın figürü vardır. Reliefi dikili taş üzerindedir.

Kafanın sağ ve solunda sona eren delik gibi bir yere rastlanmaktadır. Kafa üzerine oturtulan polos dikili taş kenarı gibi düz bir disk şeklindedir. Kadın figürü cepheden incelendiğinde vücuduyla stilize durumdadır. Büyük olan kafasına göre daha dar olan yüzü bir çerçeveye çevrelenmiş gibidir. Yüz yukarı doğru genişlemekte, yay gibi

olan şekiller kaşları oluşturmaktadır. Onun altında duran göz kapakları daha plâstik bir biçimderir. Gözleri gölgelemektedir. Küçük ağız ince bir çizgi şeklinde yontulmuştur. Geniş boyundan sonra omuzlar köşeli olarak durmakta ve bir dik açılı görünümündedir.

Vücutun üst kısmı bastırılmış gibi, kollar kıvrıktır. İki kol göğsün üzerinde durmaktadır. Sağ elinde yuvarlak bir nesne tutmaktadır, belki de bu bir nardır. Altında sol elin tuttuğu uzun, oval bir nesne vardır (Naumann, 1983, 86).

Tanrıçanın vücudunun üst kısmı çıplaktır. Kalça yüksekliğinde geniş bir kemer vardır. Bu kemer bir bantla oluşturulmuştur. Bu bant araya çizilmiş çizgilerle yatay bölümlere ayrılmıştır. Değişen diyagonal çizgiler süslüdür. Kemer yan yana duran iki saç örgüsü etkisi bırakmaktadır.

Etek yarı taraflardan düz bir şekilde aşağıya inmektedir. Ön tarafta 32 çizgi bulunmaktadır. Giysinin alt kısmı düz yontulmuştur.

Halys'in üst bölgesinde bir dikili taşta, Geç Hititlerde Kubaba, yazıt ve figürle kanıtlanmıştır. Bu tür betim, Kybele veya Kubaba'ya aittir (Naumann, 1983).

Düz dikili taşın çerçevesi, tanrıçayı pelerinsiz olarak göstermektedir. Daha çok Frigya'lılara aittir. Hitit'de böyle bir kanıt yoktur. Bu dikili taştaki tanrıçanın cepheden gözükmesi, vücudun üst kısmının geniş, alt kısmının dar olması Frigya'lılara ait olduğunun bir kanıtıdır.

Saç örgüsünün altındaki pliseli giysi, hem Hitit, hem Geç Hitit, hem de Frigya'lılarda vardır. Eğer vücudun üst kısmı çıplaksa, burada da Suriye etkisi gözükmektedir.

İvriz reliefi de Geç Hitit reliefidir. Tanrıça benzer bir saç örgüsü kemer taşımaktadır. Sembollerden nar,

bereketi ifade etmektedir. Geç Hitit'lere aittir. Kubaba'-da olduğu gibi Frigya'da da vardır. Özellikle Boğazköy'de Kybele'nin sembolüdür. (Naumann, 1983, 87).

9. GORDION'DAKİ FRİZDEKİ KYBELE

Kireçtaşı karesinin elde kalan parçasında iki alanda solda ayakta duran bir figür, sağda bir boğa görülmektedir. Bu Frig alanı merkezinde bulunmaktadır. Ayakta duranın tanrıça Kybele olduğu sanılmaktadır.

Altta, daha küçük kısımda, orta kısımda tanrıça ayakta durmakta ve cepheden bakmaktadır. Küçük çerçevenin alt kısmı dışarı doğru büyür ve kafasındaki polos da dış çerçeveyi geçer.

Omuzlarına kadar inen duvak, yüksek polosun aşağısına kadar devam eder, dar ve ince yüzü serbest bırakır. Yüze hakim olan gözler bulunmaktadır. Tanrıça düz uzun kollu bir giysi taşımaktadır. İki elini diyagonal bir biçimde aşağı doğru vücuttan ayrı şekilde tutmaktadırlar.

Sol elinde küçük çiçeği olan bir nar taşımaktadır.

Büyük sağ alanda ise büyük iri vücutlu bacakları kısa bir boğa, tanrıçanın uzağında durmaktadır. Bu basit figür, tanrıçanın bereket sembolü olan nar ve polos ile çizilmiştir. Tüm Frig betimlerindeki gibi duvak kısadır. Daday'daki tanrıçaya benzemektedir (Resim 25).

Biçimsel olarak bundan sonra Potnia-Theron betimleri gelmektedir. Burada tanrıça aslanlar arasında ve kanatlı olarak betimlenmiştir. Genellikle kanatsız olarak, benzer bir giysi ile polos olmadan betimlenenler de vardır.

Göterbock'a göre bu kireçtaşından yapılan relief bir kült binasını süslemiş olmalıdır (Naumann, 1983).

Süsleme frizleri yapmak amacıyla reliefli plâkalar, pişmiş topraktan ve daha büyüktür. Gordion, Pazarlı ve Larisa'dadır.

Gordion'daki kireçtaşı reliefin motifler ve yapısı açısından çok benzeri, pişmiş topraktan yapılmış büyük plâkaları Sardes'te bulunmuştur.

Ankara'daki ortostatlarda hayvan figürleri ve bir de boğa bulunmaktadır (Naumann, 1983, 88).

10. MİDAS ŞEHRİ VE ÇEVRESİNDEN ÜÇ HEYKELİN PARÇALARI

Midas şehrinde iki heykel parçası ile, kafasız ve kolsuz üçüncü bir heykel parçası bulunmuştur. Nereden geldiği belli olmayan bu heykel Afyon Müzesinde bulunmaktadır.

İki heykel parçasında tanrıçanın hiç bir sembolü belli değildir. Şimdiye kadar anlatılan Kybele betimlerinden değişik olmasına rağmen 6.y.y. ait olduğu için Frigya bölgesinden çıktığı düşünülmektedir. Bu parçalar hakkında en ayrıntılı bilgiyi Haspels vermiştir (Naumann, 1983, 88).

İstanbul'daki parçanın alt kısmı aşağı-yukarı bir sütun şeklindedir ve sırt kısmında kadın heykelleri vardır. 1937'de Midas şehrinde, daha önceki tarihsel aşamaları belli olmadan bulunmuştur.

Heykel gerçek insan boyutundadır. Giysinin ön tarafında çok ince çizgileri bulunmaktadır. Aşağıda dört köşeli zincir şeklinde bölümlenmelerden oluşan relieflerle son bulurlar. Ayaklar betimlenmemiştir. Heykelin altında dik uçlar bulunmaktadır. Haspels bu giysinin üzerinde bir pelerinin olduğunu söylemektedir. Fakat heykel üzerinde bir pelerin olduğunun hiç bir kanıtı yoktur.

Dar pliseli etek, Hitit ve Geç Hitit tanrıçalarının eteklerini anımsatmaktadır. Bu giysiler Nemrut'taki kadın giysilerinde de görülmektedir. Doğu ve Yunan bölgesinde süslü kadın giysileri etek uçlarında harç (şerit)larla

bitirilmişlerdir. Frigya'da ise düz bir şekilde bitmektedirler (Naumann, 1983).

Frigya'lılarda Kybele her zaman pliseli eteğinin uçu şeritsiz betimlenmiştir. Ayaklar gözükmemektedir. Sadece dört duvar yüzeyinde düz çizgiler içindedir.

Frigya betimlerinde hiç bir zaman giyside hafif bir hareket görülmemektedir. Sadece Boğazköy'deki Kybele heykelinin yanındaki dört çocuğun giysisinde bu hareket görülmektedir.

Bu nedenlerle bu heykel parçasını özellikle Boğazköy'deki Kybele heykellerinin yanında ve 6.y.y. da bulunmuş olarak zamanlamak mümkündür (Naumann, 1983, 89).

Afyon'da bulunan heykel ise, Midas'taki volkanik bir malzemeden yapılmıştır. 1.13 m yüksekliğindeki parçası bulunmuştur. Bu heykelin 2 m daha büyük olduğu sanılmaktadır.

Sadece omuzlardan sonrası bulunan heykel parçası ise gerçek büyüklüğünün altındaki Kybele heykellerine aittir. Eller metal dübellere saptanmıştır. Kısa bir kaide üzerinde duran figür oval gibidir. Giysi tüm vücudunu çevreleyecek biçimde düzdür, pelerinsizdir. Altından çıplak ayaklar gözükmemektedir. Vücudunda kollarından izler yoktur. Heykel hem kaba, hem de az biçimlidir. Detaylar görünmemektedir. Ayaklar, Yunan etkisine göre betimlenmiştir (Naumann, 1983, 90).

11. İDOL, TAHT VE SUNAK

Basit betimlerde Frig idollerinde, basamaklar şeklindeki taş çalışmaları ve içine yontulmuş olan görüntüler her zaman belirgin değildir.

Bu duvar görüntüleri, Ramsay tarafından sunak olarak tanımlanmıştır. Akurgal ve Haspels tarafından gözük-

mez tanrıçalar için taht olarak tanımlanmıştır (Akurgal, 1955).

Serbest düzenlenmiş ve taşlara yontulmuş idoller, Frigya bölgesinde bulunmuştur. Bu bölgelerde Kybele'nin kült şehirleri de vardır. Boğazköy ve Gordion'da bulunmaktadır. Özellikle Midas şehrindeki kayalardadır. Kybele ile ilişkileri olduğu düşünülmektedir (Naumann, 1983).

İnsanı çok basit bir biçimde yeniden sunan bu yapıtlar, Küçük Asya'da 7.y.y. dah beri tanınmaktadır. Küçük karakteristiklere indirgenmiştir. Kadınların kopyalarıdır. Bu idollerde sadece bereketle ilgili olan, vücudun göğüs, karın, kalça ve kalçanın yan tarafları belirtilmiştir. Bazıları çocuklarla birlikte betimlenmiştir.

İdoller çok kuvvetli bir biçimde basite indirgenmiş betimlerdir. İnsan yapısını çok az detaylarla tanınmış hale getirirler, 2 ve 3.y.y. Küçük Asya'da çok geniş bir alandadırlar.

Bazılarında kafa önemli olarak belirtilmiş, bazılarında ise çok basit bir biçime indirgenmiştir. Kültepe idollerinde çoğunlukla iki veya üç insan birbiriyle ilişkili olarak gösterilmiştir. İdollerin yanında bazen çift olarak çocuk ve kadın biraradadır. Bazı idoller çok güçlü bir şekilde dişi olarak tanınmaktadırlar. Büyük bir olasılıkla, orada bulunan kült betimlerini anlatmak istemektedirler ki bunların anne kültü ve bereket büyüyle ilişkileri olduğu sanılmaktadır.

Frig idolleri, çok basit olan temel biçimleri arasında da değişkenliğe sahiptirler. Dört köşeli bir vücutla, çoğunlukla yuvarlak bir kafadan oluşan, bazen boynun hiç olmadığı, bazen de çok kısa olduğu idollerdir. Küçük bir kemik idolün dışında hepsi taştan yapılmışlardır. Değişik boyutlardadırlar, en büyüğü kayanın içine yontulmuş olup 95 cm büyüklüğünde, en küçüğü ise 4.5 cm büyüklüğündedir.

Serbest olarak yapılmış 20 idolden 5 tanesi Boğazköy'dedir. En basiti Büyük Kale (Şekil 4) nin bulunduğu yerdeki bir odada bulunmuştur. Kare şeklinde diyagonal çalışılmıştır. Plâka şeklindedir. Üst kısmında dar omuzlar yuvarlak bir kafa vardır. İnsan vücudunun kafasıyla birlikte çok basit bir sunuş şeklidir (Naumann, 1983).

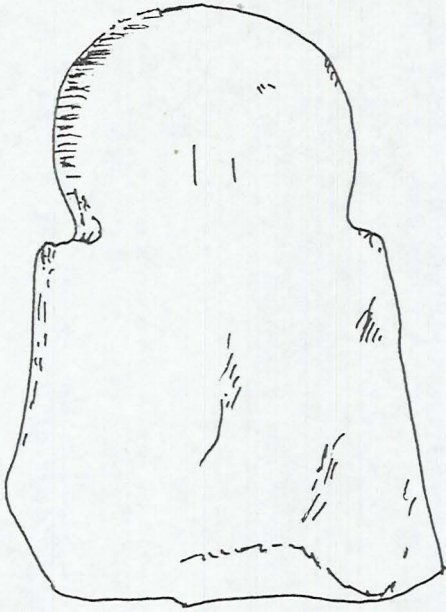
Biraz daha insana benzeyen, kum taşından yapılan idoldür (Şekil 5). Büyük Kale'deki Frigya duvarına yapılmış olarak bulunmuştur. Uzun dikdörtgen şeklindeki vücutun üzerinde, yatay omuzların üzerinde daha geniş bir kafa, burun vardır. Gözler nokta olarak belirtilmiştir.

Kırmızı kum taşından yapılan idol ise (Şekil 6) tapınakların oda bölümünde bulunmuştur. Frigya tapınım yerlerinin arkasındadır. Dış yapısıyla, doğu kapısındaki idole benzemektedir. Yuvarlak biçimli kafası, kübik biçimli vücudunun üstüne oturtulmuştur. Bu idolde iç detaylar ayrılmıştır.

Kafada burun bir çizgiyle belirtilmiştir. Göğsün üzerinde bir üçgen bulunmaktadır. Kafa ile vücut belirgin olan bir çizgiyle birbirinden ayrılmıştır. Bu çizgi sırt kısmında da aynı şekilde devam edip, önde üçgenin ortasında birleşmektedir.

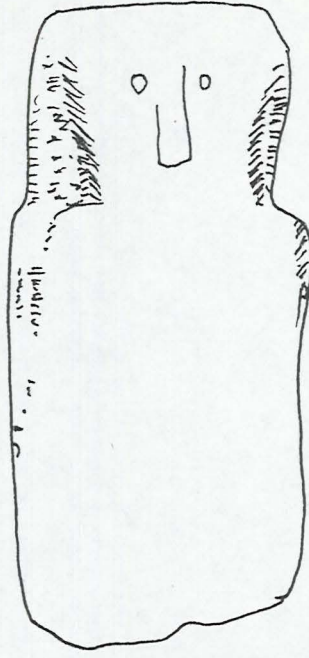
Daha belirgin olan idol ise kemikten olandır. (Şekil 7). Büyük Kale'de bulunmuştur. Yanında başka kazı buluntusu yoktur. Dikdörtgen bir plâkadan oluşmaktadır. Dar omuzlar üzerindeki yarım daire yapısında olan diskin çevresi, plaka üzerinde bir daireye tamamlanmıştır. Bu diskte, çok yakın duran gözler, daireler ve orta noktalarla belirtilmiştir. Burun ise üçgen olarak oyulmuştur.

Vücut ise çok az biçimlendirilmiştir. Plâkanın alt ortasına bir dörtgen oyularak bacaklar oluşturulmuştur. Bacaklar içine yapılan girintiler, bu idolün bir yere takılabileceği düşüncesini uyandırmaktadır (Naumann, 1983, 94).

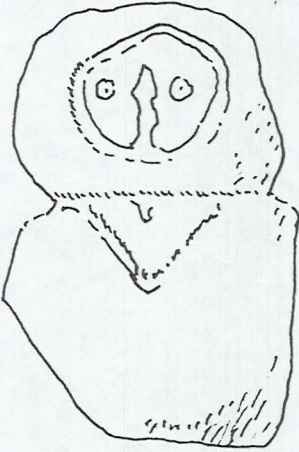
Şekil-4 Kırmızı kumtaşı
idol

Yükseklik 29.9 cm

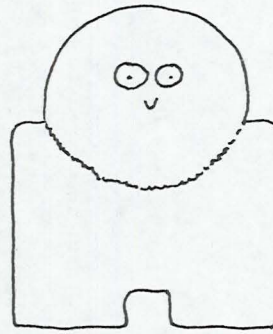
Şekil-5 Kumtaşı idol

Yükseklik 4.2 cm

Şekil-6 Kırmızı kumtaşı
idol

Yükseklik 8.1 cm

Şekil-7 Kemik idol

Yükseklik 4.5 cm

Boğazköy'deki Serbest idoller

1969'da Frigya bölgesinde Boğazköy'deki evde bulunan bu idol bir kült anıtı gibi yapılandırılmıştır. (Şekil 8). Dikdörtgen prizma biçiminde yapılan ve üst kısmı yuvarlak olan bu dikili taş, iki taraflı bir yükselti üzerindedir. İçine oyulmuş olan biçim, bir idol biçimi gibidir, etrafında bulunan çizgi de bunu daha belirgin hale getirmiştir.

Omuzlardan itibaren idolün kafasını oluşturan yay şeklindeki girinti, idolün dışında da devam eder. Gümüşten yapılan ay, göğsün üzerindedir.

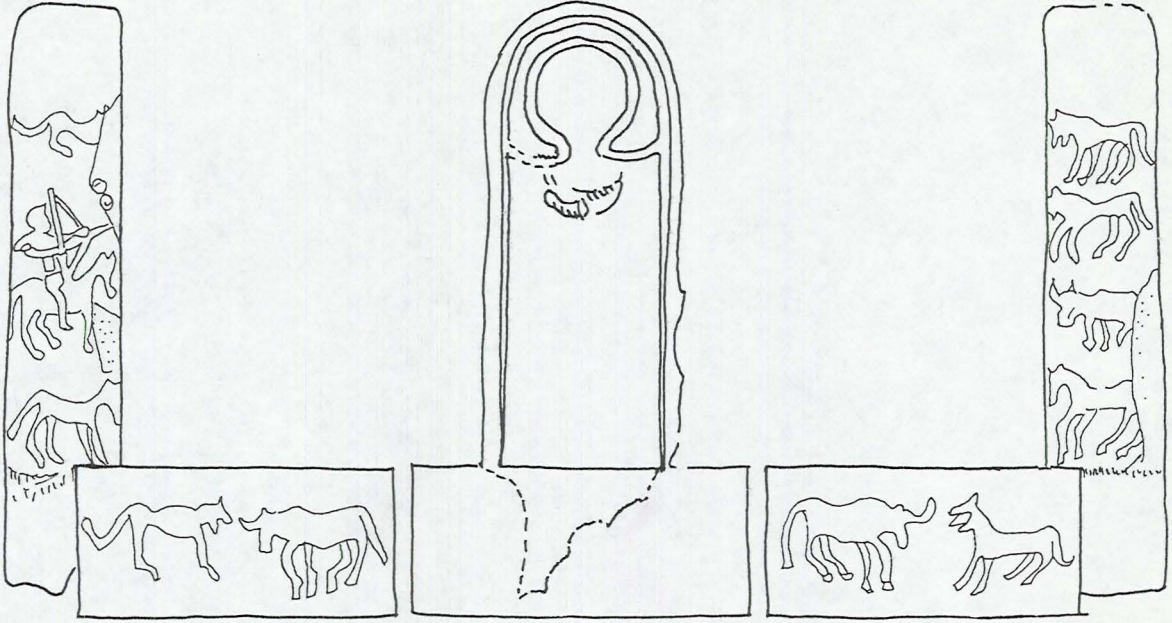
Dikili taşın yanında, biraz daha ince, daha resimsel bir reliefler bulunmuştur. At, boğa ve iki aslan veya, at, yay atan atlı ve köpek reliefleridir. Üst kısımlarında dikdörtgen alanlar bulunmaktadır. Bu reliefin alt kısmında ayakta duran uzun giysili bir adam gözükmektedir (Naumann, 1983, 94).

Bu idol büyüklüğüne karşın, büyük kült anıtlarıyla karşılaştırılabilecek düzeydedir. Hayvan figürleriyle süslenmiş (Büyük Kapı Kaya'da olduğu gibi) bir merdiven sahanlığı vardır. Çerçevelemiş bir alana sahiptir. Bu alanlar da Aslankaya'da olduğu gibi hayvanlarla süslüdür.

İdol alana tümüyle hakimdir. Büyük bir olasılıkla ana tanrıça Kybele'yi temsil etmektedir. Göğsünde bulunan ay nedeni ile gökyüzündeki tüm yıldızların efendisi olarak tanımlanmıştır (Naumann, 1983). Hayvanlar ve avcı nedeniyle de, hayvanların ve avın efendisi olarak da tanımlanmıştır.

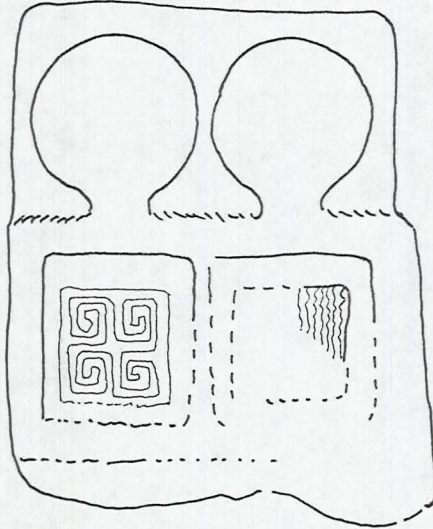
Onbeşten fazla serbest yontulan bu basit idoller Gordion Müzesindeki depoda yayına kapalı olarak muhafaza edilmektedir.

Ankara'nın güneybatısından 29 km uzakta Faharet Çeşme'deki iki idol (Şekil 9) yanyana durmaktadır. Bu blokun üst yarısında iki eşit yuvarlak disk bir boyunla toplanmış-

Sol dış kısım Kireçtaşı Yüksek:10,8 cm Sağ dış kısım

Şekil-8 Boğazköy'deki kaide üzerindeki idol

Şekil-9 Faharet Çeşme'deki idol
Yükseklik 60 cm

tır. Yan taraflarında çizgiler vardır. Alt kısmında tüm alanı toparlayan bir dikdörtgen, sol tarafta gamalı haç, sağ tarafta da dalga şeklinde biçimler bulunmaktadır. Dikdörtgenli bir disk ve idol olarak gözükmektedir. Bu eşit yapısı ile çift idol olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Bu idollere benzer yapılandırılan idoller, Midas şehrindeki kayalara gravür olarak yapılmışlardır. Ya dikey olarak kaya duvarlarına oyulmuş, ya da daha plâstik bir biçimde yontulmuştur (Naumann, 1983, 94).

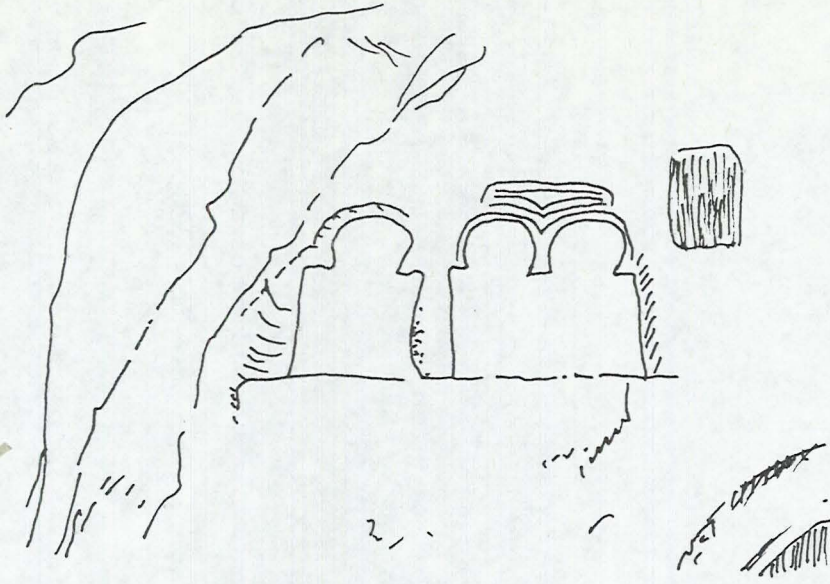
Midas şehrinin girişinde kaya duvarlarına çok basit çift idoller yapılmıştır (Şekil 10-a).

En basit olanı 95 cm yüksekliğinde, 70 cm genişliğinde içeriye doğru oyulmuş durumda dikdörtgen vücutlu ve yarım daire şeklinde kafası olanıdır. Çiftli idol, tek olan- dan biraz daha büyüktür. Kafalarının üzerinde çizgiler, bulunmaktadır. Bunun üzerinde de relief çizgisi vardır. İdoller ve kült nişlerinin sağında ve biraz dışında duran idollerin zamanı söylenememektedir.

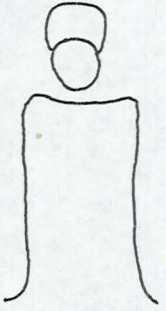
Burada, tanrıçanın antropomorf görüntülerini beklediğimiz soyut idol ve kült nişlerinin, aynı değere sahip ve aynı anlamdaki kült yapıları olup olmadığı sorunu ortaya çıkmıştır (Naumann, 1983).

Tanrıçaların, kaya duvarlarında ve kütleler halinde görüntülerinin bulunması, bundan sonra arkaik Yunan bölgelerinde görülmektedir.

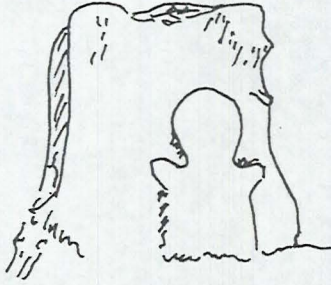
Midas şehrinin doğu bölümünde, sadece idol olmayan bu tür görüntülerden oluşan bir kaya çalışması vardır (Şekil 10-d). Kübik bir şekilde öne doğru çıkan kaya yüzeyinde dikdörtgen vücutlu idol, disk şeklindeki kafasıyla görülmektedir. Ramsay, bu görüntüyü, elinde çanak tutarak oturan bir kadın figürü olarak yorumlamıştır (Naumann, 1983, 95). Bugün kolları ve çanak hiç gözükmemektedir. Bu kaya reliefi basamaklı bir idole benzemektedir ve basit bir basamak anıtıdır.

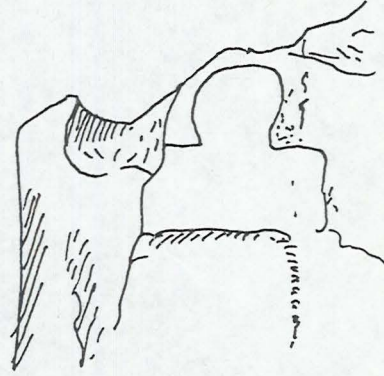
a. Midas şehri kaya idolü

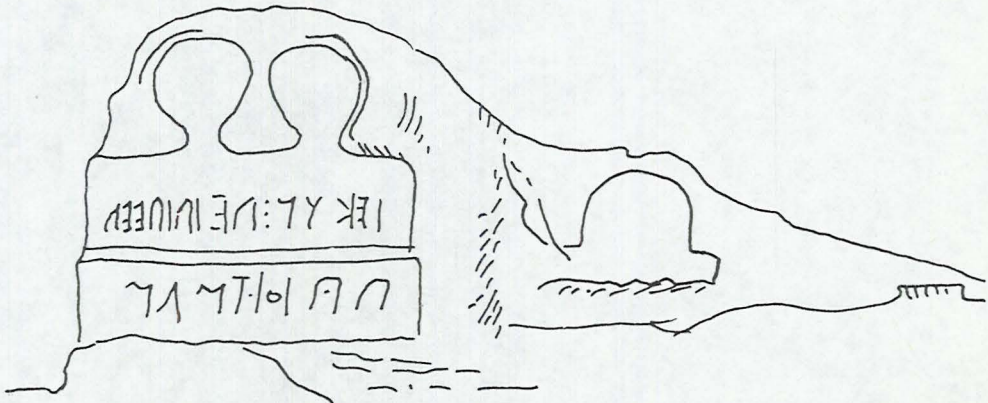
b. Karababa kaya idolü

c. Keskaya kaya idolü

d. Midas şehri kaya idolü

e. Midas şehri kaya idolü

Basit olan bir idol de, Midas anıtının arkasında kayanın içine yontulan çiftli idoldür. Bu idol, destek ile birlikte bir banktan oluşmaktadır (Şekil 10-e).

Çok hafif çizilmiş olan daire diskleri, kısa boyunlar üzerindedir. Kafaların üzerinde dışarıya doğru koymuş olan çizgilerin saç lüleleri olduğu düşünülmektedir (Naumann, 1983, 96).

İdol vücutları kesin olarak ortaya çıkmamıştır. Onların yerinde soldan başlayan yazılar bulunmaktadır. Bankın sağ tarafında, idollerden ayrı olarak 25x25 cm büyüklüğünde bir blok, daha kısa bir merdiven sahanlığı ile taşın dışına yontulmuştur. Belki de bu, basamak anıtının yanında bir kurban taşıdır.

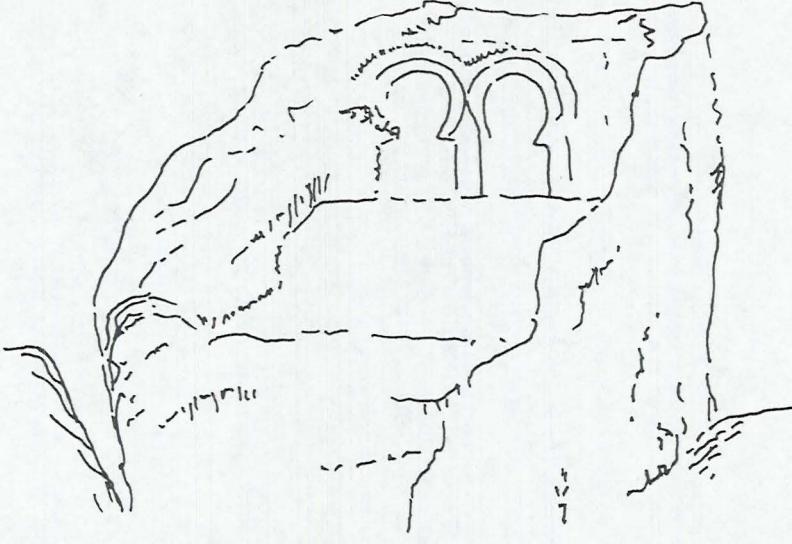
Bankın üzerinde, tanrıçanın kült resimleri yuvarlak diskler halinde bulunmaktadır.

En iyi çalışılmış olan basamak anıtı Midas şehrinde Akropolün en yüksek yerinde bulunmaktadır ve dışarıya doğru yontulmuştur (Şekil 11-a).

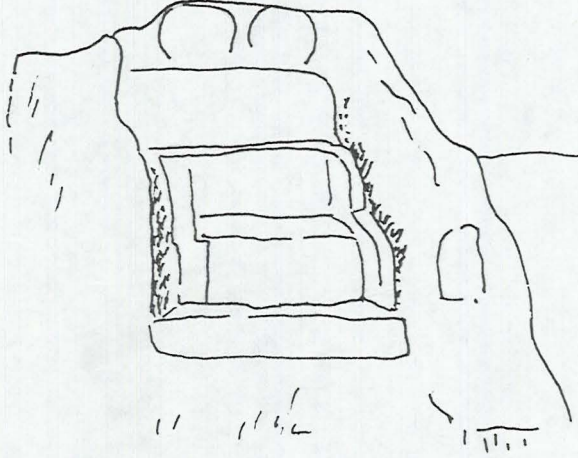
2.80 m uzunluğunda ve 2.30 m yüksekliğindedir. Üstteki iki tanesinin soldakinden daha yüksek olduğu üç basamak, kaya duvarına uzanmaktadır. Bu kaya duvarı öyle yontulmuştur ki kaya, sağ tarafta bir çift idol biçimini almıştır, sol taraftaki ise yatay uzanmaktadır. İdoller, küçük omuzlu dörtgen vücutlardan oluşmaktadır. Yarım daire şeklindeki kafalardan biraz daha büyüktürler.

İdolün önündeki basamaklarda, yazıtın önünde kayanın içine sokulmuş 40 tane çanak, kâse gözükmektedir. Basamak şeklindeki anıtın dış görünüşü; kaya yanağında sallanan iki desteğin taht olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Desteğin konumu nedeniyle, desteğin içindeki idolün, tanrıçanın basit bir figürü olduğu ve tanrıçanın basamak anıtı üzerinde, sunak veya tahtta oturduğu düşünülmektedir (Naumann, 1983).

f. Midas şehri kaya idolü (yeni buluntu)

g. Fındık kaya idolü

Şekil-10 Kaya idolleri

Rudolf Naumann'ın 1967 yılında bulduğu, henüz yayınlanmamış olan basamak anıtı ise Midas şehrinin kuzey-batısındadır (Şekil 10-f). Üç yüksek basamakla oturmuştur. Üzerinden çıkan kaya parçası iki idolle çevrelenmiştir. Vücutlar ayrı olarak çizilmiştir. Kafalar üzerinde iki yay şeklinde çizgi bulunmaktadır.

Fındık Asar Kaya'daki anıtta, Midas şehrinde en son tanımlanan anıt gibi, yukarıya doğru, ayrı biçimde yontulmuştur (Şekil 10-g). Türkmen dağlarının kuzey bölgesindedir. Üç basamaktan, alttaki geniş ve kısa, diğerleri yüksektir. Bir yalak tarafından çerçevelenmiş olarak bir merdiven sahanlığına uzanırlar. Merdiven sahanlığının üzerinde iki yuvarlak kafa görülmektedir. Basamaklar, merdiven sahanlığı ve kafalardan ayrılmışlardır.

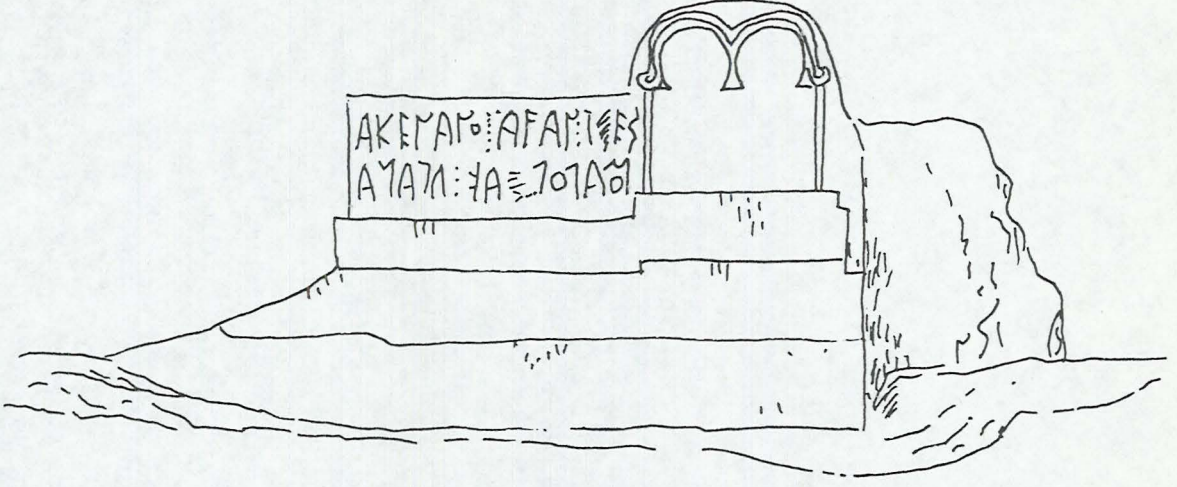
Bir başka çift idollü basamak anıtı da, Fındık Asar Kaya Kale'nin güneyinde bulunmaktadır. Küçük bir basamak anıtıdır. Üzerinde bir idol vardır.

Haspels de Nallı Kaya ve Büyük Kapı Kaya'da çok basit basamak anıtları bulmuştur. Hepsinde birer idol bulunmaktadır (Naumann, 1983).

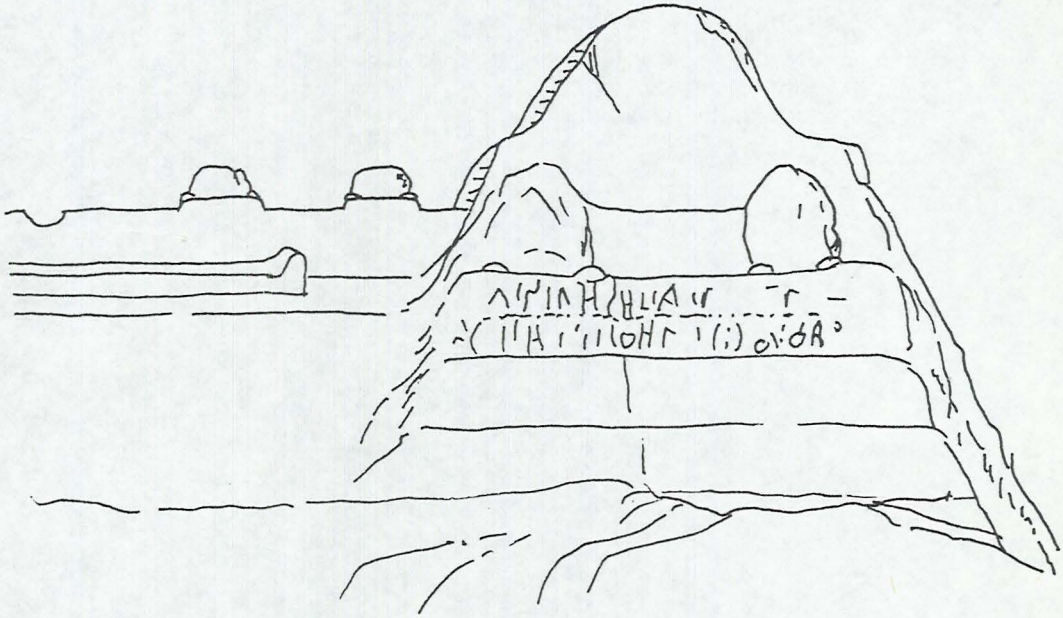
Basamaksız iki kaya idolünden de bahsetmek gerekmektedir. Bunlar daire diskleri üzerinde bir dikdörtgenle belirtilmemektedirler fakat, biraz daha insan vücuduna benzer biçimdedirler. Böylece Keskaya'da bir kaya blokunda 43 cm yüksekliğinde bir idol bulunmuştur (Şekil 10-c). Dörtgen hafif hareketli gibi bir vücutla kollar yapılmıştır. Kafa yine disk biçimi taşımaktadır.

Karababa'daki idolde de (Şekil 10-b) yuvarlak sayılabilecek kafa üzerinde bir polos, 50 cm uzunluğundaki vücudun üzerinde ayrı bir şekilde durmaktadır.

Bugüne kadar Frigya ülkesi dışında tanımlanan tek anıt, Alacahöyük'teki Kalehisar'ın tepesine yontulmuştur (Şekil 11-b). İki bölümlüdür, sağda yüksek bir basamak anıtı, sol tarafta da bir platform bulunmaktadır. Sağ yan-

Şekil-11 a. Midas şehrindeki idollü basamak anıtı

Şekil-11 b. Kalehisar'daki idollü basamak anıtı

larda, üç basamak taht şeklinde bir oturma yeri aslanlar tarafından korunmaktadır. İç tarafta duran aslanın ön ayağı görülmektedir.

Oturma yerinin arkası yuvarlak şekilde biçimlendirilmiştir. Fakat burada ne bir idol, ne de başka bir şey gözükmemektedir.

İki basamağın ön tarafında bugün artık okunamayan, yazılar bulunmaktadır.

Tahtın solunda ve onun yan tarafını çevreleyen biçimde yükselen kayanın üzerinde, aşağı-yukarı tahtın durduğu yerin yüksekliğinde ve aynı derinlikte uzunlamasına dikdörtgen biçiminde bir platform yontulmuştur. Arka kısmı, kısa bir yanak tarafından sınırlandırılmıştır. Bu yanak tahtın dayanma yerinden biraz daha arkadadır. Yanağın üst kısmında, düz merdiven sahanlıkları üzerinde öne doğru iki aslan çalışılmış, aralarında 30 cm bir alan boş bırakılmıştır.

Akurgal, bu anıtı Kybele ve Attis için bir taht olarak yorumlamaktadır. Kybele, tahtın sağ tarafında, Attis ise tahtın sol tarafında aslanların arasında oturmuş olmalıdır. Yine Akurgal, kült işlemleri sırasında buraya törene ait figürlerin konulup sonradan kaldırıldığını da düşünmektedir (Akurgal, 1955, 97).

Sağdaki basamakların üzerindeki oturma yeri, duruşu ve aslanlarla güçlendirilip bir tahta benzetilmiştir. Buna benzer alanlar, üç basamakla yükseltilmiş olarak, Midas şehrinde 2 tane, Fındık Asar Kale'de bir tanedir. Bunlar da arkadaki desteğin yerine, çiftli idol yontulmuştur. (Naumann, 1983, 98).

Bu anıtın sağ tarafı, taht olarak tanımlanırken sol tarafında da sunak olarak düşünülen bir bölüm görülmüştür.

Midas şehrinde, Akropolün üst tarafındaki anıtta, sol taraftaki uzun bankta, yanağın ön ve üst kısmında kur-

ban verilmiştir. Kalehisar'daki bankın yüksekliği ise aşağı-yukarı bir sunak masası yüksekliğindedir ve burada kurban verildiği sanılmaktadır (Naumann, 1983, 98).

Yanağın üstündeki küçük aslanlar arasında ve arkasında, tanrıça için ikinci bir ayakta durma veya onu hatırlamak için bir figürün konulduğu yer yapılmıştır. Bunu takibeden diğer basamak anıtlarında, genellikle çift idoller durmaktadır. Buradaki aslanlar da, Kybele'nin kült yerinin bekçileridirler.

Oppian'a göre burada aslanlar gibi korybantlar da görülebilmektedir ki bunlar, Kybele'nin Boğazköy'deki refakatçileridir (Naumann, 1983, 98).

Yanak üzerindeki yer daha kısa olup, aslanlar tarafından çevrelenmiştir.

Taht ve sunak, kült anıtı olarak genellikle tahtın üzerinde çift idolle Frigya'lılarda şu şekillerde bulunmaktadır:

- Midas şehri Akropolü üzerinde bir anıtta, çift idollü ve sunaklı bir taht,

- Akropolün kenarında, kurban taşının yanında, çift idollü ve tek basamaklı bir taht,

- Fındık Asar Kaya'da, bir kurban çukurunun yanında, bir basamak yakınında çiftli idol,

- Büyük Kapı Kaya anıtında, idolle birlikte bir kurban alanı,

- Kült yüzeyinin karşısında, insan biçimindeki tanrıça birimiyle ve idolle birlikte bir kurban alanı.

Bunun yanında, Midas şehrinde basamak anıtları da bulunmaktadır. Üst kısımlarında, yol veren bir geçide sahiptirler. Midas şehri kalesine çıkışta, kayaların içinde küçük bir nişin yontulduğu basamak anıtlarında, bitirilmemiş yüzey anıtlarının yanında, dört basamaklı, büyük dik-

dörtgen deliği bulunan bir anıt vardır. En üst platformda bir kurban bankının yanındadır (Naumann, 1983).

Niş içine yapılan bu anıtta taht ve sunak, kaya yüzeyinde antropomorf tanrıça figürüyle birlikte dir.

Taht ve sunağı, Midas şehri akropolündeki dört katlı anıtta da görmek mümkündür. Üçüncü ve dördüncü basamaklarda düz bir yer çalışılmıştır. Anıt, şehrin kuzeybatısında ortaya çıkarılmış idole benzemektedir, basamaklıdır.

Son olarak tanımlanan örnekte olduğu gibi, kare biçimli taş bloklar, tanrıçanın figürüne katkıda bulunmuşlardır.

Tüm basamak anıtlarında olduğu gibi idol karakterine sahip oldukları düşünülmektedir. Sadece Kalehisar'da figür belli olmadığı için bu bloklar için aynı şey düşünülmektedir (Naumann, 1983, 99).

SONUÇ

Geç Hitit betimlerinde Kubaba adıyla anılan Ana Tanrıça Kybele, hem oturarak, hem de ayakta dururken betimlenmiştir. Buluntular, relief olarak karşımıza çıkmaktadır. Karakteristik özellikler, tümünde bulunmaktadır. Genellikle profilden ve diğer tanrılarla birlikte.

Bereket tanrıçası olarak bilinen ana tanrıça Kybele, elinde nar ve ayna ile betimlenmiştir. Relieflerde görülen başak demetleri ve nar, bereketin sembolleridir. Aynanın da görüntüyü çoğaltması nedeniyle, bereketin bir sembolü olabileceği de varsayılabilir.

Frig zamanında bulunan betimlerde tek tanrı birimi olan ana tanrıça Kybele, cepheden ve ayakta dururken görülmektedir. Çoğunlukla yalnızdır ve sadece ona ait semboller olan şeytanlar, aslanlar ve küçük yaratıklarla birlikte.

Bulunduğu yerde, çevreye hakim bir durumda ve her yerden görülebilecek bir biçimdedir.

Ana tanrıça Kybele Frig zamanında, değişik uygarlıkların sanatlarından etkilendiği betimler görülmüştür.

Frigya'nın ilk zamanlarındaki buluntular, bir etki taşımamaktadır. Hep bir ev veyahut duvar yüzeylerinde durmaktadır. Önemli olan yüksekliğidir. Burada karakteristik olan, düz giysisi ve duvak ile az süslü bir biçimde olan polosudur.

Tanrıçanın betimlerinde Yunan etkisi, başında duran polos üzerindeki nilüfer çiçeği ile süslü bantlarda, küçük heykel kaidelerinde, sfenkslerde ve ayakta duran heykellerin ayaklarında görülmektedir.

Bu etki, Kybele'nin daha sonraki, o zamana göre daha yeni sayılan, çok daha plâstik biçimli yapıtlarında belirginleşmiştir. Bu yapılarda hareket gözükmektedir ve giysinin alt kısımları tıpkı Yunan heykellerindeki gibi dalgalanmış bir biçimdedir.

Frig bölgesinin daha doğusunda, Frig özelliklerine benzemeyen Kybele heykelleri de bulunmaktadır. Sembol olan nar, Kıbrıs'taki heykellere benzer saç biçimi, Yunan heykellerine benzer gülümseme, giysi altındaki ayakkabılar ve refakatçilerin tavırları, değişik uygarlıklardan benimsenen özelliklerdir.

Görülen şudur ki, ana tanrıça için Frigya'da iki tip betimleme yapılmıştır.

Biri, kaya yüzeylerinde, serbestçe yapılandırılmış kült nişlerinde, dikili taşlarda; diğeri de yüksek yerlerde, sunağın ve tahtın yanında veya üzerinde antropomorf görüntüsüyle karşımıza çıkan Kybele.

Birbirine çok benzer olarak yapılan çiftli idollerde, ana tanrıçanın iki kez betimlenmesi, bereket tanrıçası oluşunu, görsel olarak doğrular biçimdedir.

Hangi türden olursa olsun, bir sanat yapıtının tadılması, onun kavranılmasıyla doğru orantılıdır. Anlamak ise, araştırmakla, irdelemekle, sezgi ve izlenimlerin dile getirilip, başkalarına iletilmesiyle gerçekleşir.

Çeşitli alanlarda, değişik biçimlerde incelenen ana tanrıça Kybele, bu çalışmanın ikinci aşamasında, sanatsal bir obje olarak ele alınmış ve özgün baskı resimlerle sunulmuştur.

Alışılmış biçimlerin biraz dışında, yeni bir "Kybele betimi" oluşturacak öğeler taşıyan bir anlatım biçimi ile "özgün baskıresim" olarak yorumlanmıştır.

Eldeki verilerden yola çıkılarak, yapılan özgün baskı resimlerde Kybele, şu nedenler düşünülerek yorumlanmıştır.

- Kybele kimdir,
- Kültürü nasıl yayılmıştır,
- Mitolojisi, değişik uygarlıklarda nasıldır, bu uygarlıklarda nasıl yorumlanmıştır,
- Kökeni Anadolu'da olan bu tanrıçanın Frig dönemi ikonografisi, yani; dinsel içeriğe sahip bir sanat yapıtı olan tanrıçanın betimlerinin bir ölçüde kalıplaşmış biçim düzenleri, nasıl incelenmiştir.

Bu yorumlamalarda, yazılı bilgilerdeki verilere göre, tüm Kybele buluntularının relief ve heykel olması nedeniyle, özgün baskı resimlere bu yeni boyutu, hacmi verebilmek ve relief etkisi uyandırmak için "Embossment" (kabartma) tekniği uygulanmıştır.

Metalin, teknikle bütünleşerek sağladığı olanaklar nedeniyle özgün baskılar gravür olarak çalışılmış, relief etkisi yoğunlaştırılmıştır.

Bir takım düşüncelerin baskı resim yoluyla daha somut düzeylerde değerlendirildiği, insan ve toplum ilişkilerinin yeni yorum kalıpları içinde eleştirilebildiği bu dal, çoğaltım yoluyla yaygınlaşmaya da uygun olduğundan, genel bir ilgi alanı yaratabilmektedir.

"Teknik" uygulamalarında, malzemenin ve baskı olanaklarının sağladığı, araştırmacı bir kimlik gereklidir.

Belli bir temaya bağlı kalınarak yorumlanan ana tanrıça Kybele'nin özgün baskı resimlerinde, renk kullanımı, figür-ön plân-arka plân ilişkisi, doku, değişik tekniklerle elde edilen alçak, yüksek relief etkisi görülmektedir.

Renkli bir yüzeye bakıldığı zaman, iki etki tipiyle karşılaşılır. Fizik etki, kısa süreli bir duyudur, derine inmez. Psşik etki, renklerin dış dünyanın bazı belirli olay ve objeleri ile birleştirilmesinden de doğar.

Bu açıdan bakıldığında yalnız objelerle değil, aynı zamanda diğer duyularla da bir bağlantı yaratılması mümkündür.

Rengi sınırsız olarak yaymak mümkün değildir. Renk ile biçim arasında mutlak bir bağıntı vardır. Bu bağıntı bazen bir uzlaşma, bazen bir çağrışım ve bazen de bir gerilim şeklinde ortaya çıkar.

Biçim ve renkler birbirlerini karşılıklı şartlandırır- lar. Bazı renkler bazı biçimler ile birleşince değerleri art- tar, bazılarında ise hafifler.

Bir renk, bir biçime uygun olmadığında, biçim ve ren- gin sınırsız olduğu düşünülerek, yepyeni kompozisyonlar ve sonsuz sonuçlar ortaya çıkar.

Biçimin rengi koyulaştıkça, denge içersindeki etkisi daha fazlalaşır. Etrafına oranla rengi güçlendikçe, daha dikkat çekici olur.

Kybele'nin özgün baskı resimlerinde tüm bu veriler- den yola çıkılarak renk kullanılmıştır.

Bir yüzey üzerinde bulunan objeleri, bize yakınlık- ları, uzaklıkları söz konusu olduğu zaman, şematik anlatım- larla belirginleştirebiliriz.

Örneğin bir mekân içinde veya bir yüzey üzerinde bü- yükten küçüğe doğru veya küçükten büyüğe sistemle dizeledi- ğimiz biçimlerden büyük olanlar önde, giderek küçülenler ise arka plânda algılanırlar.

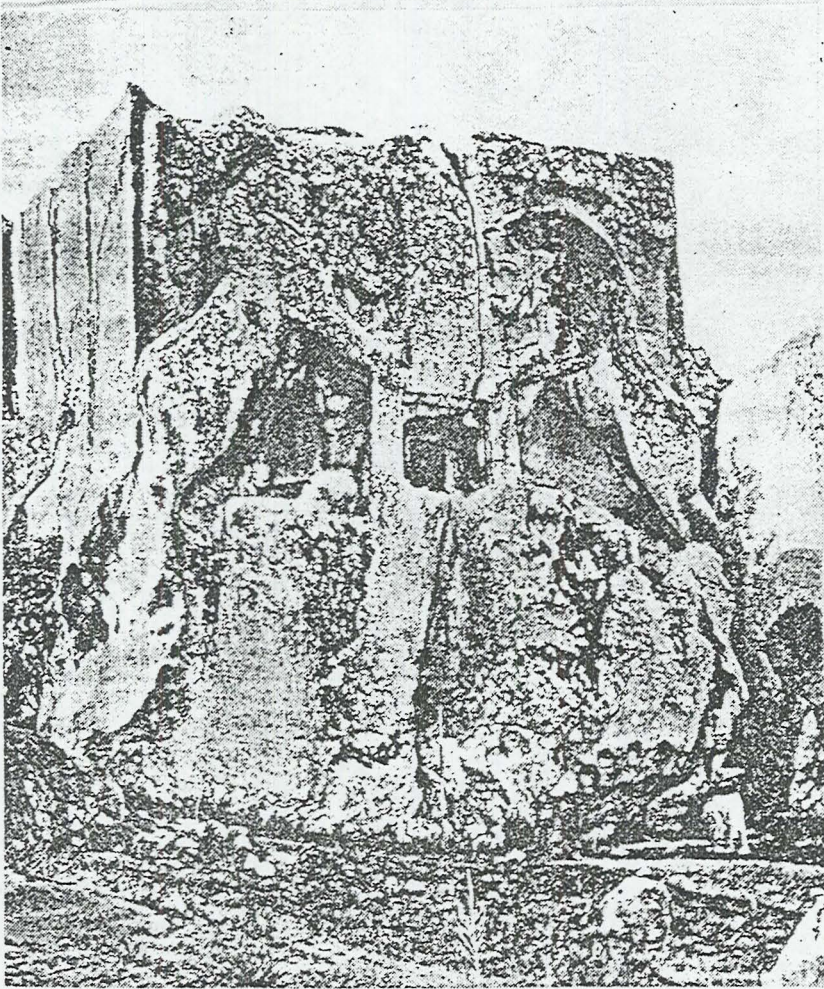
Yine bir yüzey üzerinde aynı karakterli iki biçimden birini daha ayrıntılı gösterdiğimizde, ayrıntılı gösterilen biçim, diğerlerinden daha önde duruyor gibi bir etki yapar.

Her türlü görüntü, devamlı olarak arka plân sorununu beraberinde getirir. Bir görüntünün doğru olarak çözümlene- bilmesi, büyük ölçüde arka plândaki berraklığa bağlıdır.

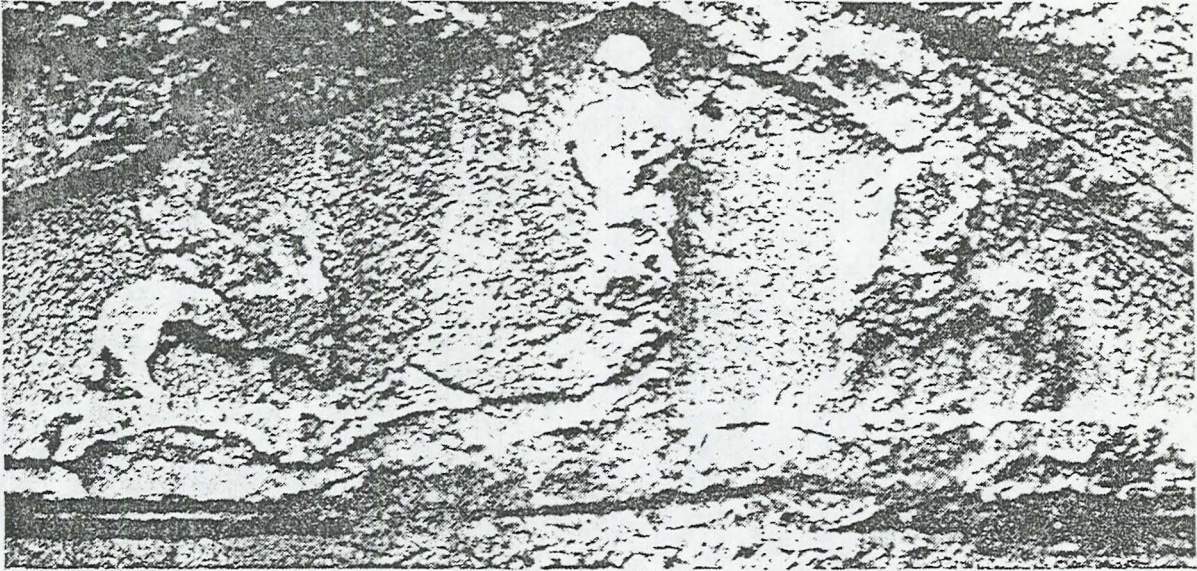
Kybele'nin baskı resimlerinde, figür ve arka plânın farklılaşmasından ortaya çıkan üçüncü boyut, bu kez doku sorununu yaratmış, bu sorun da hacimlerin gruplandırılarak genel bir yapı içerisinde birleştirilmesi ve doku olanakla- rının hızlı bir şekilde arttırılmasıyla çözümlenmiştir.

Biçimsel disiplinin egemen olduğu bu özgün baskı resimlerde, soyut düzenlemelerden hareketle, figürün somut yapısına bağlı kalınmıştır.

Ek-1

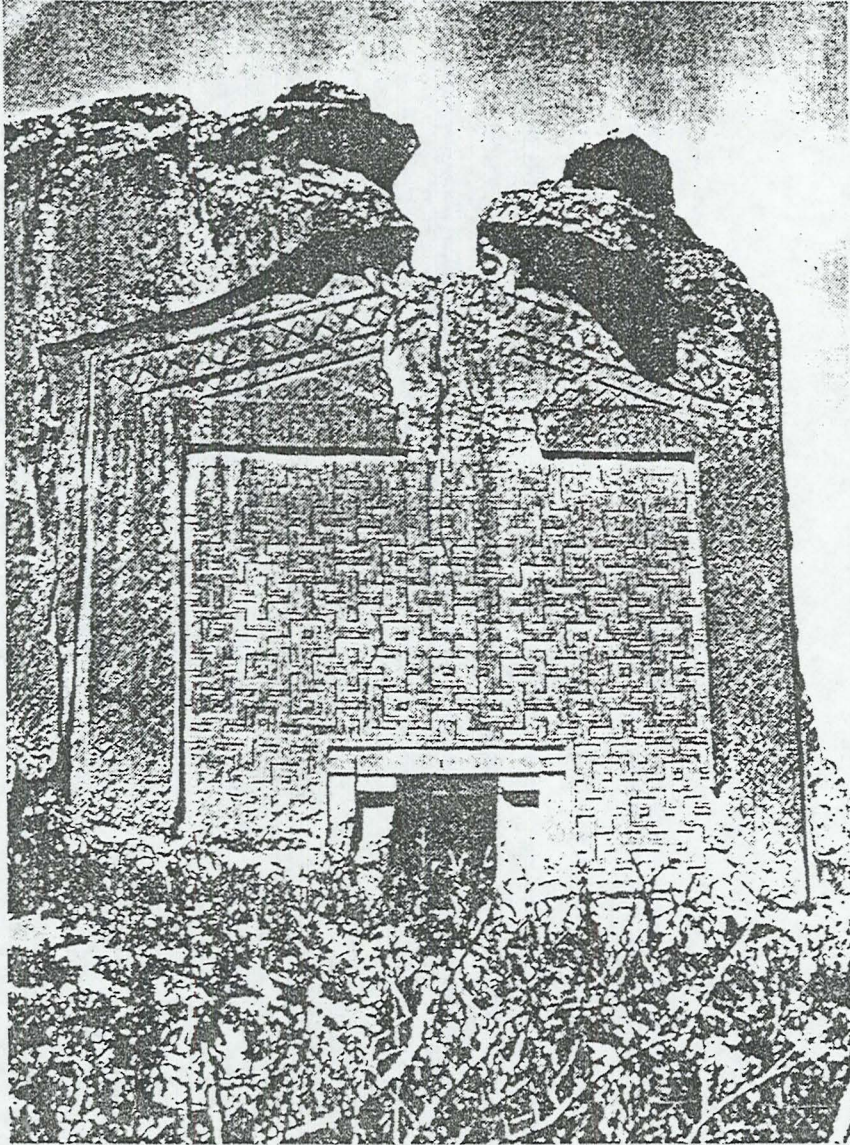
Ek-2

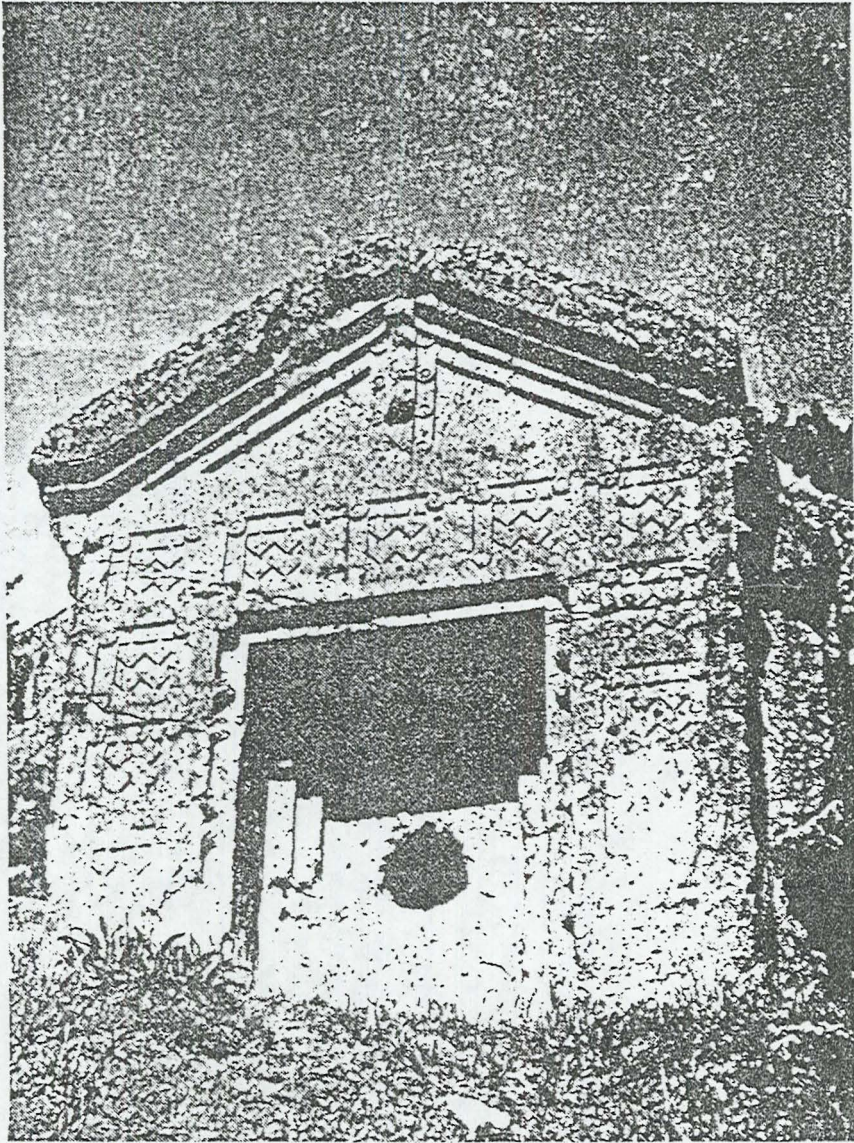
Ek-3

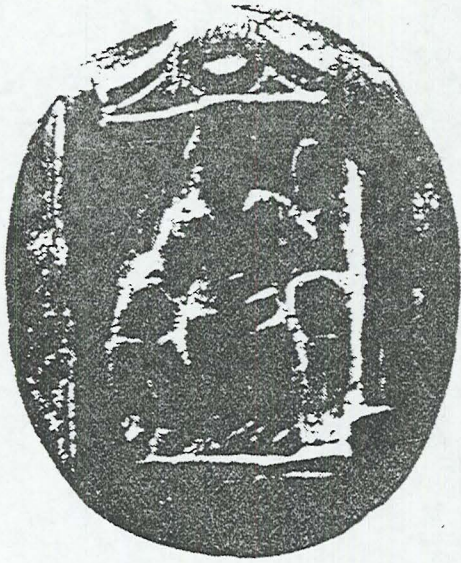
Ek-4

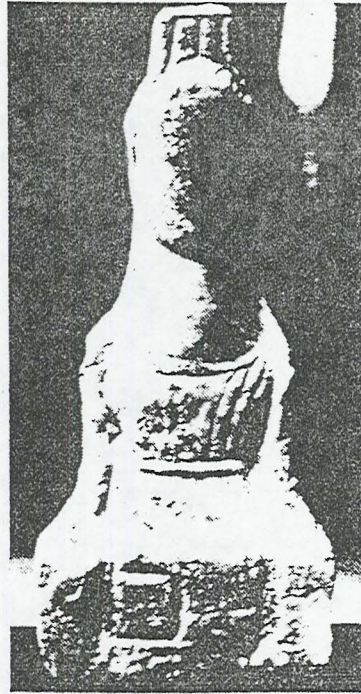
Ek-5

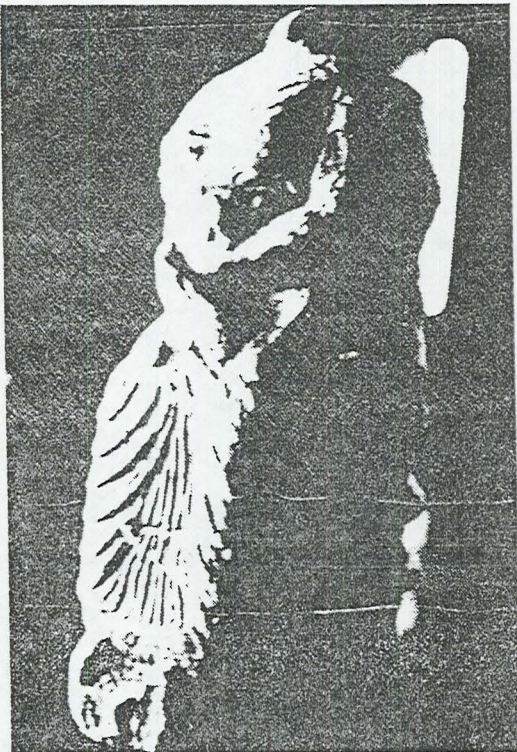
Ek-7

Ek-6

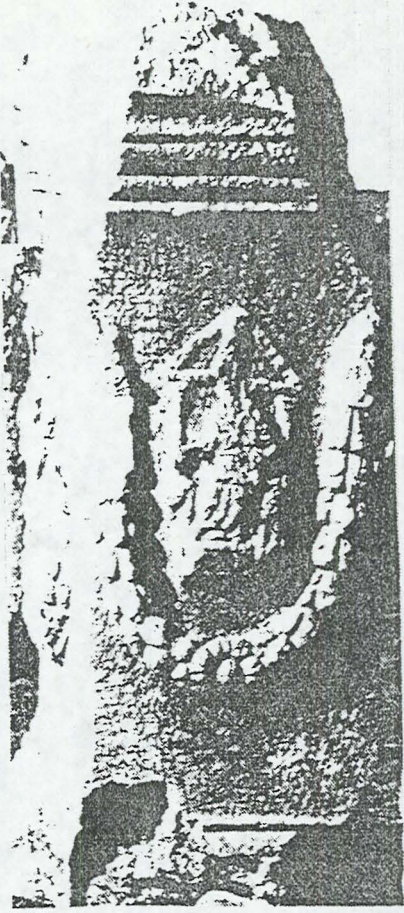
Ek-8

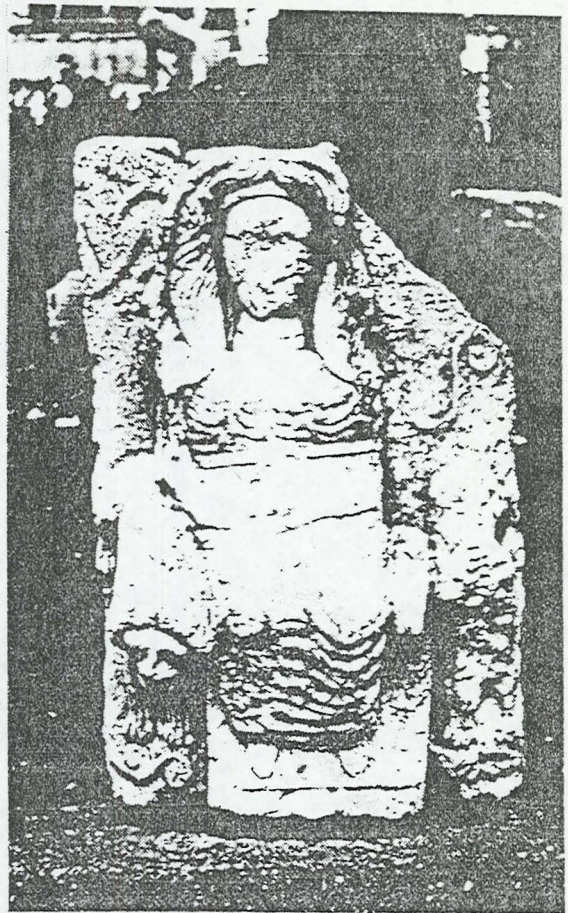
Ek-9

Ek-10

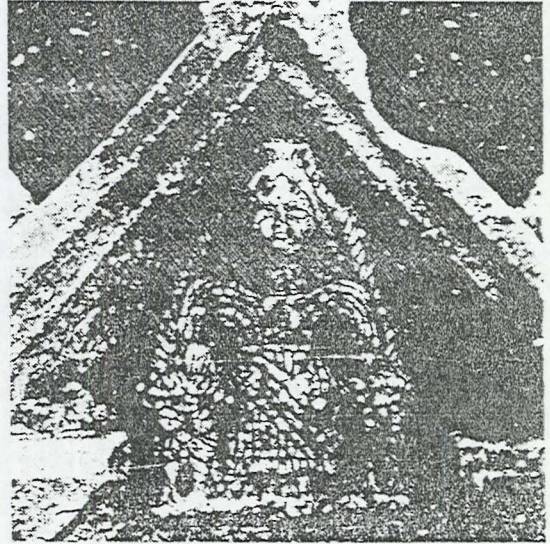
Ek-11

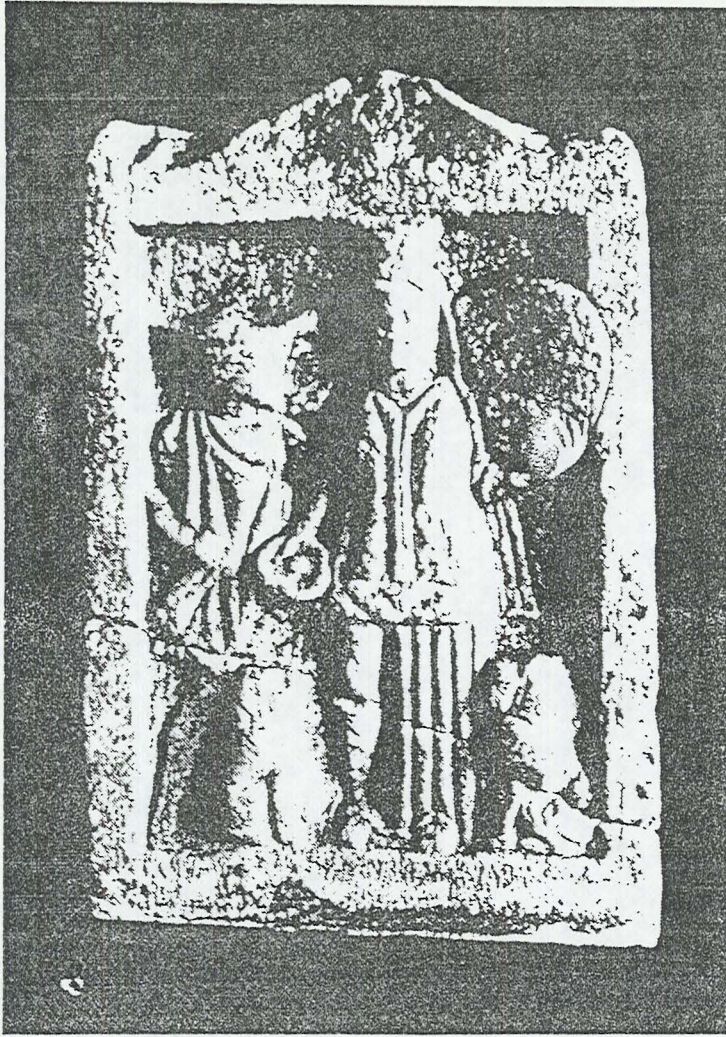
Ek-12

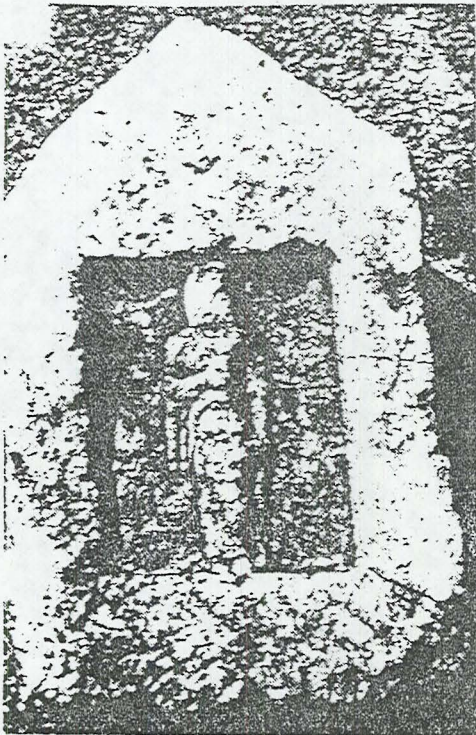
Ek-13

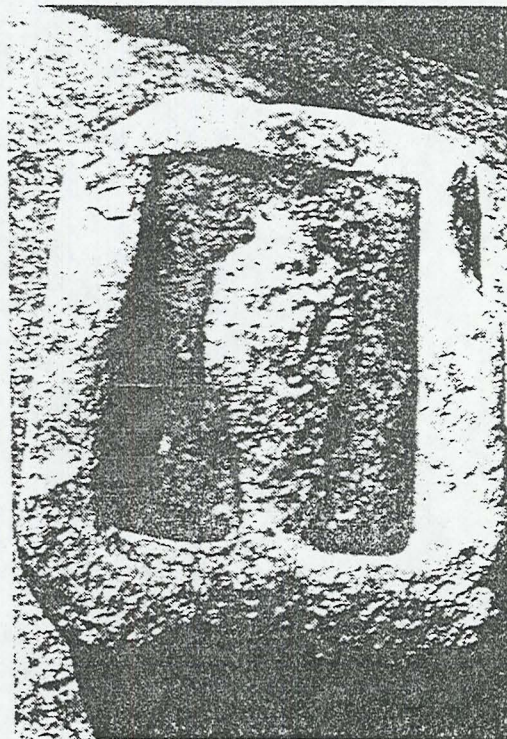
Ek-14

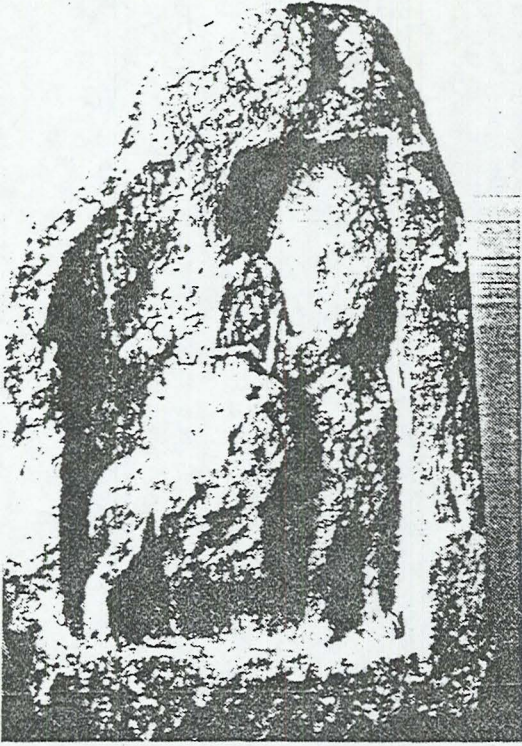
Ek-15

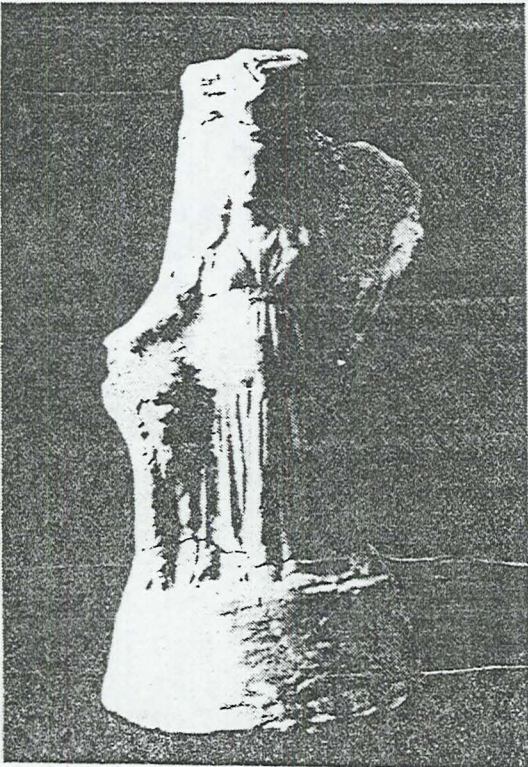
Ek-16

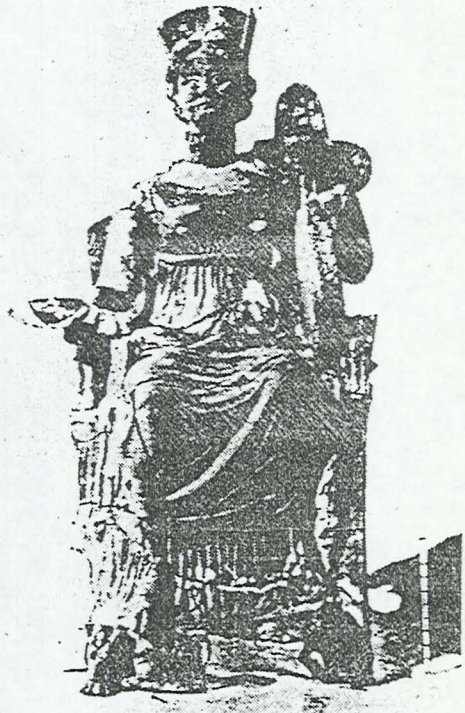
Ek-17

Ek-18

Ek-19

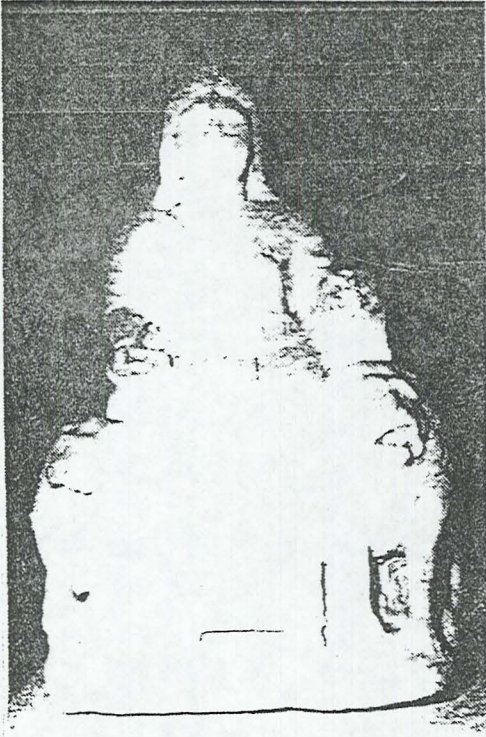

Ek-20

Ek-21

Ek-22

Ek-23

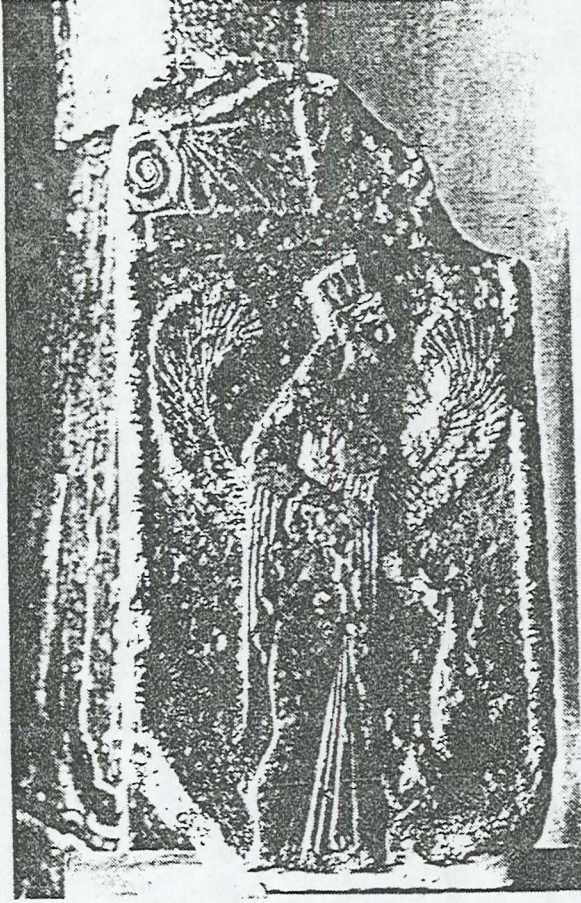
Ek-24

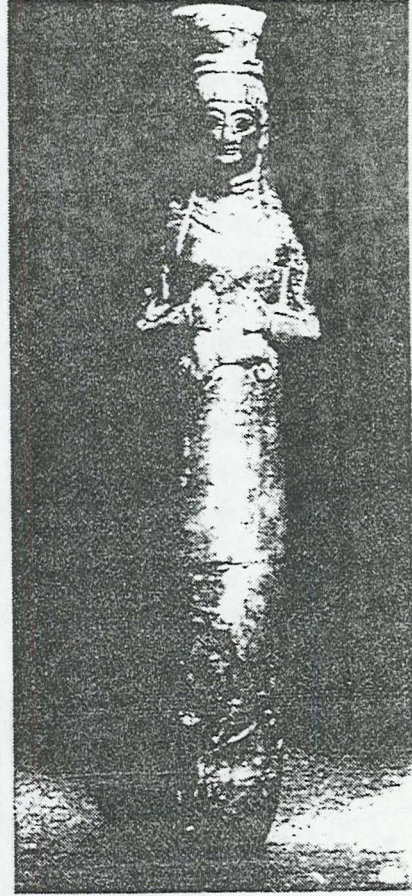
Ek-25

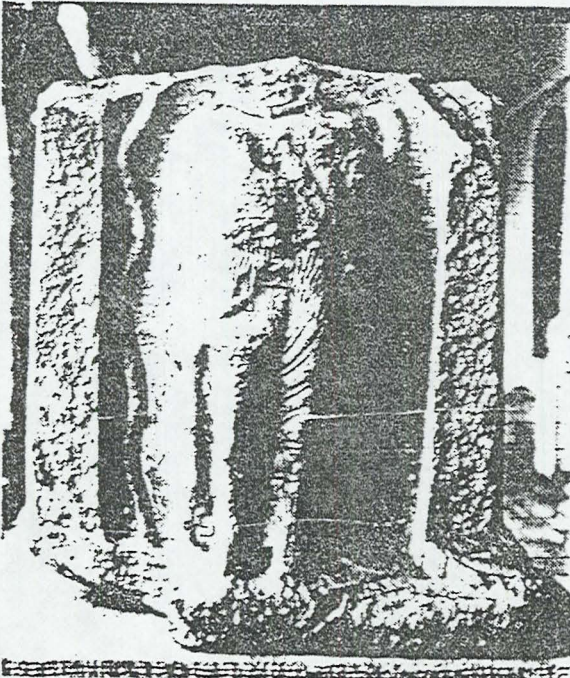
Ek-26

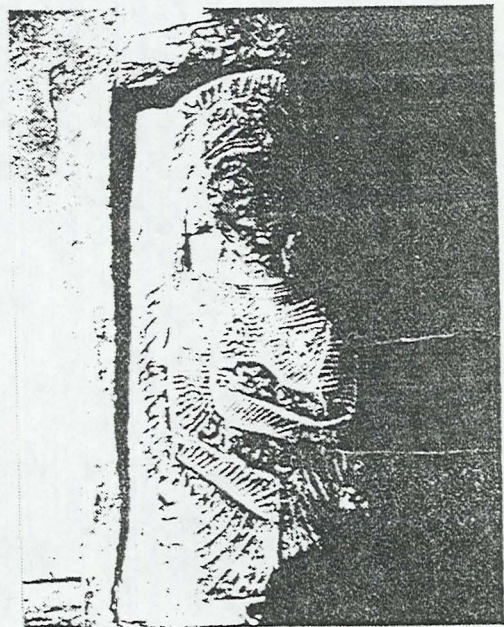
Ek-27

Ek-28

Ek-29

KAYNAKÇA

- Akşit, Oktay. Manisa Tarihi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3104, İstanbul, 1983.
- Akurgal, Ekrem. Die Kunst der Hethiter. München, 1961.
- _____. Spathethitische Bildkunst. Ankara, 1949.
- _____. Phrygische Kunst. Ankara Üniversitesi D.T.C.Fakültesi Yayınları No: 95, Ankara, 1955.
- Barıman, Nurullah. Yunan Mitolojisi. Türkiye Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1961.
- Baynes, Ken. Toplumda Sanat. Çev: Yusuf Atılgan, Karacan Yayınları, İstanbul, 1981.
- Bittel, K., Güterbock, H.G. Boğazköy, Neu Untersuchungen in der hethitischen Hauptstadt. Berlin, 1935.
- Bittel, K., Naumann R. Boğazköy II. Neve Untersuchungen hethitischen Architektur. Berlin, 1938.
- Bittel, K. Untersuchungen auf Büyükkale. Berlin, 1958.
- Bittel, K. Les Hittites. Paris, 1976.
- Bossert, H.Th., Alfanatolien. Berlin, 1942.
- Cömert, Bedrettin. Mitoloji ve İkonografi. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1980.
- Ceram, W. Tanrıların Vatanı Anadolu. Çev: Nermi Esat Eren-dor. Remzi Yayınevi, İstanbul, 1984.

- Ceram, W. Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler. Çev: Hayrullah Örs, Remzi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Çapar, Ömer. Anadolu'da Kybele Tapınımı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978.
- Darga, Muhibbe. Eski Anadolu'da Kadın. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2033, 1984.
- Dinçol, M.Ali. Geç Hititler. Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi C. I, s. 121, İstanbul, 1982.
- Ergener, Reşit. Anatanrıçılar Diyarı Anadolu. Yalçın Yayınları, İstanbul, 1988.
- Erhat, Azra. Mitoloji Sözlüğü. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- Erhat, Azra., Eyüboğlu, Sabahattin. Heseidos Eseri ve Kaynakları. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- Eyüboğlu, Sabahattin. Görsel Sanatlar II. Cem Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. Tanrı Yaratan Toprak Anadolu. Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Halikarnas Balıkcısı. Anadolu Tanrıları. Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1975.
- Halikarnas Balıkcısı. Anadolu Efsaneleri. Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1974.
- Heredotos. Heredot Tarihi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Kinal, F. Eski Anadolu Tarihi. Ankara, 1962.
- Kuban, Doğan. Türkiye Sanat Tarihi. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.

Laroche, E. Les Dieux de Yazılıkaya. Paris, 1969.

_____. Le Rôle Des Hittites Dans L'orient Ancien.
Publication du Centre Cultural, Ankara, 1956.

_____. Les Hieroglyphes Hittites. Paris, 1960.

Mutlu, Belkıs. Efsanelerin İzinde. Devlet Güzel Sanatlar
Akademisi Yayınları, No: 29, İstanbul, 1965.

Naumann, Rudolf. Die Hethitische Brücke Über die Schlucht
bei Büyükkaya (Boğazköy). Berlin, 1969.

Naumann, Friederike. Die İkonographie der Kybele in der
Phrygischen und der Griechischen Kunst. Wasmuth, Tübingen,
1983.

Orthmann, W. Untersuchungen zur Spathethitischen Kunst.
1971.

Sevin, Veli. Frigler. Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi
C.II, s. 229, İstanbul, 1984.

Sinemoğlu, Nermin. Sanat Tarihi-Tarih Öncesinden Bizansa.
Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, No: 8, İstanbul,
1984.

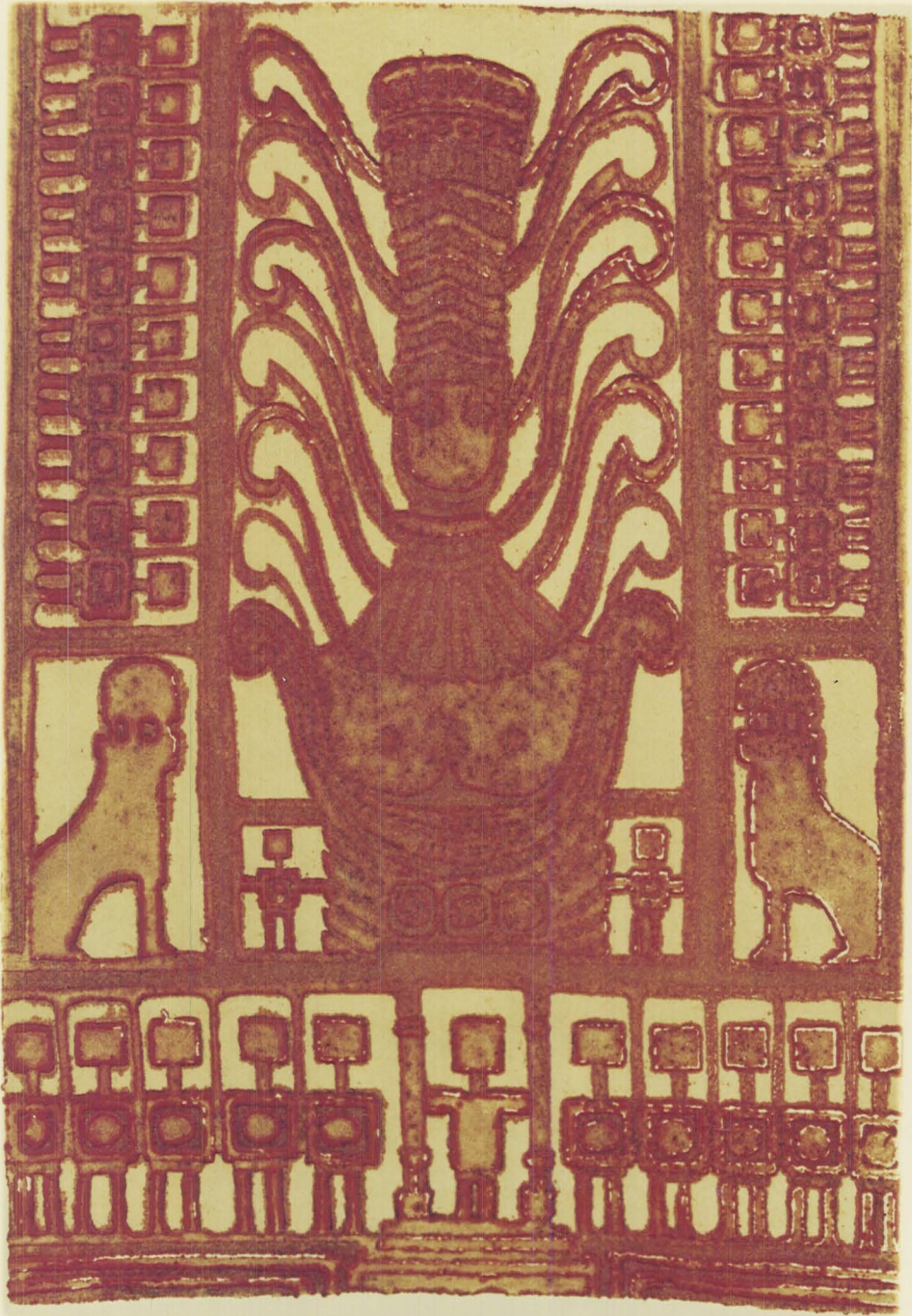
Turani, Adnan. Dünya Sanat Tarihi. İş Bankası Kültür Yayın-
ları, No: 99, Ankara, 1971.

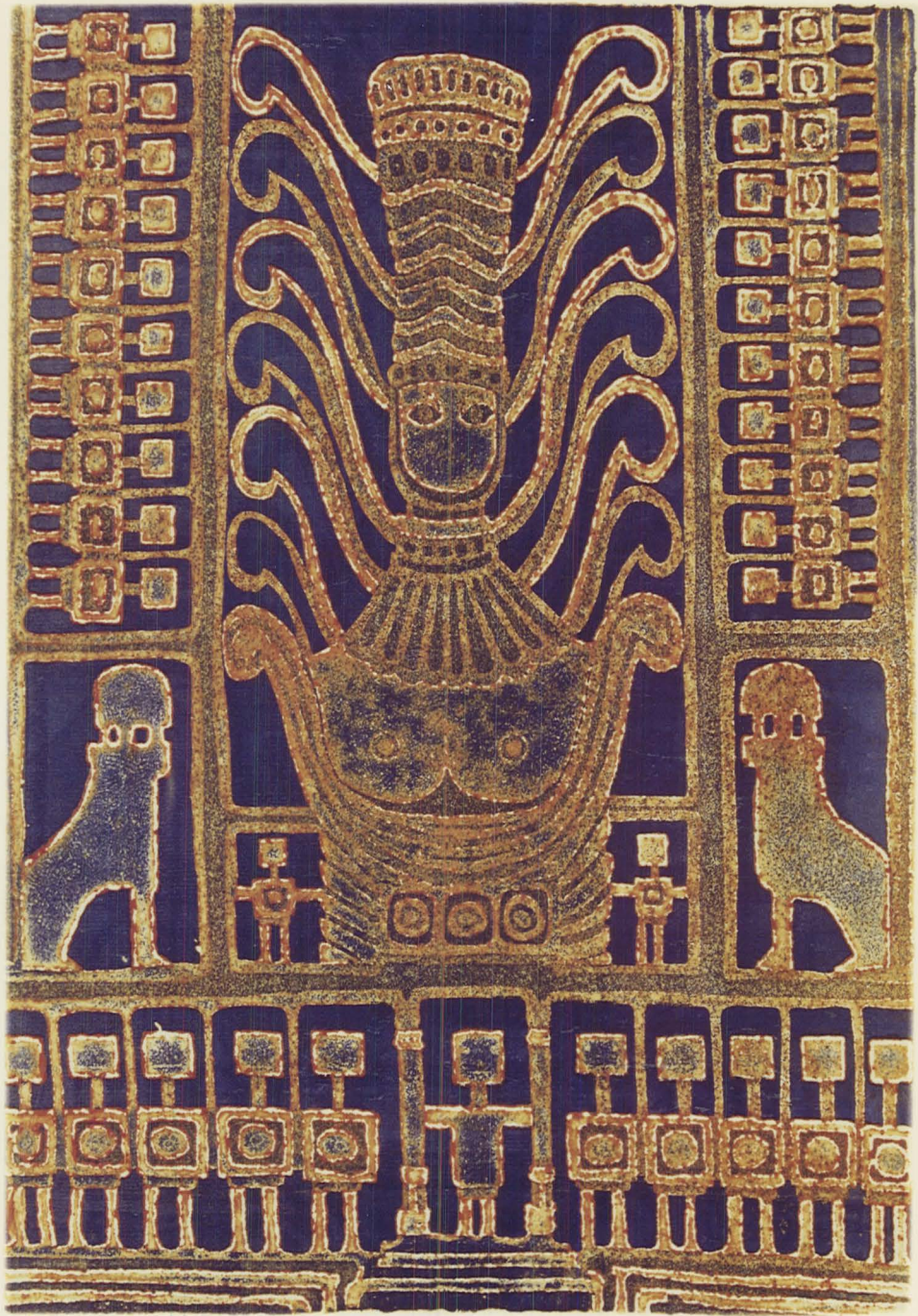

E.A.

New Boye '82

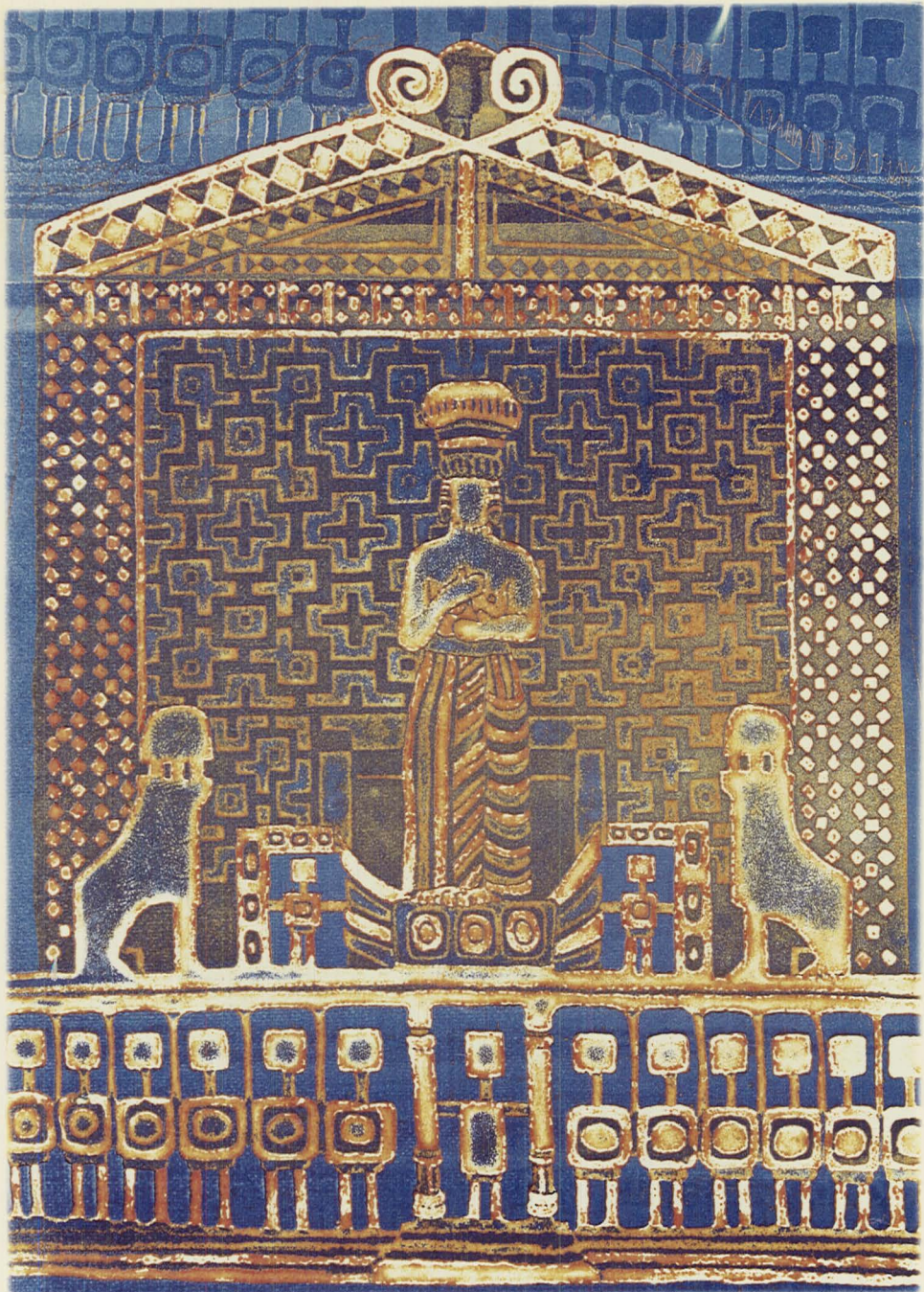

L.A.

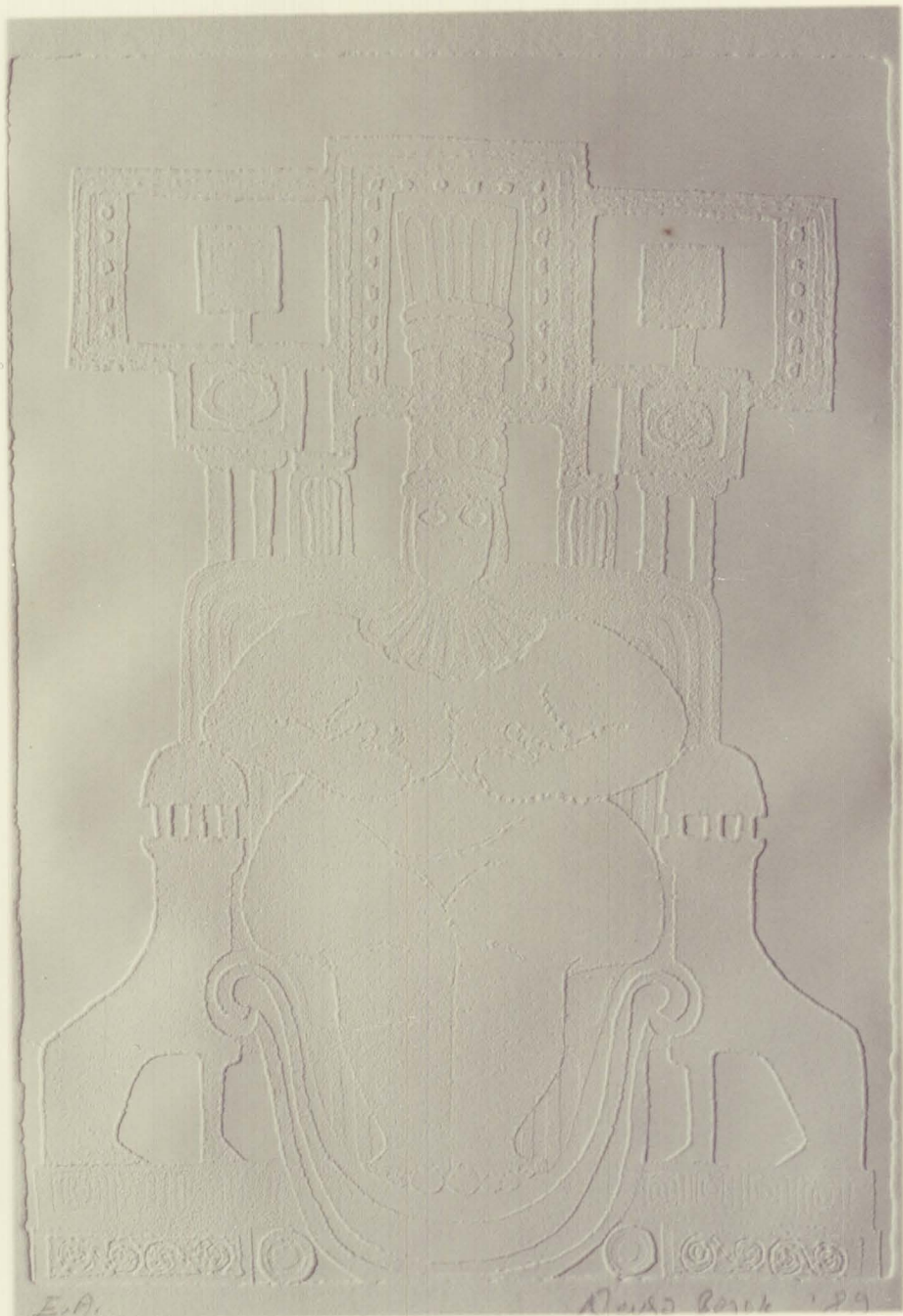
Wend Boyd '89

E.A.

Nov 29 '29

